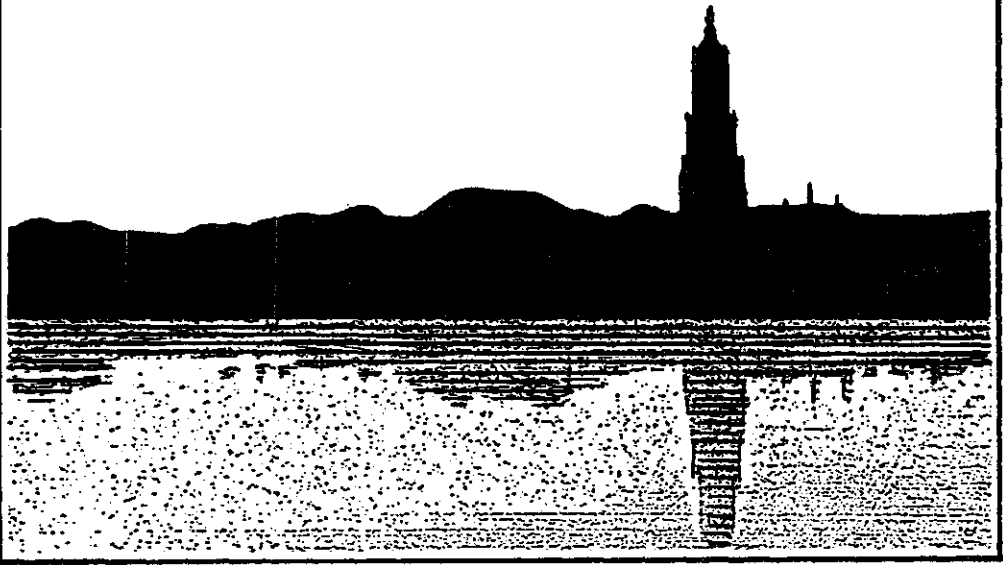


OLD RHENEN



***Bestuur van de
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken.***

Voorzitter : Dr. H.P. Deys, Rhenen, tel. 08376-12812
Secretaris : H.E. Dekhuijzen, Dahliastraat 41,
3911 WB Rhenen, tel. 08376-12653
2e Secretaris : Ing. H.B. Gieszen, Rhenen, tel. 08376-16076
Penningmeester : W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067
Amro-bank 41.98.73.708, Postbank 1211163
Leden : Mw Ch.H. Delfin- van Mourik Broekman,
Veenendaal, tel. 08385-26839
Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
Mw M. Koning- v.d. Veen, Rhenen,
tel. 08376-12189

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067

Inleveren kopij: Bruine Engseweg 25, 3911 CJ Rhenen

*Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na
schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.*

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Veertiende jaargang

Januari 1995

No. 1

INHOUDSOPGAVE

Er is toch pest geweest in Rhenen	3
De Bataafse Omwenteling van 1795 in Rhenen	5
De Straat- en wegnamen van Rhenen (C - G)	15
Vereniging Open Monumenten	37
Nieuw boek over Boeren uit Z.O. Utrecht als kolonisten in Suriname (1845-1995)	38
Luchtfoto-interpretatie en Celtic Fieldsonderzoek	40
Jaarverslagen 1994	42
Financiële jaarverslagen 1994	44

ER IS TOCH PEST GEWEEST IN RHENEN

H.P. Deys

Er is in de literatuur over Rhenen altijd onzekerheid geweest over de vraag, of er Rhenen nu wel of geen pest heeft geheerst. In de meeste Europese steden namelijk heeft deze gevaarlijke en gevreesde ziekte, die de bijnaam had van 'de zwarte dood', verschillende epidemieën veroorzaakt, waarbij miljoenen mensen bezweken zijn. Naar verwachting zouden dergelijke epidemieën ook in Rhenen geheerst moeten hebben, hoewel deze ziekte, die door de rattenvlo werd overgebracht, in grotere steden, die toen vaak overbevolkt waren, natuurlijk meer kans kreeg zich uit te breiden dan in een klein stadje van nog geen 800 inwoners, zoals het Rhenen van die dagen. In elk geval is er tot nu toe in het Rhenense Oud-archief nog geen echte aanwijzing voor het voorkomen van de pest geweest.

Er is een tijdlang een misvatting geweest, als zou er in het jaar 1648 een epidemie in onze stad geheerst hebben. In de Cunerakerk blijken namelijk opvallend veel grafstenen het jaartal 1648 te dragen. Bij nader onderzoek is echter gebleken, dat velen die onder dergelijke stenen begraven lagen, in werkelijkheid later zijn overleden. Het jaartal 1648 werd op de grafstenen geplaatst toen de kerk een 'aanbieding' had. Door geldnood gedwongen hebben de toenmalige kerkmeesters graven en grafstenen tegen een speciale prijs aangeboden, waarop vele Rhene-naren zo'n steen aangeschaft hebben. Dus de pest is zeker niet de oorzaak geweest van het frequent voorkomen van dat jaartal.

Onlangs vond ik in het Rhenens Oudarchief een kort briefje, gedateerd 18 september 1558, en gericht aan de Schout, burgemeesters, schepenen, raden en kerkmeesters van Rhenen¹. In dit briefje, geschreven door Meijster Goert (Bock), schoolmeester, klaagt de schrijver over de slechte tijden waarin men leeft, in het bijzonder doordat de pest in de stad heerste, waardoor vele ouders hun kinderen thuis hielden. Eerst had hij, vóór de dood van Jacob van Harns zoon 66 leerlingen op school, terwijl er nu maar nauwelijks vijf of zes leerlingen gezien werden. *'Zij dwalen zeer, want niemand kan de dood ontgaan'*, schrijft hij. Hij had altijd zeer zijn best gedaan, zoals ook Mr. Derrick zaliger gedachtenis.

Omdat een schoolmeester vroeger per leerling zijn salaris kreeg, voorzag hij dat hij de winter niet door zou komen met zo weinig leerlingen. Hij vroeg daarom in de brief om aanvulling van zijn salaris.

De brief werd eerst naar de kerkmeesters gezonden met het verzoek om hierop te reageren. Deze schreven dat de zaak niet de kerk, maar de burgerlijke gemeente aanging. Hierop schreef de (stads-) secretaris Surrekesteyn in de marge² dat, omdat de pest afgelopen zomer in Rhenen geheerst had en dat daardoor de kinderen van de scholen werden gehouden, de came-raar (de beheerder van de stadsfinanciën) opgedragen werd aan de opsteller van het verzoek voor de afgelopen periode een uitkering van zes Karolus guldens te verstrekken.



Van sommige plaatsen is het bekend, dat artsen, die een pestpatiënt bezochten, een speciaal uniform en een masker droegen, waaruit vaak een geurende stof of rook tevoorschijn kwam om de pest te weren. Iedereen die met pest-patiënten in aanraking kwam, was verplicht een witte stok te dragen.

Uit deze korte berichtgeving volgt dus, dat er in elk geval in het jaar 1558 pest geheerst heeft in Rhenen. Of de pest in eerdere of latere jaren ook nog huisgehouden heeft zal voorlopig nog wel een open vraag blijven. In elk geval heeft Meester Goert of Gerrit Rock zelf niet van de pest te lijden gehad. Nog in 1570 was hij, naast schoolmeester, tevens raadslid te Rhenen.

Noten:

1. Oudarchief Rhenen 74, Stukken binnengekomen bij het Gerecht.
2. 'Vermits der siecke vanden peste die dese somer al hierbinnen renen geweest ende dat door oirsajcke van dijen de kinderen vande scholen gehouden worden, So wort den camelaer belast ende bevolen dat hij den suppliant van dese voorleden tijt huijden daertoe geven sall die somme van ses karolus guldens'.

DE BATAAFSE OMWENTELING VAN 1795 IN RHENEN

Willem H. Strous

Volgende maand, om precies te zijn 14 februari, kan Rhenen de dag herdenken waarop 200 jaar geleden "haar" Bataafse Omwenteling plaats vond. Kort geleden nam ik kennis van een uitvoerig verslag¹ over de gebeurtenissen van die dag, een zaterdag, in onze woonplaats en die wil ik U niet onthouden. Ter verifiëring van dit woordelijk weergegeven verslag heb ik er archivalia van de Staten van Utrecht² en van de Vroedschap c.q. Municipaliteit van Rhenen³ op nageslagen.

De Bataafse Republiek, die in mei 1795 werd gesticht, was het resultaat van de Bataafse Omwenteling van januari 1795. Pichegru's Franse troepen staken toen onze grote rivieren over en werden enthousiast door met hen sympathiserende burgers begroet. Deze patriotten namen vervolgens overal in het land, ook plaatselijk, het bestuur over. Stadhouders *Willem V* (1748-1806) week op 18 januari 1795 met zijn gezin uit naar Engeland en daarmee was de Republiek der Verenigde Nederlanden, die had bestaan vanaf de Unie van Utrecht in 1579, verleden tijd. Maar niet iedereen kon of wilde deze ontwikkelingen volgen en ook Rhenense Vroedschapsleden hadden er moeite mee hun plaatsen te moeten afstaan en hun macht kwijt te raken. Het leverde ons het volgende stukje op.

Aangaande de Stad *Rheenen*, las men, in het Nieuwspapier dezer Stad⁴, de volgende bijzonderheden, onder de dagteekening van den 14 dezer.

Daar in vier Steden en in een groot aantal Dorpen dezer Provincie de gelukkige omwenteling, en de herstelling der gezegende Vryheid is daar

1 Algemeen Rijksarchief Den Haag, *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*, februari 1795, pag. 1207- 1212

2 Rijksarchief in Utrecht, Archief Staten van Utrecht (Toegang 33), inv.nr. 1056, *Lappen-notulen van de Provisionele Representanten en van de Representanten 4 februari 1795 - 15 oktober 1796.*

3 Oud Archief Rhenen, inv.nr. 439.

4 Bedoeld wordt Utrecht.

gesteld, en de Gedeputeerden van vier Steden⁵ ter Landschaps-Vergadering reeds zedert eenigen tyd onophoudelyk werkzaam geweest zyn tot nut van het algemeen, tot weering en straffing van de alles overmeesterd hebbende heerschzucht, was men reeds algemeen verwonderd, dat de Stad Rheenen, uitmakende de vyfde of nog overschietende Stad deezer Provincie, nog geene handen aan het herstellingswerk hadt geslagen, of tot nog toe geene Gedeputeerden ter Landschaps-Vergadering hadt gezonden; dan wel dra kreeg men bericht dat de gantsche Regeering dier Stad allersterkst⁶ aan het voorige overheerschende Stadhouderlyke bewind was verknogt, en naar geen Vryheid of herstelling verlangd. Het was dus raadzaam, dat het beste gedeelte der Burgerye hier op bedagt wierdt, en twee uit hun midden afvaardigden naar de Landschaps-Vergadering⁷, alwaar zy hun beklag inbragten, en den nodigen bystand verzogten⁸. Hier op besloten de Provisioneele Representanten⁹ der Provincie, de Regeering der Stad Rheenen te removeeren, waar toe zy als Gedeputeerden uit hun midden benoemden de Burgers *J. Essenius*, als President, *J. van Vliet*¹⁰, en *P. 't Hoen*, als

5 Na de "Regeeringsverandering der Stad Utrecht" op 24-01-1795, bewerkstelligden de inwoners van de stad ook de "Regeeringsverandering der Provincie" door op 28-01-1795 de Staten te ontbinden en nieuwe Staten-leden te installeren en:

Vervolgens zijn de Gedeputeerden van de Steden Amersfoort, Wijk en Montfoort ter Vergadering verscheenen, en de Commissien gelezen. Verders is alles stil en rustig afgeloopen.

6 Ik vind dit een veel te sterke uitdrukking gezien de manier waarop de Vroedschap zich op 14 februari zonder tegenstand, op eerste aanmaning, liet wegsturen.

7 Het is mij helaas niet gelukt de namen van deze twee afgevaardigden uit de Rhenense burgerij te achterhalen. Het is echter aannemelijk dat zij later deel uitmaakten van de Municipaliteit. In de avondvergadering van de Staten van 6 februari overlegden zij een lijst waarbij enige Rhenense burgers verklaarden de verandering van het bestuur noodzakelijk te zijn "uit hoofde van 't gebrekkige 't geen daar in resideert"

8 Op de Vergadering van de Staten van woensdag 4 februari 1795 deelde *Essenius* mee dat een deputatie uit de burgerij van Rhenen zich bij hem thuis had gevoegd. Men had te kennen gegeven zich van het juk der slavernij te willen ontdoen maar omdat het hen aan de nodige macht ontbrak verzocht men om bijstand. Na verzochte en bekomen toestemming mocht de deputatie het verzoek in de Vergadering zelf toelichten. De zaak werd aangehouden en de deputatie werd verzocht een lijst van welkenburgers op te stellen, die 's vrijdags de 6e ingeleverd werd. Pas op vrijdag de 13e werd de beslissing genomen om *Essenius* c.s. af te vaardigen om in Rhenen orde op zaken te stellen.

9 De Provisioneele Representanten, die de 28e januari 1795 de Staten vervingen, namen de 30e maart d.a.v., toen de afgevaardigden van het platteland zitting genomen hadden, de naam aan van Representanten, : "uit hoofde dat, ofschoon de personen dezer Vergadering veranderen, echter de Vergadering blijft voortduren". Het uitvoerend college droeg de naam van Gedeputeerden der (Provisioneele) Representanten.

10 *Samuel Essenius* en *Joachim van Vliet* waren representant namens de stad Utrecht; *Essenius* was bovendien president van de vergadering van de Provisioneele Representanten.

Amanuenses. Deze vertrokken van hier gisteren middag ten 2 uren, met een koets met vier paarden bespannen, benevens twee Fergons voor de Bodens, en wierden geëscorteerd door een detachement Fransche Hussaaren. Des avonds op het Lusthuis van den Burger *J. van Vliet*¹¹ gekomen zynde, vertrokken zy den volgenden morgen met het aanbreeken van den dag naar Rheenen, alwaar zy door de Weldenken-den met open armen wierden ontvangen. De Commissie deedt terstond den gantschen Raad vergaderen op het Stadhuis¹², en tyding ontvangen hebbende dat dezelve vergaderd was, ging zy derwaards, onder escorte van de Hussaaren, en wierdt door den President Burgemeester¹³ aan de trappen ontvangen, en binnen geleid. De hun door den Burgemeester aangewezen plaatsen bezet hebbende, en alle de Raaden gezeten zynde, las de Burger *P. 't Hoen*, hun de aan de Commissie gegeven autorisatie¹⁴ der Provisioneele Representanten der Provincie voor, uit welke kragt en last zy door de Commissie van alle hunne posten, de Regeering der Stad concerneerende, of daar uit voortvloeiede, wierden ontslagen, met verzekering, dat voor de veiligheid en zekerheid hunner Persoonen en Goederen zou worden gewaakt; doch hun tevens ten scherpste aanbeveelende, van hunnen kant geene

-
- 11 Dit "Lusthuis" moet in de buurt van Leersum hebben gelegen. De totale reisduur was vijf uur want, toen de Commissie haar werk had gedaan in Rhenen vertrok men om vijf uur 's middags en arriveerde men om tien uur 's avonds weer in Utrecht. Als men rekening houdt met het feit dat het in februari rond vijf uur al donker wordt en men toch wil overnachten, heeft de Commissie dan al zo'n drie/drieënhalve uur gere-den. De andere ochtend wordt het omstreeks een uur of acht weer licht, en kan men na zo'n uur/anderhalf uur rijden om tien uur in Rhenen zijn.
- 12 Er was in die tijd wel degelijk een hiërarchie aan te wijzen, want zonder morren of tegenspraak voldeed de Vroedschap aan de opdracht om bij elkaar te komen.
- 13 Omdat de heren hoofdofficier *Van Deventer* en burgemeester *Menso* vanwege het hoge water bij de Grebbe waren, moet dit burgemeester *Klerck* zijn geweest.
- 14 Voluit luidde deze machtiging:
De Provisioneele Representanten s'Lands van Utrecht committeeren, en autoriseeren de burgers *Samuel Essenius* en *Joachim Van Vliet* benevens den amanuensis *Pieter T. Hoen* omme zich te begeven naar de Stad Rhenen, en aldaar de tegenswoordige Regeering te doen vergaderen, dezelve vergaderd zijnde namens welgem. Representanten van hunne posten te ont-slaan, en te dimitteeren, met interdictie van zich te onthouden van alle zaken het Regeeringsbestuur concerneerende, onverminderd nochtans hunne verantwoordelijkheid, wijders met overleg en goedkeuring van de burgerij van Rhenen te fourneren eene lijst van zodanige personen, als dezelve burgerij geschikt zal oordeelen omme daaruijt eene provisioneele Municipaliteit te verkiezen, voorts dienaangaande alle datgene te doen, en verrichten, wat gem: onze Geconnm: zullen nodig en dienstig oordeelen.
Gegeven op 's Landschaps Huis binnen Utrecht
den 13. Februarij 1795, het Eerste Jaar der Bataafsche Vrijheid

aanleiding tot rustverstoring te geven, voor welke zy in dat geval verantwoordelyk zouden zyn; by welke gelegenheid de Burger *Essenius* eene zeer gepaste Aanspraak deedt. Alle de vergaderde Raaden boogen zich en vertrokken, betuigende in het besluit der Landschaps-Vergadering genoeg te neemen. Onderwyl dit gebeurde luidden alle de Klokken, en de Nationaale Vaderlandsche Vlag wierdt op den Tooren gezet. Om de Stad geen oogenblik regeeringloos te laten, wierdt de plaats der Regeering, naa het vertrek der gedimiteerde Raaden, door de Leden der Provinciaale vervuld, door dezelve de noodige orders aan Deurwaarder en Boden gegeven, en de Vergadering behoorlyk en op de gewoone wyze gescheiden; waar na de Commissie wederom onder het geleide van het Detachement Hussaaren, met uitgetrokken sabels naar het huis¹⁵ ging, alwaar de nieuwe door de weldenkende verkoozen Municipaliteits Leden¹⁶ vergaderd waren, welke door de Commissie naar het Raadhuis wierd geleid, en volgens den aan dezelve opgegeeven rang wierden verzogt zitting te neemen¹⁷. Hier op deedt de Burger *Essenius* eene zeer nadrukkelyke Aanspraak aan de nieuw verkoozen Municipaliteit, allergepast om, by het geeven van een levendig denkbeeld van hunnen pigt, hunnen Vaderlandschen moed en iever nog meer te doen ontbranden.

Zo dra de nieuwe Municipaliteits-Leden waren geïnstalleerd, onder het gelui en het speelen der klokken, las de Burger *P. 't Hoën*, aan de voor het Raadhuis vergaderde menigte een verhaal voor van het gebeurde, zo van de afzetting der vorigen als de aanstelling der nieuwe Municipaliteits-Leden, als:

H. Roelofs, Maire, G. van Holst, G. van den Berg, J.H. Arense, J. Roghas, D.A. Gaukes, W. van Kooten, W. van den berg, H. Budding, J. Santbruk, H. van Noodt Junior, F.H. Bronkhorst en R. Budding, Secreta-

15 In het verslag van de Vroedschapsvergadering van 14 februari 1795 wordt vermeld dat *Essenius* c.s. vertrokken naar het huis van *Gaukes, Daniel Antonij* (gehuwd met *Antje Hondius*, volgens testament dd. 21-12-1784 voor de subst. schout *Van Ommeren*, en *Roghair* en *H. van Noort*, schepenen).

16 Wanneer en hoe deze verkiezingen werden gehouden, en wie er als "Weldenkenden" werden aangemerkt, heb ik niet kunnen achterhalen; ik hoop dat het op de nieuwe, democratische wijze is gebeurd.

17 Twee dagen na de omwenteling, op maandag de 16e, deed de nieuw benoemde Municipaal *Sandbrink* zijn beklag in de vergadering dat hij beneden zijn rang was geplaatst; hij pretendeerde dat hem de rang direct na de Municipaal *Van Hoist* toekwam. Na discussie en stemming bleek dat allen, behalve *Roghair*, van mening waren dat de indeling zou blijven als op zaterdag de 14e vastgesteld.

- Wat Egalité en Fraternité?



Pichegru's troepen steken de grote rivieren over



Dansen om de vrijheidsboom

ris¹⁸.

Zo dra deeze afleezing, welke onder eene allergrootste stilte door de Burgery wierdt aangehoord, geschied was, betuigde dezelve door het zwaayen der hoeden, en het roepen van *Hoezee! lang leeve de Vryheid! lang leeve de Republiek!* haar genoegen; de nieuwe Municipaliteit tradt terstond in functie, en wierdt een Commissie uit dezelve benoemd, om zittens Vergadering, omhangen met de Municipaale Echarpes, de door de provisoire Representanten der Provincie gegeeven Publicatie, ter afzetting van *Willem den Vyfd*, als Stadhouder, enz. der Provincie Utrecht, aan de Burgery te doen voorlezen; het welk, onder het gespeel op de klokken, door den Secretaris geschiedde, waar op weder een algemeen Hoezée! en ander vreugdegejuich der Vergadering volgde: waar na de Commissie en nieuwe verkozen Municipaliteit, onder het escorte der Hussaaren, vertrok naar het huis van den Maire *Roelofs*, om aldaar met elkander eenen vrolyken Vaderlandschen maalyd te houden.

Naauwlyks waren de nieuwe Leden der Municipaliteit aangesteld, of de Burgery was reeds zittens Vergadering bezig om den Boom der Vryheid voor het Raadhuis te planten, het welk onder een algemeen gejuich geschiedde.

De Commissie op dezelfde wyze ten 5 uuren na den middag vertrekkende, vondt by derzelve aankomst te Amerongen, dat de Burgeren aldaar bezig waren, onder het gelui der klokken, slaan der trommen en ander vreugdebedryf, met het planten van den Boom der Vryheid, rykelyk met het driekleurig Nationaal Lint vercierd, en wierdt onder een algemeen vreugdegejuich verwelkomd¹⁹.

De Commissie is des avonds ten 10 uuren weder in Utrecht geretourneerd, ten uiterste voldaan over de blyken van Vaderlandsliefde, welke zy overal heeft ontmoet, zynde op alle de Dorpen, welke zy passeerde, de Nationale Vlag op den toren gezet, en gaven de Inwooners blyken van hunne blydschap over het gelukkig herstellingswerk van dien dag.

18 Op de schrijfwijze van de namen kan nogal wat kritiek worden losgelaten; in en samen met andere bronnen kan de juiste spelling worden gevonden.

19 Amerongen schijnt zich op eigen kracht van het "juk der slavernij" te hebben ontdaan. In de vergadering van de Staten van maandag 10 februari 1795 werd een ingekomen stuk (missive) gelezen en behandeld van de generaal *Laurent* bevattende een voordracht tot de verandering van de regeringen te Rhenen, Amerongen en andere plaatsen. De voordracht werd in handen gesteld van de Commissie *Essenius* die terzake Rhenen was ingesteld. Wellicht vonden *Essenius* c.s. Rhenen belangrijker en dachten ze Amerongen op de terugweg te "doen", maar dat hoefde dan nu blijkbaar niet meer.

Op de Statenvergadering van maandag 16 februari 1795 worden op de presentielijst de namen van (*Geurt*) *Van Holst* en ... *Gaukes* namens Rhenen vermeld. Zij krijgen toegang tot de vergaderingen op grond van een akte van de Municipaliteit van Rhenen om uit naam van en namens hun principalen besluiten te nemen ten behoeve van de Provincie Utrecht. Tijdens deze vergadering doet *Essenius* verslag van het afzetten van de Vroedschap en het uit hun posten ontslaan van de leden van de Vroedschap. In de daarop volgende discussie worden *Essenius* c.s. bedankt voor hun werkzaamheden en besloten wordt het rapport door te zenden naar de Representanten van het Franse Volk om hen op de hoogte te stellen. Aan het slot van de vergadering spreken *Van Holst* en *Gaukes* namens alle weldenkenden van Rhenen hun dank uit voor de verleende steun bij de afzetting van het oude bestuur.

In de volgende vergaderingen worden regelmatig acten van de Municipaliteit van Rhenen overlegd, overigens ook van de andere steden, waarmee andere afgevaardigden toegang krijgen tot het overleg.

Op 21 februari is bijvoorbeeld *Bronkhorst* aanwezig; op 25 februari *Gerrit Jacob Roghair* en *Willem van den Berg(h)*. Deze waren ook aanwezig op 26, 27 en 28 februari; *Roghair* op 1, 2 en 3 maart; *Roghair* en *Gaukes* op 4 maart; *Gaukes* en *Arntzen (Jacobus Hendrik)* op 5 en 7 maart; *Van Holst* en *Gaukes* op 11 maart; *Willem van Koten*, *Van Holst* en *Gaukes* op 14 maart.

Het lijkt er dus op dat ze allemaal een beurt kregen en naar Utrecht mochten.

Maar, in de municipaliteitsvergadering van 19 februari 1795 lezen we dat de municipaal *Van Holst* naar voren brengt dat de kosten van het waarnemen van de vergaderingen der Representanten 's Lands van Utrecht naar zijn inschatting zeer hoog zullen zijn; dat thans alles door de volksrepresentanten gratis gedaan en waargenomen wordt omdat de kosten niet goed ten laste van de stad kunnen worden gebracht; en dat er mogelijk ook wel leden van de Municipaliteit zullen zijn die 't waarnemen van die commissie niet zullen ambiëren. Hij vraagt zich af of het daarom niet behoorlijk zou zijn als daaraan door alle leden wordt meebetaald omdat het alles tot voordeel van de stad werd gedaan. Waarop wordt besloten dat alle kosten die moeten worden gemaakt tot het waarnemen van de vergaderingen van de Representanten door alle leden van

de municipaliteit, ongeacht of zij daarbij aanwezig zijn of niet, gezamenlijk zullen worden gedragen.

De Vroedschap die op 14 februari 1795, de dag der omwenteling, door de afvaardiging uit Utrecht bij elkaar geroepen was, bestond uit: *Klerck* (burgemeester), *Van Noort*, *Van Holst*, *Sandbrink*, *R. van Noort*, *A. van Ommeren*, *Buddingh*, *Roghair*, *Van den Bergh*, *Van Campen*²⁰, *Menso* (burgemeester), ? (hoofdofficier)²¹

Gedurende de vergaderingen van de Vroedschap het jaar daarvoor, t.w. 2 juni 1794, 16 juni 1794, 14 juli 1794, 4 augustus 1794, 11 augustus 1794 en 18 augustus 1794 (notulen vanaf deze laatste datum tot aan de dag der omwenteling zijn niet gevonden), werden als aanwezigen genoteerd, en helaas werden geen voornamen of voorletters vermeld:

Van Deventer, *Menso*, *Klerck* (hij ontbrak op de laatste vier vergaderingen; bovendien ontbreken zijn voorletters, was hij R.A. of mr D.?), *Van Noort*, *Van Holst*, *Sandbrink*, *Van Bienen*, *R. van Noort*, *A. van Ommeren*, *Buddingh*, *H.J. Roghair*, *H. van Ommeren*, *Van den berg(h)*, *D. van Noort*, *J.A. van Deventer*.

Door het ontbreken van voornamen of voorletters is het helaas in beginsel niet mogelijk enige familieband te mogen veronderstellen, hoewel die er in een klein plaatsje als Rhenen ongetwijfeld zal hebben bestaan.

Na de "omwenteling" was er geen Vroedschap meer, maar een Municipaliteit die werd gevormd uit de burgers. Ik heb ieders aanwezigheid op de eerste vergaderingen geturfd. Een aantal ontbrak; de reden van hun absentie werd pas duidelijk toen ik de presentielijsten van de Landschapsvergaderingen zag; daar vond ik de Rhenenaren weer terug. Ik heb vluchtig gecontroleerd, tot april, wie er toen wel en niet waren. *Rutger Buddingh* was secretaris; *Huig van Zijll* was klerk.

20 Welke *Van Campen* was dit? In het voorgaande jaar, tussen 2 juni en 18 augustus 1794 wordt hij als vroedschapslid niet vermeld. In de vergadering van de Municipaliteit van 19 februari 1795 wordt besproken dat aan de kerkeraad van Rhenen reeds handopening is verleend tot het beroepen van een predikant in plaats van wijlen ds *Schrader*, en dat door het vertrek of emigratie van ds *Van Campen* de stad zich thans zonder predikanten bevindt.

21 Uit andere bron blijkt dit *Huijbert Jan van Deventer* te zijn.

	Za	Ma	Do	Za
	14/2	16/2	19/2	21/2
1. <i>Dirk Roelofs (Maire)</i>	x	x	x	x
2. <i>Geurt van Holst</i>	x	utrecht	x	x
3. <i>Gerrit Roelof van den Berg</i>	x	x	x	x
4. <i>Daniel Antoni Gaukes</i>	x	utrecht	utrecht	utrecht
5. <i>Gerrit Jacob Roghair</i>	x	x	x	x
6. <i>Frederik Hendrik Bronckhorst</i>	x	x	x	utrecht
7. <i>Willem van Koten</i>	x	x	x	x
8. <i>Willem van den Berg(h)</i>	x	x	x	
9. <i>L. Koesveld</i>	x	x	x	
10. <i>Huibert Buddingh</i>	x	x	x	
11. <i>Jacobus Santbrink</i>	x	x	x	
12. <i>Hendrik van Noort</i>	x	x	x	
13. <i>Jacobus Hendrik Arntzen</i>	x	x	x	

Velen van hen komen we tegen in een ander archiefstuk²² van, vermoedelijk, enkele jaren later (1798?):

Constantinus van Holst, 38 jaar, ongehuwd, lid van 't gemeentebestuur, onbekwaam wegens zijn ambt, wel gewapend, huisnr 15

F.C. van Merkelbach, 44 jaar, gehuwd, lid van 't gemeentebestuur, onbekwaam wegens zijn ambt, wel gewapend

D. Klerck, 25 jaar, ongehuwd, geen kwaliteit of beroep

R. van Noort, contribuant

D. Roelofs, contribuant

Gerrit van Holst, 46 jaar, gehuwd, geen beroep aangegeven, vrijwilliger, gewapend, huisnr 163

Geurt van Holst, gewapend

F.H. Bronckhorst, gewapend

W. van Koten, contribuant

W. van den Berg, gewapend

H. Buddingh, contribuant

22 Oud Archief Rhenen, inv.nr. 489, *Registratielijst van de Inwoners welke, ingevolge het gearresteerde Plan van Burgerbewapening, op de Rol van de Wapendragende Burgers zijn ingeschreven, in het departement van den Rijn.*

Hendrik van Noort Sr, contribuant

H. van Noort Jr, 35 jaar, gehuwd, 1 kind, Timmerman, gewapend, huisnr 143

J.H. Arntzen (Arendze), 53 jaar, gehuwd, 7 kinderen, zonder affaire, vrijwilliger, gewapend, huisnr 51

Het lijkt er op dat degenen die gehuwd zijn, kinderen hebben en boven de 40 jaar zijn, vrijgesteld waren maar als vrijwilliger mee mochten doen.

Uit al deze gegevens komen wel erg veel dezelfde namen voor. Voor dit artikel zou het te ver gevoerd hebben om een gedegen genealogisch onderzoek te verrichten om familiebanden vast te stellen. De veronderstelling lijkt echter gerechtvaardigd om, zeker in een kleine provinciestad als Rhenen, ook al is het de vijfde stad van het Sticht, uit te gaan van nauwe connecties, zoals tussen vaders en zoons, ooms en neven, neven en broers.

En samenvattend mag dan gesteld worden dat de omwenteling in Rhenen geen revolutie geweest is van het "volk". Een aantal gegoede burgers zat op het pluche, ontleende daaraan macht, verdiende er een (goed?) belegde boterham mee en weerde nieuwkomers en nieuwlichters. Diegenen die ook eens aan de bak wilden, zagen hun kans schoon toen er in Utrecht in het Landschapshuis een nieuwe wind waaide. Er zal wel wrok hebben geheerst bij de afgezette vroedschapsleden maar moord en doodslag is er niet opgevolgd.

ze.

in LIBERTÉ.



EGALITÉ.

DE STRATEN- EN WEGENNAMEN VAN RHENEN

H.P. Deys

Deel II: C-G

C.

Candialaan

In verband met de wederopbouw van Rhenen kwam in de loop van 1941 een aantal huizen gereed in het z.g. plan E.Noord. Voorgesteld werd de namen Tuinlaan, Herbouwlaan en Candialaan aan de nieuwe straten te geven. Het voorstel Herbouwlaan werd al gauw veranderd in Laan 1940. De naam Candia werd reeds voor die streek gebruikt. Het sportcomplex ten oosten van deze woonwijk heet eveneens Candia. De herkomst van de naam is mij niet bekend.

De uitbreiding van de Candialaan in westelijke richting (de doodlopende zijweg richting Tuinlaan) werd in augustus 1987 gerealiseerd en kreeg dezelfde naam.

Christinastraat

Raadsbesluit 4-8-1970. Toen de aanleg van de Oranjestraat bijna voltooid was en de weg tussen Franseweg en Beatrixstraat vermoedelijk op korte termijn zou worden aangelegd, moesten er nog drie namen worden gevonden voor de drie nog resterende wegen tussen het vierkant Schoolweg, Franseweg, Woudweg en Rijksstraatweg. De reeds bestaande wegen hadden namen van leden van het Koninklijk Huis. Alleen prinses Christina was nog niet vernoemd. Daarom werd voor de weg tussen Franseweg en de Beatrixstraat de naam Christinastraat bedacht. Zie ook Oranjestraat en Nassaustraat.

Clematislaan

Raadsbesluit 27-3-1963. Bij een vorige naamgeving (22-8-1961) werd verzuimd de reeds aangelegde verbinding van Beukenlaan-Ericalaan te vernoemen. De mogelijkheid bestond dat te bouwen percelen op deze verbinding uitgang zouden krijgen. De naam werd Clematislaan.

Cuneralaan

De Cuneralaan loopt van de voormalige Grebbesluis in westelijke richting onderlangs de Grebbeberg, tot aan de Herenstraat, tegenover het Gemeentekantoor. Deze laan is met de Cuneraweg een van de oudste wegen in Rhenen. Het vormde naar alle waarschijnlijkheid het laatste traject van de processieroute, die de bedevaartgangers van ca. 1450 tot 1578 hebben gevolgd. Deze route ging vanaf de Cunerakerk, via Elst,



Het voormalig huisje van Jan van Deelen, opkoper van oud roest enz., onderlangs de Cuneralaan. Ca. 1960.

Prattenburg en Achterberg tot aan de Grebbe, en vandaar via de Cuneralaan weer naar de kerk. De naam kreeg deze laan pas vermoedelijk aan het begin van deze eeuw. In de volksmond heet het gedeelte onderaan de Grebbeberg ook wel 'onderlangs'. Hier liep vroeger (tot in de oorlog) de tram naar Arnhem.

In 1615 wordt deze weg aangeduid, omdat de schnut Van Deuverden 'de wech gaende onder den berch inden Grebbe ten dele heeft vermaelt ende sijn erff vuytgeseth'. Hij moest deze annexatie van een stuk openbare weg weer ongedaan maken: 'dat hij gehouden sal wesen de wech zoo bequamelick te maecken dat daer nijemant hinder int overrijden is hebbende'.

Cuneraweg

Deze weg behoort tot de oudste van Rhenen en stamt zeker reeds uit de 15^e eeuw. Vroeger ook wel 'Kuneerenweg', 'Kuneraweg' of 'Oude Kuneraweg' geheten. Deze weg maakte deel uit van de processieroute, zie Cuneralaan.

De weg bestaat uit drie gedeelten. Het eerste gedeelte loopt vanaf de Grebbe in algemeen noordwestelijk richting tot de grens van de bebouwde kom Achterberg. Het tweede gedeelte loopt van de bebouwde kom Achterberg in algemeen noordwestelijke richting tot de Provinciale weg T48/S25 Veenendaal-Rhenen en wordt plaatselijk genaamd Cuneraweg/Lijnweg. Het derde gedeelte loopt van de Rondweg-west in algemeen westelijke richting tot iets voorbij kasteel Prattenburg. De weg gaat tot aan de grens met de gemeente Amerongen over in de Veenweg.

De verharding van het gedeelte van de Cuneraweg van de Gelderse steeg tot aan de Greb vond plaats ca. 1916. Het gedeelte van de Gelderse Steeg tot La Montagne rond 1922.

De Cuneraweg is, met haar ca. 9 km lengte, ongetwijfeld de langste weg in Rhenen.

D.

Dalsteeg of Daalsteeg

Het is een bosweg door het bos Remmerstein, aanvangend bij de Oude Veensegrindweg even benoorden de Sundertweg, in westelijke richting lopend tot de Heiweg. De weg vormt de noordelijke grens van de (voormalige) grote tuin van het voormalige Huis Remmerstein. Dit Huis stond tot in de vorige eeuw naast de thans nog bestaande stenen duiventoren, langs de Cuneraweg tegenover de Zuidelijke Meentsteeg. Het werd afgebroken om plaats te maken voor een pension. In 1912-1913 bouwde M.C. Philipse ten westen van de Oude Veensegrindweg het thans nog bestaand landhuis Remmerstein.

Dahliastraat

Raadsbesluit 27-3-1963. Rekening houdend met vroegere uitspraken van de raad om bloemen en heesters te vernoemen, werd gekozen voor dergelijke namen in deze buurt. De zijweg van de Asterstraat, een verbinding vormend met de Domineesbergweg, werd Dahliastraat genoemd. Aanvankelijk was het voorstel de straat Lobeliastraat te noemen.



De Driehoek aan de Nieuwe Veenendaalsweg, in de dertiger jaren.

De Driehoek

Hoewel deze naam geen officiële aanduiding is, is de Driehoek in de volksmond een duidelijk omschreven weggedeelte, namelijk het stukje Nieuwe Veenendaalseweg vanaf de Herenstraat tot aan de splitsing met de Oude Dijksestraat. Vroeger werd hiermee ook wel aangeduid het gedeelte onderaan de Nieuwe Veenendaalseweg tot aan de Cuneralaan. Er was toen op de hoek van Nw. Veenendaalseweg en Oude Dijkseweg een soort pleintje. Ook het hier gevestigde Café De Driehoek herinnert aan de naam. Het rijtje van 5 huizen aan de Driehoek werd in 1878 door W. van Nas gebouwd aan de Diaconie van de Ned. Herv. Kerk geschonken.

De Dijk

Deze naam is reeds van zeer oude datum. Reeds in 1423 wordt een hofstede 'in den Dijk' vermeld. Hoewel het niet in de strikte zin een echte dijk is, vormde deze weg vermoedelijk in het verre verleden toch wel een eenvoudige waterkering. Het roemruchte slot Ter Horst was aan deze dijk gelegen, en de hierbij behorende gronden en boerderijen vormden later het gemeenschappelijk bezit van de 'Gebuurten van den Dijk', dat een eigen rechtsvorm bezat.

Tot 1953 heette slechts het gedeelte van de Cuneraweg tot een eindje vóór de Weteringsteeg De Dijk. Het vervolg ervan, tot aan de Weteringsteeg heette toen Holle weg. Het stuk tussen Weteringsteeg en Maatsteeg heette Obdijk. Bij raadsbesluit van 31-3-1953 werd vastgesteld, dat de namen Holle weg en Obdijk zouden vervallen, en dat de gehele weg vanaf de Cuneraweg tot aan de Maatsteeg voortaan De Dijk zou heten.

Defensieweg

In 1953 werd een nieuwe verordening tot vaststelling van de namen van straten etc. door de Rhenense gemeenteraad vastgesteld. Besloten werd de nieuwe naam Defensieweg in te voeren. Vermoedelijk gaat het hier om de weg, die in verband met de dreigende oorlogsomstandigheden in maart 1940 op last van de Opperbevelhebber van Land- en Zee-macht werd aangelegd.

De weg begint bij de begraafplaats 'Larikshof', maakt enige bochten en

gaat dan in noordwestelijke richting door tot aan de Veenendaalse straatweg. Het eerste gedeelte van deze weg, het rechte stuk vanaf de Larikshof, was vroeger het noordwestelijke deel van de Stokweg. De Stokweg werd reeds in 1392 in een acte vermeld.

De Kievit (Elst)

Raadsbesluit 6-6-1972. Deze benoeming hield verband met het bestemmingsplan Elst, fase 'het Woud'. Het is een weg lopend vanaf de toen nieuw te benoemen Tabaksweg in noordelijke richting naar de Franseweg, uitlopend bij perceel nummer 119. De naam is van historische afkomst, en houdt een historisch verband met de streek.

De Kleine Kampen

Raadsbesluit 6-6-1972. De naamgeving geschiedde i.v.m. het bestemmingsplan Molenberg. De naam heeft een historisch verband met de streek.

De Stichtse Rand

Raadsbesluit van 26-4-1977. In Rhenen komt de naam 'Het Sticht' behalve in de naam van het restaurant 'De Stichtse Oever' verder niet voor. Met bovengenoemde naam blijft de benaming 'Sticht' in onze contreien voortleven terwijl tevens wordt aangegeven, dat het plangebied aan de Utrechtse zijde van Rhenen een beëindiging vindt.

Van Deventerstraat

De naam Van Deventer behoorde tot een regenten- en notabelenfamilie te Rhenen. Verschillende leden van deze familie waren schepenen, raad, burgemeester, schout, cameraar en secretaris van de stad. Zo was er een Johannes van Deventer diaken in 1688, Johan van Deventer Jr. was burgemeester van 1720-1743, Johan Adriaan van Deventer was secretaris van 1743-1757 en tevens burgemeester van 1753-1773. Huijbert Jan van Deventer was hoofdschout van ca. 1786 tot 1793.

Van ca. 1900 tot de verwoesting van Rhenen in 1940 was de Van Deventerstraat een kleine doodlopende straat schuin tegenover de Muntstraat. Na de wederopbouw werd de noordelijke verbinding tussen de Koningstraat en de Bontekoestraat naar deze familie vernoemd.

Dienderstraat (verouderd)

In het begin van deze eeuw was dit de benaming voor de huidige Torenstraat. Daarvóór heette deze straat de Doodstraat of Dootstraat (zie aldaar). De naam diender houdt verband met het feit dat hier toen een politiemans woonde.

Doelenstraat

Oude benaming (tot ca. 1933). Thans de Doelenstraat, het doodlopend steegje van de Koningshof achter garage De Rhoter.

Doelenwal

Dit straatje loopt vanaf de Koningshof ten zuiden van de Markt om naar de Rijnstraat. Reeds in januari 1942 adviseerde Ir. C. Pouderoyen, de leidinggevend architect bij de wederopbouw van Rhenen, aan deze naam de voorkeur te geven boven de aanvankelijk genoemde naam Agnietenwal. De naam houdt verband met de z.g. Natte Doelen, een reeds eeuwen in gebruik zijnde naam voor het natte (d.w.z. zuidelijk) deel van de om Rhenen gelegen stadsgracht. Het noordelijk gedeelte, dat droog stond, heette Droge Doelen. In Rhenen bedoelde men met het woord 'doelen' dus de gracht, ongeacht of deze droog dan wel nat was.

Dokter Stegemanhof

Raadsbesluit 30-1-1990. De naam werd gegeven aan een hofje van seniorenwoningen gelegen in de nabijheid van het Medisch Centrum. Bert Stegeman (27-10-1916 - 14-12-1988) was huisarts te Rhenen van 1948 - 1981. Hij genoot een groot aanzien en respect in Rhenen door zijn inzet, en hij is voor de bewoners van Rhenen van grote betekenis geweest, vooral bij de totstandkoming van het gezondheidscentrum alhier, waarvan hij een van de initiatiefnemers is geweest. De samenwerking tussen de huisartsen onderling is van uitzonderlijke kwaliteit gebleken, vooral in een tijd toen een dergelijke vorm van samenwerking in Nederland nog ongebruikelijk was. Dankzij zijn initiatief werd Rhenen als eerste gemeente in ons land aangewezen als project voor het onderzoek naar baarmoederhalskanker. Dokter Stegeman was vele jaren colonne-commandant van de plaatselijke Rode Kruiscolonne.



Dokter B. Stegeman, huisarts te Rhenen

Dokter Wallerstraat

Raadsbesluit 21-2-1956. De verbindingsweg tussen Groeneweg en Bantuinweg.

William Waller (24-10-1877 - 1-2-1971) vestigde zich 1906 als huisarts te Renen, waar hij dokter Reijnders opvolgde. Dokter Waller was voor de oorlog jaren lang dé huisarts van Rhenen. Hij was onder meer lid van de Schoonheidscommissie en bestuurslid van de Oudheidkamer. Dokter Waller ging met pensioen in 1938, in 1943 kreeg hij wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd van de gemeente eervol ontslag als gemeente-geneesheer en schoolarts. Hij werd als huisarts opgevolgd door dokter C.J. Van Kerkwijk.



Dokter W. Waller, huisarts te Rhenen van 1906 - 1938.

Domineesbergweg

De weg is genoemd naar de Domineesberg. De herkomst van deze naam, die vermoedelijk pas begin deze eeuw in gebruik is geraakt, is nog onduidelijk. Het is een aanduiding van de streek rondom en ten noorden van Vreewijk. De naam zou verband houden met het feit dat het gebied indertijd verkocht zou zijn om de aanstelling van een tweede predikant in Rhenen te kunnen bekostigen. Dit kan echter niet waar zijn, omdat de financiering van de eerste 'tweede' predikant (dominee Wilhelmus Soestius) in 1637 op een geheel andere wijze tot stand is gekomen, en bovendien is de naam Domineesberg lang zo oud niet.

Aan deze weg stond aanvankelijk een boerderij. In 1920 werden aan het begin van de weg enkele woonhuizen gebouwd. Pas in de zestiger jaren werd deze weg geheel volgebouwd.

Donderberg

Raadsbesluit 6-6-1972. De naam werd gekozen in verband met toen te realiseren woningbouw in het bestemmingsplan Donderberg. Aanvankelijk zou het de weg zijn lopende vanaf de Utrechtsestraatweg in noordelijke richting, daarna in oostelijke richting langs de grens van het bestemmingsplan Donderberg en uitmondend op de Nieuwe Veenendaalseweg. Deze naam leek passend, omdat deze samenviel met de bestaande weg Donderberg, in de volksmond Berkenweggetje geheten. Het is een van oudsher gebezigde benaming van dit gebied en tevens de naam van het bestemmingsplan. De ouderdom van de naam is niet bekend, maar in veilingcatalogie van percelen grond wordt de naam Donderberg al gebruikt rond 1900.

Bij raadsbesluit van 26-4-1977 werd de ligging van de weg Donderberg gewijzigd in de huidige situatie, namelijk de toegangsweg tot het plan Donderberg.

Doodstraat (verouderd)

Tot het begin van deze eeuw in gebruik zijnde benaming voor de Torenstraat. De naam hield verband met het feit dat langs deze straat de doden naar de kerk ten grave werden gedragen. De weg wordt bijvoorbeeld reeds in 1661 vermeld.

Doodweg (verouderd)

Dit is een oude benaming rond het einde van de vorige eeuw voor het zuidelijke deel van de Achterbergse straatweg, omdat deze weg de verbinding vormde met de begraafplaats bovenaan de Achterbergsestraatweg (zie bij deze weg). In 1890 werd deze weg door Voortman nog Pegel- of Doodweg genoemd.

Driftweg (Elst)

Vroeger heette deze weg de verlengde Spookweg. In juli 1930 werd door 28 bewoners een verzoek aan de Raad gericht, de namen Spookweg en Verlengde Spookweg, die kort tevoren officieel waren vastgesteld, te veranderen, omdat deze in de 'huidige tijd van ontwikkeling en beschaving geheel misplaatst zijn'. De naam Spookweg dateerde volgens de brief pas van de laatste 25 jaar en was dus van zeer recente datum. Sedert onheugelijke tijden echter droeg deze weg de naam van Woudweg, een naam die herinnert aan een grijs verleden, toen de

meeste cultuurgronden te Elst nog bestonden uit bos en heide. Ouden van dagen herinnerden zich dat destijds, zo'n 70-80 jaar geleden, zich aan deze weg een herberg bevond met de naam 'Het Groene Woud'. Wat de naam Driftweg betreft, eigenlijk Schaapsdrift geheten, is deze weg ontstaan in de tijd dat de schapenhouderij nog een bestaan opleverde. Dagelijks werden langs deze weg kudde gedreven naar de heidevelden. Het ging daarbij vooral om de schapemest die aangewend werd ten behoeve van de tabaksteelt. Ieder die tabak verbouwde hield er een groot of klein koppel schapen op na. Omdat de naam Spookweg in geen enkel opzicht in verband stond met de geschiedenis, werd verzocht de namen Spookweg en verlengde Spookweg te veranderen in Woudweg en Driftweg. Op dit verzoek is gunstig gereageerd op 29 juli 1930.

Door sommigen werd de naam wel in verband gebracht met een bijnaam 'Spook' van de familie Drost. Een Gerrit Drost heeft omstreeks 1905 voor spook gespeeld, omdat hij uitgedaagd werd door Elsterse jongelui. Hij had een meisje uit Amerongen en hij werkte zelf op Plantage Willem III. Er was overigens geen Drost bij de bovengenoemde verzoekers, de naam Spookweg te veranderen.

Duistereweg

De Duistereweg heette vroeger de Duijstere steech en wordt reeds in 1577 vermeld, maar zal ongetwijfeld van nog oudere datum zijn. De herkomst van de naam is niet bekend. Het was een onbeduidend landweggetje, waaraan in 1930 de eerste huizen werden gebouwd. B en W behandelden de bestrating van deze weg in maart 1930, een deel van de aanlegkosten werd betaald door de aannemer van een groot aantal huizen aan deze weg, Sander Klomp.

In juni 1958 werd aan B & W een verzoek ingediend van een negentiental bewoners van de Duistereweg, de naam te veranderen in Ingenieur Teldersstraat of Dokter Commerelstraat. Dit verzoek is afgewezen. Ingenieur J.M. Telders heeft in Rhenen gewoond en is bekend als de bouwer van de spoorbrug over de Rijn. Dokter Commerell was huisarts te Rhenen in de eerste helft van deze eeuw. Hij woonde in de het huis dat thans de R.K. pastorie is.

Dwarsweg

De Dwarsweg is een kleine verbindingsweg in het noordoostelijk deel van de gemeente, tussen de Noordelijke Meentsteeg en de Middenweg.

Vroeger liep dit weggetje nog door naar de Z. Meentsteeg. Nu heet het restant ervan, een weggetje westelijk van het voetbalterrein aan de Zuidelijke Meentsteeg bij de Rimboe, ook nog Dwarsweg.

Dijksche Zandweg (verouderd)

Voor de oorlog was dit de benaming voor het weggedeelte tussen de Achterbergse straatweg (bij de spoorwegovergang), langs de houthandel van V.d. Brink de hoek om, tot aan de Cuneraweg. Het korte gedeelte (langs de houthandel) vormt thans het verlengde van de Bergweg, het langere deel heet Boslandweg, terwijl het laatste stukje (tot aan de Cuneraweg) Zandweg wordt genoemd (1953).

E.

Egelermeer (verouderd) (Veeneind)

Oude benaming, aan het begin van deze eeuw, voor het woongebied in het gebied in het uiterste noordwesten van Rhenen, rondom het Egelermeer.

Eikenlaan

Het eerste gedeelte, zuidelijk van de Acacialaan, werd in februari 1934 aangelegd. De Eikenlaan werd in 1947 in zuidelijke richting doorgetrokken, waarna sinds 1949 tot in de 50-er jaren deze straat werd volgebouwd. In overleg met de Heidemij werd indertijd voor deze noord-zuid lopende weg gekozen voor een eikenbeplanting, omdat dit in verband met de richting van de zon de beste mogelijkheid was. Zie verder bij Acacialaan.

Emmalaan

26-5-1942 werd de naam Emmalaan gekozen voor de weg 'Laan 1940' op plan E. Noord. Zie ook bij Candialaan. De Duitsers hadden het benoemen van straten naar levende leden van het Koninklijk Huis verboden. Dit feit heeft vermoedelijk een rol gespeeld bij de naamgeving, waarbij toch iemand van het Koninklijk Huis werd vernoemd.

Eng (verouderd) (Achterberg)

In het begin van deze eeuw was dit de officiële aanduiding van wonin-

gen rondom het deel van de Achterbergse straatweg aan de oostzijde van de spoorwegovergang. Dit gehele gebied heet sinds eeuwen 'De Eng'.

Engsteeg (verouderd)

Besluit 12-10-1937. Dit weggetje heeft ook wel Engweg geheten. Het is een weg vanaf de Bovenweg naar de Cuneraweg, even bezuiden (het thans afgesloten noordoostelijk deel van) de Binnenweg.

Engweg (Elst)

De verbinding tussen de Driftweg en de Sportweg nabij het Sportpark Elst. De naam houdt verband met een eng, een complex van bouwlanden nabij een dorp of buurtschap.

Ericalaan

Raadsbesluit 22-8-1961. Zijweg van de Beukenlaan. Zie bij Forsythia- en Magnoliaalaan.

Esdoornlaan

Raadsbesluit 8-8-1950. De woningbouw vond hier plaats in 1952 (2 woningen) en voor de overige woningen in 1956. Zie verder bij Berkenlaan.

F.

Fietspad

Het fietspad vanaf de Nieuwe Veenendaalseweg bij het punt op 37 m ten zuiden van de Autoweg in westelijke richting tot de Lijsterengweg en vervolgens van deze weg tot de Autoweg bij het niet-openbare gedeelte van de Reumersweg.

Frankenveld

Raadsbesluit 26-4-1977. Deze naam herinnert aan een grafveld van Frankische oorsprong, dat vlak bezuiden ervan, aan de voet van de Donderberg, in 1951 is blootgelegd. In dit veld zijn resten gevonden die dateren uit de 4^e tot de 7^e eeuw.



Opgraving van het Frankisch grafveld aan de Utrechtsestraatweg, door de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, 1951.

Franseweg (Elst)

De naam is reeds in de vorige eeuw in gebruik. Het verhaal gaat dat de Fransen in januari 1795 bij hun intocht in de provincie Utrecht, nabij Elst in hun opmars van de doorgaande weg zijn afgeweken en de omweg hebben genomen, die nu Franseweg heet.

Frederik van de Paltshof

De naam stamt uit het begin van deze eeuw en heette toen de Hof. Daarvoor heette het de Koornmarkt (Korenmarkt). In het begin van deze eeuw is de naam Hof veranderd in Frederik van de Paltshof. Frederik de V^e van de Palts, gehuwd met de Engelse Elisabeth Stuart, is een jaar lang (de protestantse) Koning van Bohemen geweest, van oktober 1619 - november 1620. Hij werd bij de Wittenberg verslagen door zijn katholieke tegenstanders en vluchtte naar Nederland, waar hij door zijn ooms de prinsen Maurits en Frederik Hendrik bijzonder gastvrij werd onthaald. Hij bouwde in 1629 in Rhenen een zeer luxueus zomerpaleis aan de huidige Fred. v.d. Paltshof, op de plaats van het huidige serviceflat met de naam 'Koningshuis'. In 1632 overleed hij echter, waarna het paleis allengs in verval raakte, en tenslotte in 1812 werd afgebroken.

Friese Steeg (Achterberg)

Deze weg is reeds sinds de late middeleeuwen bekend, en wordt bijv. in een acte uit 1438 genoemd. De naam is afkomstig van de familie Freyse van Dolre, die veel land en andere goederen in de omgeving van Rhenen, Achterberg en in de Mars bezat. Er werd in het verleden ook wel Vriese steeg geschreven.

G.

Galgenberg

Bestemmingsplan Donderberg. (Raadsbesluit 26-4-1977). Van de Middeleeuwen tot ca. 1800 moet op deze plaats, een executieplaats zijn geweest. De executies vonden plaats door ophanging. De benaming komt eveneens voor op de topografische kaarten van het gebied.



*De Frederik van de Paltshof, met een optocht van de Muziekvereniging
OR K tijdens de bevrijdingsfeesten in 1955*

Galgenweg (Veeneind)

De weg door het bos vanaf de Oude Veensegrindweg, tussen de Blauwendraad en het Bergbad, tot aan de Veenendaalse straatweg bij het Koetshuis. De naam moet in verband staan met de Galgenberg, die even benoorden de Pako in Elst ligt. Bij raadsbesluit van 26-4-1977 is deze naam ingetrokken.

Gashouderweg (verouderd)

Deze naam, die slechts korte tijd in gebruik is geweest, wordt o.a. in een bouwaanvraag van 1933 gebruikt. G. Knoppert verzocht toen een stenen trap voor zijn in aanbouw zijnde woningen aan de Gashouderweg aan te mogen leggen. De gashouder die hier ongetwijfeld wordt bedoeld, werd gebouwd in 1925 aan de oostzijde van het Paardenveld. Deze werd na de oorlog afgebroken.

Gasthuisstraat

Rhenen bezat reeds in de 14^e eeuw een gasthuis. Vermoedelijk heeft er hier nooit een echt als zodanig gebouwd gebouw gestaan. We moeten eerder denken aan een aantal bij elkaar staande huisjes, waarin een aantal oudere mensen en zieken kond worden verzorgd. Er heeft ook een kapel in de nabijheid ervan gestaan. Deze stond op de hoek van de huidige Koningstraat en Gasthuisstraat. De kapel, die reeds in de 16^e eeuw in verval was en werd opgeknapt, heeft sinds de 17^e eeuw een noodlijdend bestaan geleden. Ze werd na de laatste oorlog afgebroken, de fundamenten ervan werden in de zomer van 1994, bij de nieuwbouw van de Rabobank, opgegraven, bestudeerd, en voorgoed verwijderd.

Geertesteeg (Achterberg)

De naam behoort eigenlijk te luiden 'Geeresteeg'. In 1513 vinden we een Geerdenstege vermeld, in 1602 wordt vermeld 'uijt sijn goet Afterberch genaempt Geere steech'. De stam 'Geere' komt van schuin op iets toelopen, deze weg (steeg) loopt dan ook schuin op de Cunera-weg. Een andere benaming, die ook reeds zeer oud is, luidt Gelderse Steeg, zie aldaar.

Gelderse Steeg (Achterberg)

De naam Gelderse steeg is een naam die in Achterberg werd gebezigd, naast de naam Geertesteeg. Vermoedelijk is de herkomst van de naam

reeds zeer oud, namelijk uit de tijd dat deze weg nog rechtstreeks doorliep naar de grens met Gelderland. Thans loopt deze weg dood op de Cuneraweg. Er zijn aanwijzingen (onder meer op grond van oude kaarten) dat deze weg ten oosten van de Cuneraweg heeft doorgelopen, en wel naar de grens met Gelderland, vandaar de naam.

De Gevangentoren

Raadsbesluit 1990. Deze naam heeft het uiteindelijk toch niet gehaald, vermoedelijk omdat dit een onaantrekkelijke aanduiding is voor een woonstraat.

Generaalsteeg (verouderd)

Oude naam voor de Muntstraat. De naam houdt verband met het feit, dat op de oostelijke hoek van deze steeg met de Herenstraat vroeger de schout Smissaert gewoond heeft. Hij was ook generaal, hetgeen de naam hieraan verbonden heeft. Overigens is de naam Muntstraat ouder, en heeft deze de periode, dat deze Generaalsteeg heette, overleefd.

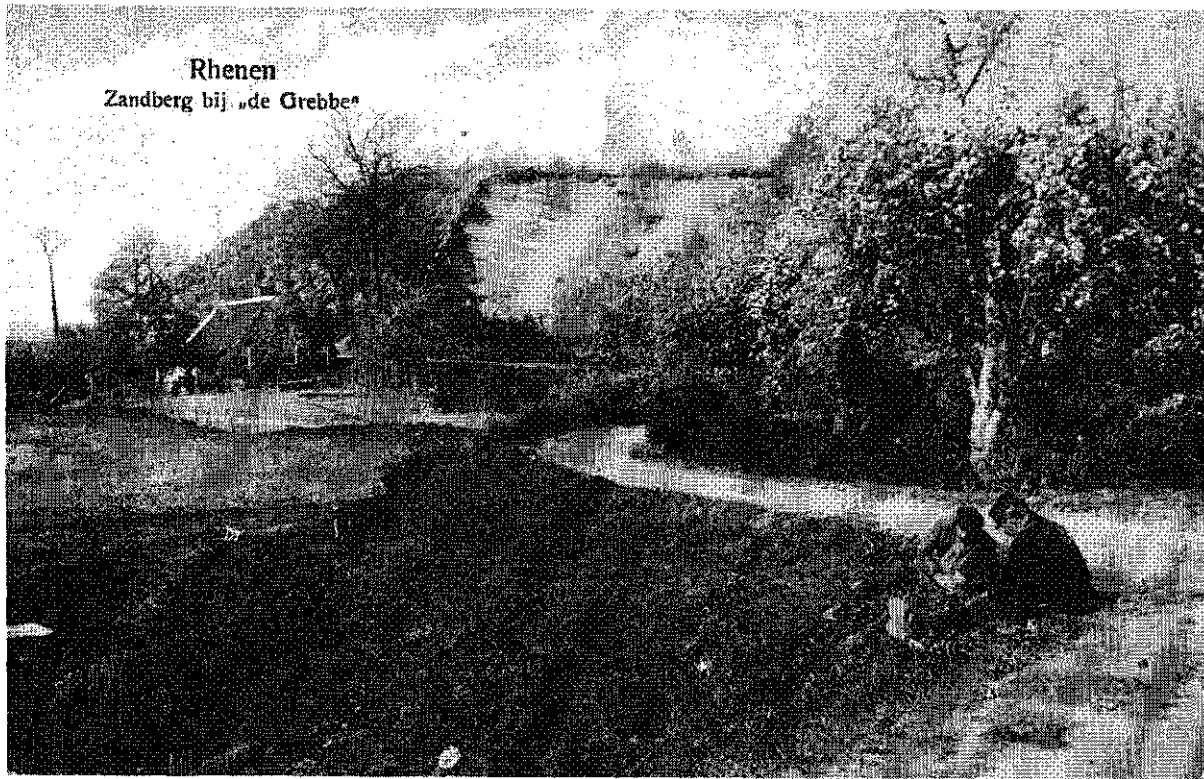
Goudenregenplantsoen

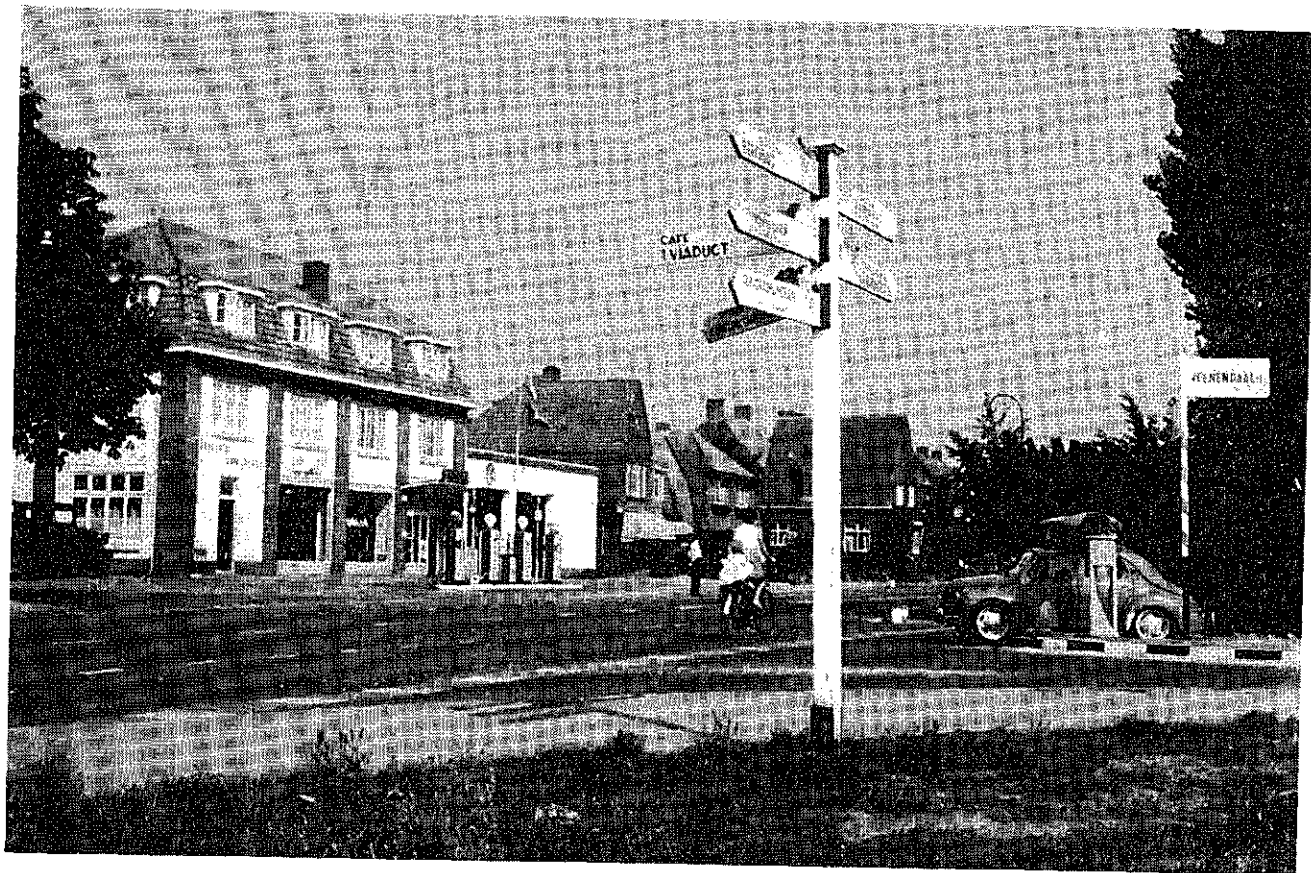
Raadsbesluit 8-9-1959. In 1959 werd besloten een bloemenwijk te projecteren in de nieuwe uitbreiding ten noorden van de Valleiweg. Als namen werden voorgesteld: Goudenregenplantsoen, Seringplantsoen en Jasmijnplantsoen. Door hier plantsoenen te projecteren kon worden volstaan met de benoeming van drie wegen in plaats van zes straten.

Grebbedijk

De Grebbedijk is de waterkerende Rijnbandijk, lopend tussen de Wagingse Berg en de Grebbeberg. De dijk beschermt de gehele Gelderse Vallei tegen wegstromen van water uit de Nederrijn naar het IJsselmeer. Reeds sinds de Middeleeuwen vervult deze dijk deze belangrijke functie. In het verleden is de dijk verschillende keren doorgebroken, voor het laatst in 1855, waarna de lengte aanzienlijk werd ingekort tot de huidige 5 km. Ruim 1 km ligt op Rhenens grondgebied, namelijk tot vlak na de afslag naar het Opheusdensed Veer. Binnen enkele jaren zal ook deze dijk in het kader van de landelijke dijkversterkingen aan een grote opknopbeurt onderhanden worden genomen.

Rhenen
Zandberg bij „de Grebbe“





*Het begin van de Grebbeweg anno 1960, met rechts de Zwarteweg,
links (toen nog) Garage van Ommen.*

In het verleden heeft de dijk in oorlogstijden ook nog een omgekeerde functie gehad: door middel van de Grebbesluis kon het gehele gebied ten noorden van deze sluis geïnundeerd worden. Deze onderwaterzetting vormde het belangrijkste onderdeel van de Grebbelinie, die voor het laatst in 1940 heeft gefunctioneerd. De Grebbesluis is in 1980 vervangen door een grote duiker.

Grebbeweg

De Grebbeweg loopt vanaf het viaduct in oostelijke richting tot aan de Grift. De boerderijen en de herberg die daar stonden vormden in het verleden het gehucht De Grebbe of de Greb. Aan de zuidzijde van het begin van de Grebbeweg hebben tot aan het eind van de vorige eeuw enkele grote tabaksschuren gestaan. Vanaf het begin van deze eeuw werden woonhuizen langs deze weg gebouwd. De Grebbeweg heeft haar naam gekregen van de Grebbeberg, een naam die overigens pas sinds het begin van deze eeuw in gebruik is gekomen. Voorheen heette de berg de Heimenberg. De naam Grebbe zelf is afkomstig van een oud riviertje dat liep ongeveer vanuit Ede-Veldhuizen naar de huidige uitloop in de Rijn. In de loop der eeuwen heeft de afwatering een geheel ander karakter gekregen, niet in het minst als gevolg van de aanleg van de Bisschop Davidsgrift, de Grift, in 1473 en de verbetering ervan door Karel V in 1545. Een andere naam voor de Grebbe was de kromme Eem.

Groeneweg

Een oude naam, waarvan de herkomst niet bekend is. Deze weg liep tot het midden van deze eeuw door landelijk gebied, vandaar wellicht de oud naamsgeving.

Groot Dikkenberg

Groot- en Klein Dikkenberg zijn twee benamingen voor dwarsverbindingen tussen de Oude Veensegrindweg en de Cuneraweg. De naam Dikkenberg is afkomstig van een of twee boerderijen, die hier sinds mensenheugenis hebben gestaan. In 1525 wordt reeds melding gemaakt van de naam, maar deze is ongetwijfeld ouder.

Sinds 1994 is Klein Dikkenberg afgesloten voor alle verkeer, Groot Dikkenberg was reeds veel langer afgesloten.

Grutterstraat

Vermoedelijk houdt de naam verband met een gruttershandel of iets dergelijks. Nader onderzoek moet nog geschieden. De naam komt reeds voor in 1788, en was toen ook al Grutterstraat. Het merkwaardige is dat de andere parallel lopende straatjes (Hofstraat, Kloosterstraat en Servetstraat) tot aan 1953 -steeg heetten.



Het bovenste gedeelte van de Grutterstraat rond de eeuwwisseling.

VERENIGING OPEN MOMUMENTEN

H.E. Dekhuijzen

In augustus j.l. is op Kasteel Duivenvoorde in Voorschoten de Vereniging Open Monumenten opgericht.

Deze Vereniging is erop gericht een groot publiek te interesseren én te betrekken bij monumenten en de zorg voor deze monumenten.

Nederland is rond 700 particuliere monumentenorganisaties rijk. Deze doen stuk voor stuk belangrijk en onmisbaar werk op lokaal, regionaal óf categoriaal gebied. De bedoeling is om, nog meer dan in de afgelopen 70-80 jaar het geval was, de cultuur-minnende en cultuur-zoekende burger bij de algehele monumentenwereld te betrekken.

Een overkoepelende organisatie zoals in Engeland de National Trust, ontbrak hier echter. De Engelse National Trust omvat echter ook Natuurmonumenten, maar daarvoor is hier in Nederland de Vereniging Natuurmonumenten in 1905 opgericht. Met name een organisatie die zich tot het in natuurmonumenten geïnteresseerde publiek richt.

De interesse is met name reeds gebleken bij de jaarlijkse Open Monumentendag, welke reeds 7 jaar hier in Nederland georganiseerd wordt in de maand september met blijvend succes en blijvende interesse bij de burgers.

Degene die als persoon lid wordt van de Vereniging ontvangt allereerst het maandelijks tijdschrift Open Monument, waar vele mogelijkheden met monumenten in vermeld staan, o.a. de eventuele openstellingsmogelijkheden. Verder is in 1995 nog een Handboek te verwachten. Inmiddels heeft deze Vereniging reeds de opening verzorgd van de eerste erfgoedwinkel in Den Haag: er zullen nog meer van deze erfgoedwinkels, verspreid over Nederland, geopend gaan worden.

Voor diegenen van de leden van onze Historische Vereniging die zich voor deze Vereniging Open Monumenten wil opgeven, is een reductie mogelijk van fl. 10,- voor de jaarlijkse contributie, welke in dat geval fl. 27,50 gaat bedragen.

Wij roepen alle leden van de Historische Vereniging op zich hierover ernstig te beraden. Opgave kan via het secretariaat plaats vinden: Dahliastraat 41, telefoon 12653, of via één van de andere bestuursleden.

NIEUW BOEK OVER BOEREN UIT Z.O. UTRECHT ALS KOLONISTEN IN SURINAME (1845-1995).

Eind van deze maand verschijnt er een nieuwe uitgave van onze vereniging als No. 7 van de Historische Heuvelrug-Reeks, met als titel: "De lotgevallen van Nederlandse boeren als kolonisten in Suriname".

De auteurs zijn ons verenigingslid Dr. A.J. de Jong en de helaas in 1993 overleden J. van Barneveld, een bekende Veenendaalse genealoog en schrijver over de geschiedenis van Veenendaal.

Al weer meer dan 10 jaar geleden werd de aandacht van beide auteurs getrokken door een groot aantal overlijdensaktes in de registers van de Burgerlijke Stand te Rhenen en Veenendaal in het jaar 1847.

Het betrof hier voornamelijk personen afkomstig uit Elst, Rhenen en Veenendaal, die in het Saramaccagebied (bij Groningen) te Suriname overleden waren.

In 1847 was er kennelijk net een schip uit Suriname in Nederland aangekomen met slechte tijdingen over kolonisten in Suriname afkomstig uit Zuid-Oost Utrecht.

Verder onderzoek leverde veel informatie op over een merkwaardig kolonisatie experiment aan de rivier de Saramacca in Suriname, dit jaar 150 jaar geleden.

De auteurs hebben achtergrond van dit avontuur en de verdere lotgevallen van de kolonisten vastgelegd in dit boek met bovengenoemde titel.

Naast het feit dat hiermee een stukje geschiedenis van Elst, Rhenen en Veenendaal "in den vreemde" wordt beschreven, bevat dit boek tevens veel interessante informatie over boerenfamilies uit Elst, Rhenen en Veenendaal, maar ook over families elders uit Nederland afkomstig.

De prijs van het boek is in de winkel f 25,-; leden van onze historische vereniging kunnen het boek echter ook verkrijgen door overmaking van f 20,- op girorekening 1514498 van A.J. de Jong te Voorthuizen onder vermelding "Suriname". U krijgt het boek dan thuisbezorgd.

DE LOTGEVALLEN VAN NEDERLANDSE BOEREN ALS KOLONISTEN IN SURINAME

J. van Barneveld
Dr. A. J. de Jong



Verslag van een merkwaardig experiment aan de Saramacca in Suriname met Nederlandse boeren en arbeiders voornamelijk afkomstig uit de provincies Utrecht, Gelderland en Overijssel

LUCHTFOTO-INTERPRETATIE en CELTIC FIELDS ONDERZOEK

Dr J.A. Brongers

De belangrijkste reden van het belang van luchtfoto's voor de archeologie - waarom men interessante zaken op luchtfoto's ziet - is het verkregen goede overzicht van het landschap. Losse, kleine, ogenschijnlijk onbelangrijke, schaduwen en verkleuringen op de grond krijgen, gezien van grotere hoogte, onderlinge samenhang. Patronen, het belangrijkste voor archeologen, worden zichtbaar.

Kleine hoogteverschillen aan het oppervlak veroorzaken bij schuinvallend licht van een laagstaande zon betrekkelijk lange schaduwen. Gegraven structuren, waarbij lichter gelig gekleurd materiaal uit de zandige ondergrond op de donkere humeuze bovenlaag wordt gebracht, worden zo door kleurverschil zichtbaar. Droge grond is lichter gekleurd als vochtige grond.

Op de zandgronden van Europa evenwijdig aan de Noordzee-kust (Drenthe, Veluwe, Hümpling, Oldenburg) en op de met een humeus laagje bedekte kalkgronden (Engeland en Jutland) komt een merkwaardig type archeologisch monument voor. Zij worden Celtic Fields genoemd omdat men eens dacht dat de Kelten er iets mee te maken hadden.

Later is gebleken dat dat niet zo was en dat we hier te maken hebben met resten van een Germaans landbouwsysteem uit de IJzertijd. Op de grond ziet men een zwak golvend landschap. De toppen van de golven liggen circa 40 meter uiteen. Bij nadere beschouwing blijken de golven in twee onderling loodrechte richtingen voor te komen. Zo wordt een reusachtig schaakbord-patroon gevormd; de vierkanten hebben zijden van 40 meter.

Bij opgraving blijkt dat onder de hoogste punten van de golven, de wallen, ongestoorde grond zit. Hierdoor treden verdrogingsverschijnselen op, die de top van een wal een lichtere kleur geven. Het zal duidelijk zijn dat deze Celtic Fields daarom prachtige objecten zijn om met hulp van luchtfoto's opgespoord en gekarteerd te worden. Tussen de toppen is de grond door prehistorische landbouw-activiteit omgewoeld, waardoor er daar een normale vochthuishouding is.

Met behulp van luchtfoto's zijn er grootschalige verspreidingskaarten gemaakt van deze prehistorische landbouwgebieden en daarmee dus ook van de woonplekken van de mensen in de IJzertijd. Hierdoor werd een inzicht gekregen in de keuze van de woonplekken en de verspreiding en de dichtheid van de bevolking in die tijd.

Op kleinschalige kaarten werd de structuur van de akkerindelingen en de wijze van ontginning bestudeerd. Kleine afwijkingen in de richting van de perceelgrenzen toonden aan dat bepaalde gevonden wegsproten ten minste uit de IJzertijd dateren; de weg bepaalde de richting van de ontginning. Hierdoor werd, naast de verspreiding van de woon-kernen, een nader inzicht in de infrastructuur van het woon-landschap in de IJzertijd verkregen.



*Overzichtkaart van het Celtic Field rond de Gortelseweg.
(Schaal 1:20.000.)*

JAARVERSLAG 1994

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Voor de Historische Vereniging opnieuw een rustig jaar. Het ledental bleef vrijwel constant, rond de 225 leden. Het bestuur heeft tijdens de jaarvergadering geen wijziging ondergaan: mw M. Koning, H.P.Deys en H.B. Gieszen werden herkozen. Eind van de zomer heeft mw Koning Rhenen verlaten om zich in Oosterhout (N.B.) te vestigen, zodat haar plaats als bestuurslid vanaf begin herfst vacant is gebleven.

Opnieuw waren er zes lezingen georganiseerd t.w.:

- 26-01-1994 dhr Vincent van Vilsteren uit Assen over "Offerpraktijken, mede in het kader van de Heilige Cunera".
- 17-02-1994 dra Diane de Wildt uit Voorburg over "Textielvondsten in het Frankische Grafveld in Rhenen".
- 17-03-1994 dr D.A. Berents uit Bunnik over "Criminaliteit in de Middeleeuwen".
- 15-09-1994 dr J.A. Brongers uit Amersfoort - verbonden aan het ROB - over "Archeologisch luchtfoto- en Celtic Fields-onderzoek".
- 13-10-1994 was gepland de uitgestelde lezing door mw Breukink uit Emmen over "Het Aardfort op de Grebbeberg", doch zij heeft op het laatste ogenblik afgebeld, zodat de voorzitter Deys een groot deel van de avond heeft besteed aan een dia-presentatie n.a.v. zijn reis naar Bhutan.
- 17-11-1994 zou dr G.B. Janssen uit Zevenaar spreken over "Steenbakkersovens en de fabricage van baksteen", doch de spreker had griep. Een medewerker van het PIE (Projectbureau Industrieel Erfgoed) dhr J.P. Corten heeft in diens plaats op waardige wijze over hetzelfde onderwerp zijn licht doen schijnen.

Opnieuw zijn een drietal nummers van Oud Rhenen verschenen. In de werkgroep Open Monumentendag was mw Koning actief namens de Historische Vereniging.

De verbouwing van de Koerheuveldwatertoren tot appartementsgebouw nadert zijn voltooiing. Er zijn reeds contacten gelegd met de aannemer en de bewonersvereniging om tot een plaquette o.i.d. te komen nabij de ingang van de toren, om de oorspronkelijke functie van watertoren blijvend duidelijk te maken.

In 1994 heeft de Gemeentelijke Monumentencommissie, waarin het bestuurslid H.E. Dekhuijzen namens de Historische Vereniging zitting heeft,

een aantal malen vergaderd, doch tot echte vooruitgang t.a.v. de concept-lijst gemeentelijke monumenten en de daarbij behorende monumenten-verordening is het niet gekomen. Wel zijn er de nodige zorgen over het voortbestaan van het nog niet beschermde monument de Wilhelmina-Mavo.

Over archeologie gesproken: opnieuw is een - ditmaal circa 20 meter diepe - waterput ontdekt, in de tuin van Herenstraat 77. De eigenaar/bewoner dhr Foppele heeft daartoe contact gelegd met de Historische Vereniging en met het lid van de Historische Vereniging dhr Boone, die dhr Foppele geholpen heeft met het nodige diepte-onderzoek.

Opnieuw een goed jaar, met de nodige plus- en minpunten.

Arnhem, 12 januari 1995
H.E. Dekhuijzen, secretaris

JAARVERSLAG 1994

Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel

De bedoelde "herverkaveling" van deze stichting waarnaar reeds in het vorige jaarverslag een verwijzing gegeven is, heeft dit jaar nog niet zijn beslag gekregen. Naar verwachting zal in een volgend jaarverslag hierover meer duidelijkheid gegeven kunnen worden; wellicht reeds in de komende jaarvergadering van de Historische Vereniging.

Uit de financiële reserves werd een voor Rhenen belangrijke aankoop van schilderijen en tekeningen gedaan, die in de collectie van ons museum is opgenomen. Het is werk van de schilder Kees Gorter dat in de loop van 1994 in Het Rondeel werd tentoongesteld.

De naam van ons museum werd in dit jaar gewijzigd van Streek- in Gemeentemuseum, een benaming die geografisch meer recht doet.

H.E. Dekhuijzen, secretaris

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1994*Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.***Inkomsten**

Contributies '94 (229xfl.25,-)	f 5725,-
Contributies '93	f 50,-
Contributies '95 (16xfl.25,-)	f 400,-
Giften	f 60,25
Koninginnemarkt	f 114,25
"Ons Genoegen" 38x5,- + 1x15,-	f 205,-
Wandkleed Cunera	f 705,-
Losse verkoop	f 249,50
Creditrente	f 65,65
	<hr/>
	f 7574,65
Saldi 31-12-'93	
./ . te veel ontvangen '93	f 2186,29
	<hr/>
	f 9760,94

Uitgaven

Verenigings- en administratiekosten	f 703,02
Oud Rhenen	f 3258,25
Lezingen	f 640,-
Zaalhuur	f 616,05
Kamer van Kooph.	f 61,-
Contr./Abonn.	f 245,94
"Ons Genoegen"	f 600,40
Wandkleed Cunera	f 2367,24
	<hr/>
	f 8491,90
Saldi 31-12-'94	f 1269,04
	<hr/>
	f 9760,94

Willem H. Strous, penningmeester.

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1994*Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel***Inkomsten**

Jaarlijkse bijdragen, donaties	f 170,-
Creditrente	f 9,-
	<hr/>
	f 179,-
Postbanksaldo per 31.12.1993	f 5328,39
	<hr/>
	f 5507,39

Uitgaven

Kamer van Koophandel	f 61,-
Aanschaf acceptgiro's	f 176,96
Aanschaf collectie schilderijen en tekeningen Kees Gorter	f 3000,-
	<hr/>
	f 3237,96
Postbanksaldo per 31.12.1994	f 2269,43
	<hr/>
	f 5507,39

A.J. de Jong, penningmeester.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Veertiende jaargang

Mei 1995

No. 2

INHOUDSOPGAVE

Redactioneel	46
Rhenen 50 jaar bevrijd	49
Jaap van Wijngaarden	53
De geschiedenis van de zeepfabriek "Rhenus"	57
Archeologische werkgroep in oprichting	97

REDAKTIONEEL

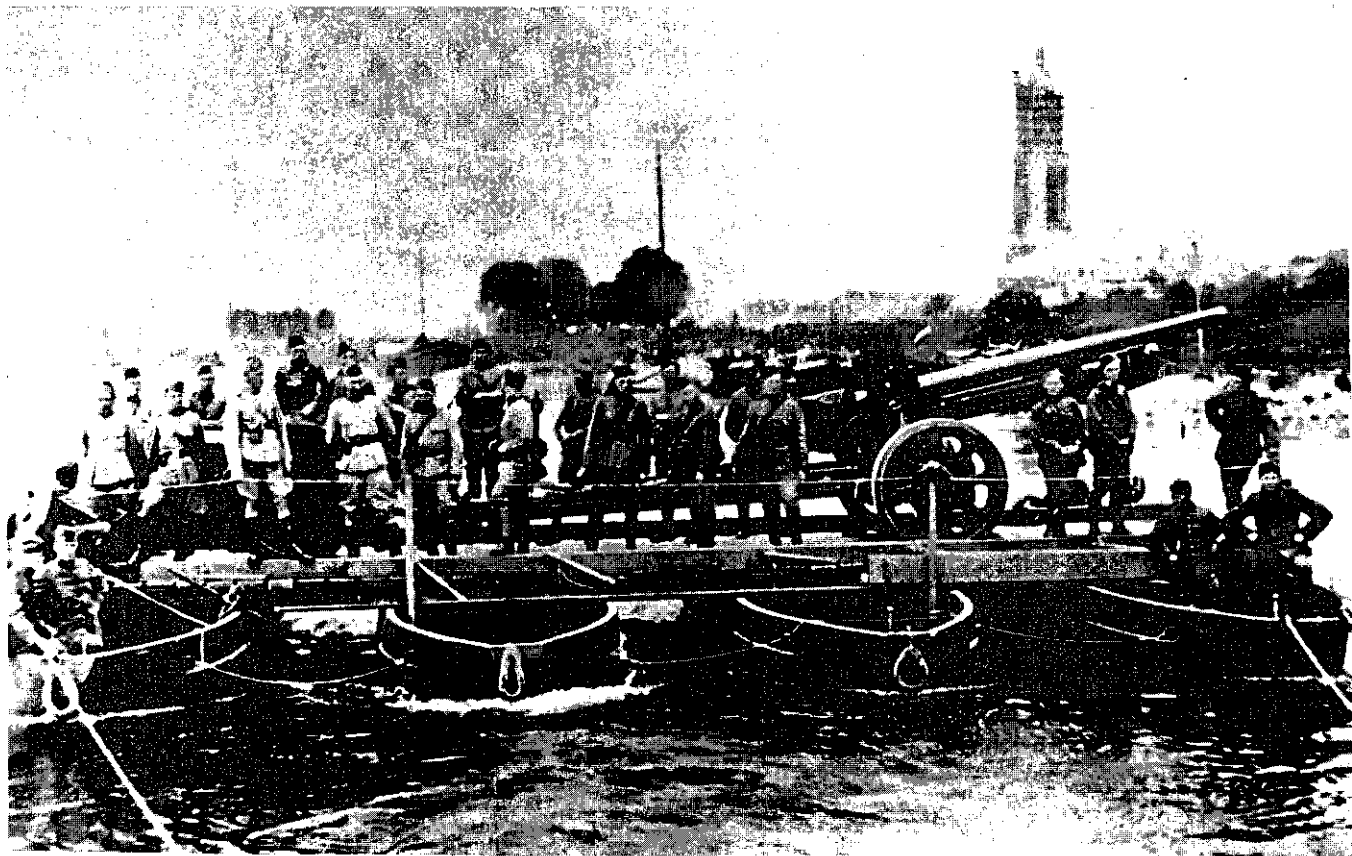
Men verwacht ongetwijfeld dat in dit meinummer 1995 van Oud Rhenen, 50 jaar na de Bevrijding in 1945, de nodige aandacht wordt gegeven aan onderwerpen met betrekking tot de oorlogsperiode 1940-1945.

Echter de Historische Vereniging heeft belangrijk bijgedragen aan de totstandkoming van het boek 'Rhenen bedreigd, bezet, bevrijd' waarin deze periode met betrekking tot Rhenen uitgebreid wordt beschreven.

Daarom in dit nummer slechts enkele artikelen met foto's specifiek over dit onderwerp. Wèl veel aandacht voor de zeepfabriek 'Rhenus', die inmiddels is afgebroken om plaats te maken voor woningbouw.

In de beschrijving van de geschiedenis van deze fabriek komt ook de oorlogs- periode uitgebreid aan de orde. Tevens heeft dezelfde zeepfabriek, zoals zal blijken, een belangrijke relatie met het ontstaan van de huidige R.K. St. Cunera parochie te Rhenen. In de periode 1937-1943 was er namelijk een R.K. kapel in het kantoor- en laboratoriumgebouw van deze zeepfabriek. Onlangs werden in het deels bewaarde archief van de 'Rhenus' clichés uit de dertiger jaren gevonden. Na reiniging bleken het foto's van de inwijdingsceremonie van deze kapel te zijn. Uniek materiaal dus; tot nu toe waren deze foto's niet bekend en kwamen dan ook niet voor in de Jubileumuitgave van de St. Cuneraparochie, uitgegeven in 1993.

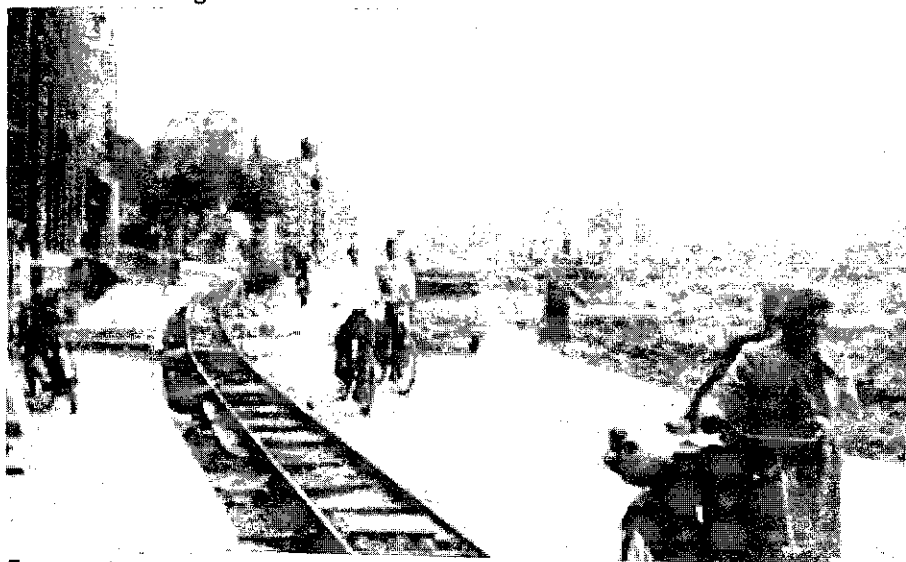
De Historische Vereniging zal trachten van deze, deels beschadigde, clichés afdrukken te maken, die dan mogelijk in een volgend nummer van Oud Rhenen gepubliceerd kunnen worden.



Een zogenaamd 10 veld, Zweeds geschut, getrokken door een DAF-trekker tijdens een oefening op de Rijn bij Rhenen.



De Militaire Begraafplaats op de Grebbeberg, vlak na de capitulatie van het Nederlandse leger.



Een gezicht op de toenmalige Herenstraat. Links het postkantoor. De rails behoorden aan het smalspoor, waarmee de Nederlandse Heidemij het puin van de binnenstad heeft afgevoerd.

RHENEN VIJFTIG JAAR BEVRIJD

Reeds sinds het najaar van 1994 is in vele delen van ons land de bevrijding, 50 jaar geleden, op uitbundige wijze gevierd. Zowel in woord en geschrift, maar ook door middel van feesten en inhalingen van voormalige bevrijders en het onthullen van monumenten werd aandacht aan deze belangrijke gebeurtenis gewijd.

Omdat de Historische Vereniging reeds heeft bijgedragen aan de samenstelling van het boek: 'Rhenen bedreigd, bezet, bevrijd', dat geheel gewijd is aan de bezetting en de bevrijding van Rhenen, zal er in dit mei-nummer van OUD-RHENEN geen groot artikel over deze materie verschijnen. Wij hebben wel gemeend, om toch enige aandacht aan de herdachte periode te schenken, enkele foto's weer te geven, die niet konden worden opgenomen in het bedoelde boek, omdat het aantal beschikbare foto's veel groter was dan de beschikbare ruimte.

We beginnen echter met de woorden, die de toenmalige burgemeester van Rhenen, G.C.D. d'Aumale baron van Hardenbroek op de eerste vergadering van de Rhenense gemeenteraad d.d. 2-7-1940, voorafgaand aan de eigenlijke vergadering, ter herdenking heeft uitgesproken.

Alvorens tot de behandeling van de gewone agenda over te gaan, wil ik eenige woorden wijden aan de bijzondere omstandigheden waaronder deze vergadering plaats heeft. Deze omstandigheden, welke ik hier niet nader behoef aan te duiden, leggen zowel mij als Uw College beperkingen op en ik vertrouw, dat U daarmee ten volle volle rekening zult willen houden.

Het is een goede gewoonte, dat de agendapunten in deze gemeente zakelijk en vlug worden afgehandeld en ik ben er zeker van dat dit ook in het vervolg zal geschieden. Met elkaar zullen wij zodoende doorgaan de belangen van deze gemeente te behartigen.

Onze gemeente is door het oorlogsgeweld zwaar geteisterd. Vele huizen werden vernietigd en nog meerdere beschadigd. Grote bedragen aan geld en goederen gingen verloren en het zal zeer veel inspanning kosten de ontstane moeilijkheden te overwinnen, waartoe een ieder medewerke.

In het bijzonder wil ik ook een woord van waardeering uitspreken voor de trouw, waarmee de ambtenaren, de politie, hulpdiensten en vrijwilligers zowel mij als het gemeentebestuur, in de achter ons liggende moeilijke en gevaarlijke dagen hebben bijgestaan.

Een woerde van erkentelijkheid is ook op zijn plaats voor het werk van de Grebbe-commissie.

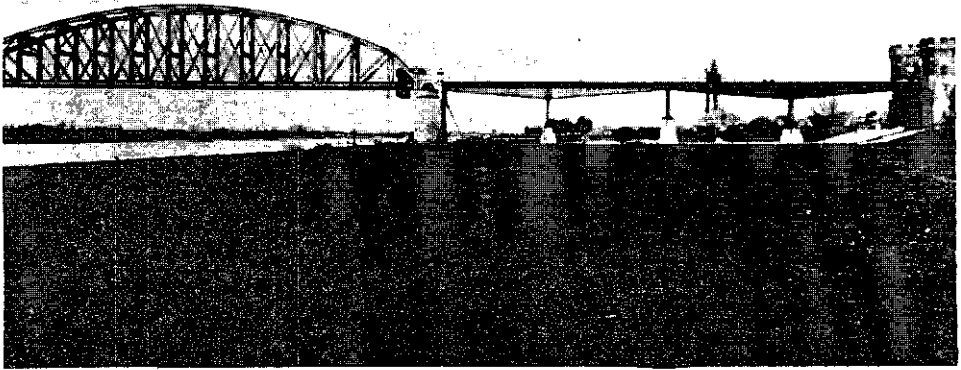
*Bij wat ik verder wil zeggen verzoek ik U mij staande te willen aanhoo-
ren:*

Met weemoed willen wij gedenken de drie militairen uit deze gemeente, die in den strijd zijn gesneuveld, n.l. Gerrit Blankestijn uit Elst, Wouter Keijman uit Rhenen (stad) en Jan de Ridder uit Achterberg. Zij vielen voor hun vaderland en hun gedachtenis zal door ons in eere worden gehouden.

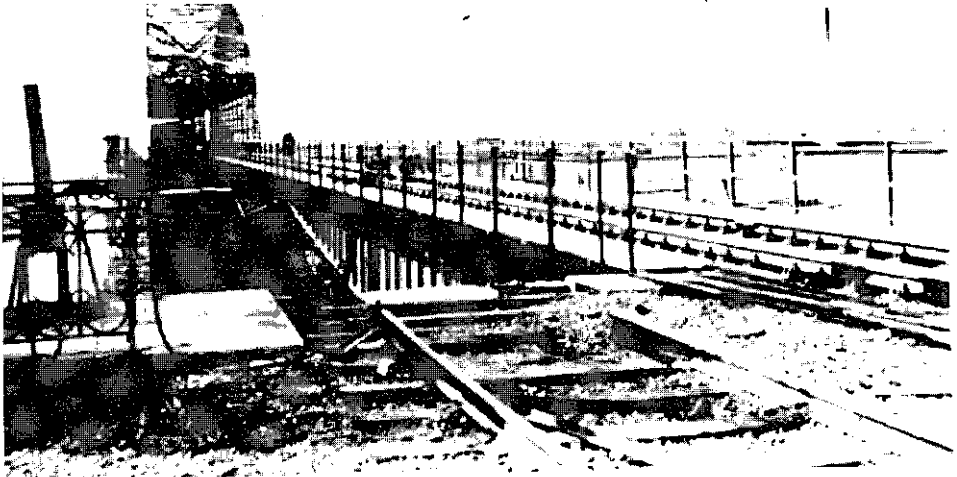
*Ook eenige burgers zijn ten offer gevallen, n.l. Gerrit van Manen en Nelis Looijen, beiden uit Elst, terwijl door landmijnen werden gedood: Pieter van den Berg en Aalbert Jan van Eldik, beiden uit Rhenen (stad). Ik meen aan hun nagedachtenis verplicht te zijn ook hen in deze verga-
dering te gedenken.*



Een gezicht op de Gasthuiskapel te Rhenen, mei/juni 1940. Links staat het kantoor van de firma van Wijngaarden.



Nog tijdens de oorlogsdagen van mei 1940 slaagde het Nederlandse leger erin, de middelste van de drie brugbogen van de spoorbrug over de Rijn te vernielen. Bij het herstel van deze spoorbrug hebben de Duitsers de vernielde boog verwijderd, en daarna de meest noordelijke brugboog één peiler verder naar het zuiden geschoven. Op diens oorspronkelijke plaats werden twee smallere noodbrugdelen geplaatst, hier op de rechterhelft van de foto zichtbaar.



Een blik vanuit het noorden op de gerepareerde brug. Eerst zijn de twee noodbrugdelen zichtbaar, daarna de naar het zuiden verschoven boog. Duidelijk is te zien, dat men zich met één spoor van de oorspronkelijke twee sporen moest behelpen.



Portret van JAAP VAN WIJNGAARDEN

Het portret van JAAP VAN WIJNGAARDEN is geschilderd door Jan Deksen Staats (1897-1974), kunstschilder en leraar te Groningen en schoonvader van JAAP's broer Luc van Wijngaarden. Dit zeer goed gelijkende portret schilderde hij na de oorlog naar foto's.

JAAP VAN WIJNGAARDEN

JAAP (eig.: Jacob) VAN WIJNGAARDEN was geboren in Rhenen op de eerste februari 1924. Hij was de tweede zoon van Jacob (ook Job) van Wijngaarden (Rhenen 28.06.1879 - 27.10.1962) en Grietje van Riesen (01.11.1894 - Rhenen 31.05.1980).

Vader Job was mededirecteur/-eigenaar van L. van Wijngaarden & Zonen's Tapijten- en Mattenfabriek. Moeder Grietje was in 1919 als eerste wijkverpleegster naar Rhenen gekomen.

JAAP had in de zomer van 1944 zijn opleiding aan de toenmalige Rijks-H.B.S. in Wageningen met zeer goed resultaat voltooid en bereidde zich er op voor om na de oorlog in Delft te gaan studeren.

JAAP en zijn oudere broer Luc (Lucas, geb. Rhenen 26.08.1921) hadden in de oorlog incidenteel reeds aan het verzet deelgenomen en waren herhaaldelijk 'ondergedoken'. In september 1944 verbleven zij min of meer legaal in Rhenen bij hun ouders.

Na de luchtladingen bij Arnhem en de daarna gevolgde evacuatie van Rhenen vonden zij met andere leden van de LO/LKP verzetsgroep Rhenen/Elst een onderdak in de zelfgebouwde ondergrondse schuilplaats bij het Egelmeer; de verzetsgroep uit Veenendaal beschikte daar in de buurt over een dergelijk onderkomen. Van hieruit werden verscheidene acties ondernomen.

Toen deze schuilplaatsen uit vrees voor ontdekking door verraad waren ontruimd, verbleef JAAP op verschillende adressen in de omgeving.

Inmiddels had zijn broer Luc in november '44 over de Rijn in de Betuwe de geallieerde linies bereikt, samen met een Engelse parachutist, die in de schuilplaats was ondergebracht nadat hij na de nederlaag bij Arnhem aan krijgsgevangenschap was ontkomen.

Toen Luc begin maart '45 in dienst van de Britse Intelligence boven de Veluwe per parachute was neergelaten, nam hij contact op met JAAP, die zich vervolgens bij hem voegde. In het kader van Luc's opdracht slaagden zij erin om de IJssel over te steken ondanks de zeer strenge Duitse controle.

Zij legden contact met verzetsmensen in de omgeving van Deventer en Gorssel en waren doende met het opzetten van een ontsnappingsroute voor neergeschoten en ondergedoken geallieerde vliegers, toen het zomerhuis, waarin zij verbleven, door Landwachters werd overvallen. Luc wist te ontsnappen maar JAAP en twee andere onderduikers werden



overgebracht naar het landgoed OXERHOF in de gemeente Diepeveen bij Deventer, waar de SD, met Duitse en Nederlandse SS-ers als bewakers een gevangenkamp hadden.

Op 5 april 1945 bij de nadering van de Canadese bevrijders hebben die bewakers JAAP en de negen andere tot het laatst vastgehouden gevangenen om het leven gebracht. De tien werden eerst in Gorssel begraven, het stoffelijk overschot van JAAP werd in juli 1945 naar Rhenen overgebracht en bijgezet in het familiegraf op de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg. Zijn vrienden van de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.), waarin de LO/LKP was opgegaan, plaatsten een herdenkingssteen.

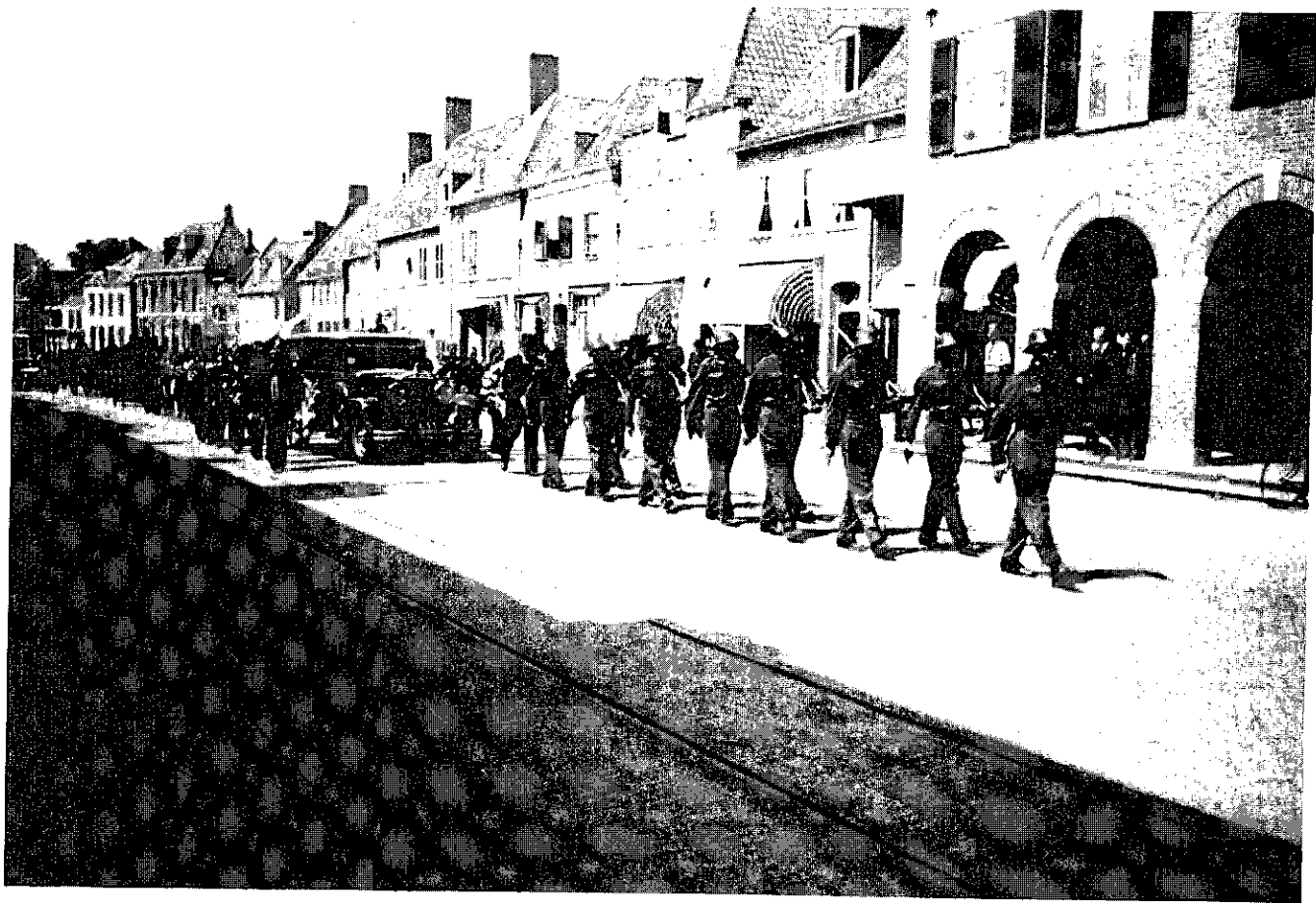
Naar aanleiding van de publicatie in het boek 'Rhenen bedreigd, bezet, bevrijd' ontving de redactie bovenstaande reactie als aanvulling en correctie. Tevens zijn wij in staat het geschilderd portret en een foto van de herbegrafenis te publiceren.

Foto Hiernaast:

De herbegrafenis van JAAP VAN WIJNGAARDEN in Rhenen in de zomer van 1945. Hier gaat de stoet langs het lage deel van de Fred. v.d. Paltshof. Zijn voormalige mede-strijders dragen bloemstukken en kransen naast de auto, waarmee de stoffelijke resten van JAAP naar zijn laatste rustplaats worden gereden. Daarachter lopen padvinders van de groep, waartoe JAAP behoorde en daarachter belangstellenden. De familie bevond zich vermoedelijk in de zwarte, door paarden getrokken koetsen. (Foto Koekoek).

Foto op de volgende pagina:

De begrafenisstoet van JAAP VAN WIJNGAARDEN in de Herenstraat. Vlak voor de auto lopen leden van de Binnenlandse Strijdkrachten en vlak achter hen loopt met hoge hoed G.J.H. Smit, de Rhenense begrafenisondernemer. (Foto Koekoek).



DE GESCHIEDENIS VAN DE ZEEPFABRIEK "RHENUS"

Dr. A.J. de Jong

Begin 1995 werd de voormalige zeepfabriek "Rhenus" afgebroken, die aan de Zwarteweg vlakbij de brug over de Rijn te Rhenen stond. De ondernemer B.J.A. Nijdam richtte op 27 juli 1922 de Naamloze Vennootschap "Chemische Fabriek Rhenus" te Rhenen op. Nijdam had daarvoor de bestaande zuivelfabriek "Rhenus" opgekocht.

De "Rhenus" was in Rhenen later beter bekend als de "zeepfabriek".

Hoe deze Nijdam tot de produktie van zeep was gekomen volgt hieronder.

Achtergrond van het ontstaan

Bernardus Johannes Anthonius Nijdam, geb. 27.8.1892 als zoon van een Delfts apotheker en handelaar in chemische produkten, volgde aanvankelijk een studie aan de zuivelschool te Bolsward, waar hij veel leerde over de samenstelling en de chemie van vetten en oliën.

Circa 1912 trad hij in dienst van Anton Jurgens Verenigde Fabrieken N.V. in Oss, waar hij in het laboratorium werkte en daar veel leerde over de produktie van margarine; in 1916 werd hij bij Jurgens in Zwijndrecht bedrijfsleider van een bedrijf, dat zich bezig hield met de raffinage van eetbare oliën en vatten. Hij woonde toen enkele jaren in Dordrecht en was bevriend met Tonnie Jurgens, een zoon van Anton Jurgens.

Aan het einde van de eerste wereldoorlog werd hij al op jonge leeftijd benoemd tot fabrieksdirekteur van een oliën en vetten bedrijf van Jurgens in Purfleet, bij Londen in Engeland.

Anton Jurgens en v.d. Bergh, als eigenaars/direkteuren van hun bedrijven, fuseerden in 1927 tot Margarine Unie. In 1929 gingen zij samen met Lever Brothers Ltd. in Engeland. Hierbij ontstond Unilever, een geduchte konkurrent later van ondernemer Nijdam.

Nijdam had in zijn opleidingstijd aan de zuivelschool melk verwerkt tot melkpoeder over een trommelfilmverdamer en ontdekte dat dit procedé ook toegepast kon worden voor de fabrikage van zeep-vlokken. Hij kreeg hier zelfs een octrooi op. Jurgens echter was aanvankelijk alleen maar geïnteresseerd in olie en margarine.

Nijdam zag echter handel in zijn vinding en besloot voor zichzelf te gaan beginnen. Hij mocht zijn octrooi houden en kocht de zuivelfabriek "Rhenus" te Rhenen op. Deze fabriek was circa 1917 opgericht, maar liep niet.



*"Flox" het eerste door B.J.A. Nijdam geëtrooieerde zeepprodukt.
Afdruk van een oud cliché, gevonden in het archief van de "Rhenus."*

Nijdam was op zoek naar droogtrommels; de Rhenus had deze reeds voor het drogen van melk tot melkpoeder. Alles wat hij nodig had stond daar dus kant en klaar.

De gang van zaken was dat de zeppap als een dunne laag over de hete trommel werd geleid, waardoor het water verdampte en de dunne zeeplaag met een mes van de wals werd geschraapt. Hierdoor ontstonden zeepvlokken (zeepdons), hetgeen later onder de naam "Flox" op de markt werd gebracht.

Deze zeepdroogtrommels zouden nog tot in de 60-er jaren dienst blijven doen.

Een beschrijving en een plattegrond van de zeepfabriek werd gevonden in een vergunningaanvraag uit 1923, aanwezig in het gemeente archief te Rhenen.

Deze luidt als volgt:

"Omschrijving van gebouw en machinerieën behorende bij de aanvraag de N.V. Chem. Fabr. "RHENUS" te Rhenen, aan Burgemeester en Wethouders der Gemeente Rhenen, tot het verkrijgen van vergunning voor het fabricereen van melkproducten en zeep.

Het gebouw is opgericht op een perceel kadastraal bekend Gemeente Rhenen, Sectie E. No. 1384 aan den Parallelweg gemerkt wijk B.

Het gebouw is geheel van steen opgebouwd, met steenen vloeren en pannen bedekking zonder gevaarlijke belending.

De ventilatie van de werkruimte geschiedt door achterover vallende bovenramen, beneden draairamen en twee ventilatoren ieder van 1 1/2 oppervlakte in de nok van het dak.

Er zullen hoogstens 15 personen in de fabriek werkzaam zijn.

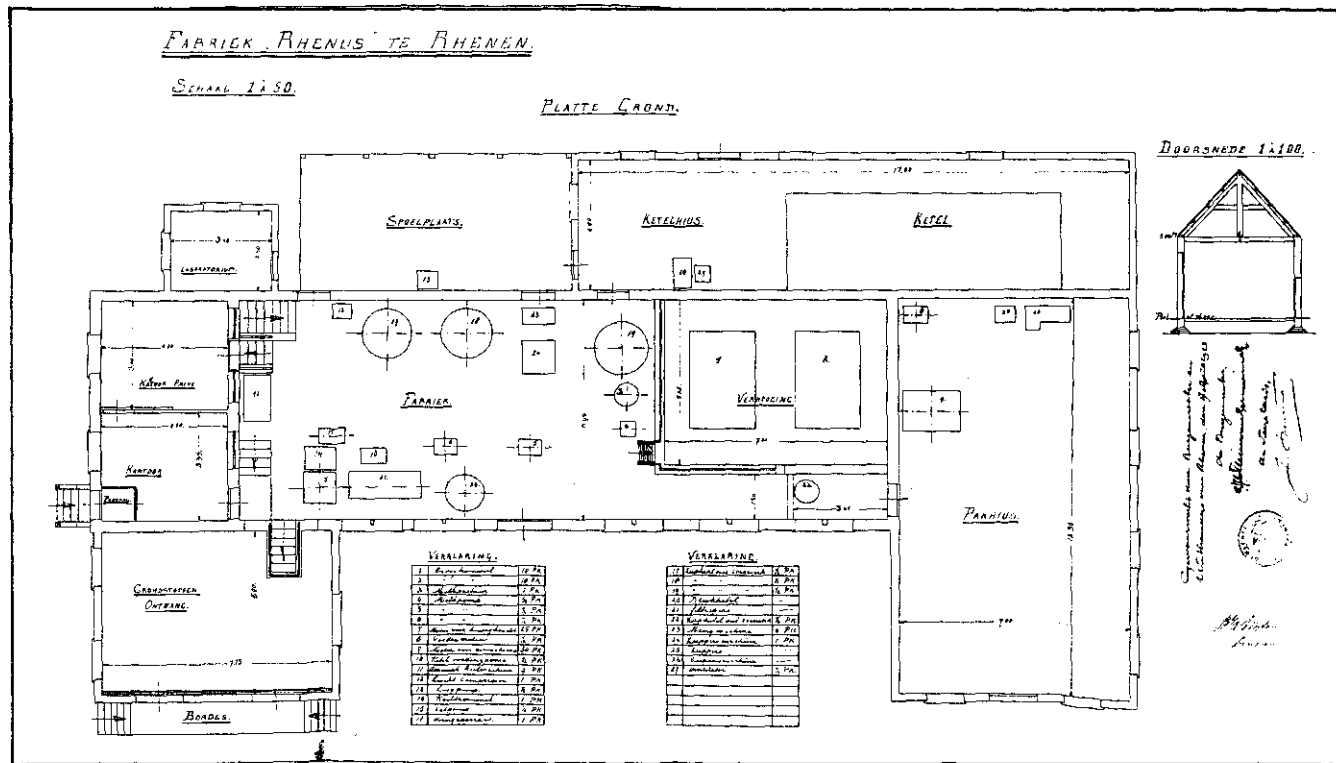
De privaten en waterplaats bevinden zich hoogstens 20 meters van het gebouw.

Geen vrouwelijk personeel zal in de fabriek werkzaam zijn.

De te gebruiken electriche beweegkracht zal worden geleverd door de electriche centrale "RHENEN" te Rhenen.

De te gebruiken machines zijn op de plattegrond tekening als plaats aangegeven met cijfers, waarbij verklaringen welke aanduiden, waarvoor deze dienen en hunnen capaciteit als:

1-2.- Zijn droogtrommels voor het drogen van vloeistoffen, als melk en dergelijke; beide machines nog in dezelfde posities als bij de vorige fabriek van melkproducten.

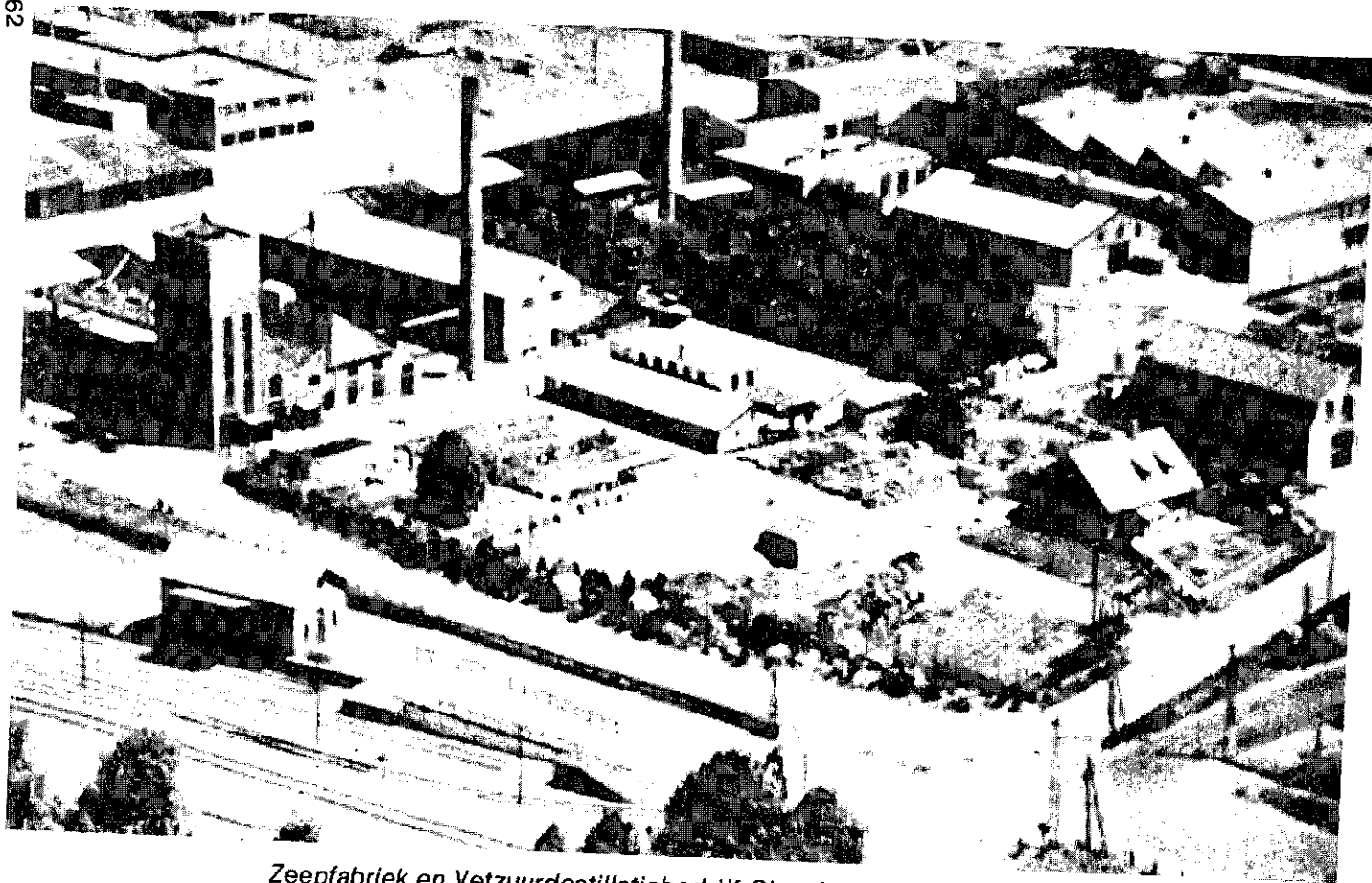


Plattegrond uit 1923 van de tot zeepfabriek omgebouwde zuivelfabriek Rhenus.

- 3.- Melkpasteur. Eveneens opgesteld en geheel gelijk vroeger.
- 4-5-6.- Melkpompen. Ook voor deze drie nummers geldt dezelfde opmerking.
- 7.- Electro-motor voor beweegkracht.
- 8.- Poedermolen.
- 9.- Electro-motor voor beweegkracht.
- 10.- Ketelvoedingspomp. Ook deze vier machines blijven geheel gelijk als vroeger, waarop vergunning werd verleend.
- 11.- Ammoniak koelmachine. Deze dient om koude voort te brengen, welke noodig is om de zeep snel af te koelen.
- 12.- Luchtcompressor. Deze dient om de vetten en oplossingen te roeren en eventueel voor transport van vloeistoffen.
- 13.- Loogpomp. Hiermede wordt de loog, welke gelijkvloers opgelost is, vervoerd naar hooger gestelde reservoirs.
- 14.- Koeltrommel, om de zeepen te doen stollen, door koud water geproduceerd door de koelmachine.
- 15.- Vetspomp, die voor het transport van grondstoffen dient.
- 16.- Mengapparaat met roerwerk, dient om olien te mengen.
- 17-18-19.- Zijn roerketels waarin de zeep gekookt wordt.
- 20.- Bleekketel, waarin de vetten met bleekarde geroerd worden.
- 21.- Filterpers, waardoor de vetten filtreren.
- 22.- Klein zeepketeltje met roerwerk.
- 23.- Mengmachine, waarin de zeep gekneet en vermengd wordt.
- 24.- Stangenpersmachine, waarin de gemengde zeep in staven gevormd wordt.
- 25.- Zeepers. Hierin worden de stukken geperst voor afwerking; deze machine is niet voor riemkracht.
- 26.- Zeepsnijmachine, waarin de stangen van de stangenpersmachine in stukken gesheden worden. Deze machine is voor handkracht.
- 27.- Ventilator, dient voor het drogen van zeep.

De aanvraagster.
 N.V. Chem.Fabr. "RHENUS"
 Rhenen.
 De Directeur

Rhenen, 5 Maart '23."



*Zeepfabriek en Vetzuurdestillatiebedrijf Chemische Fabriek "Rhenus",
vóór de oorlog.*

Het zeeprocédé

Hoe maakte men eigenlijk zeep?

Zonder te veel in de chemie van zeeproductie te duiken, volgt hier in het kort het procédé, zoals dat volgens de heer H. v.d. Broek, een voormalig produktiemedewerker, en de zoon van B.J.A.Nijdam, latere fabrieksdirekteur P.J.B.A. Nijdam, liep.

De heer van de Broek heeft circa 40 jaar in het bedrijf gewerkt, zowel in de fabrieks- en produktie administratie, als in de expeditie, en kent het bedrijf als zijn broekzak.

Zeep, vetzuren en glycerine, de belangrijkste produkten van het bedrijf werden verkregen door het "verzeppen" van plantaardige of dierlijke vetten (talg).

De plantaardige oliën waren veelal palm- en cocosolie, terwijl de dierlijke vetten meestal uit slagiersafval en gestorven vee werden verkregen.

Dit slagiersafval werd door daarin gespecialiseerde bedrijven (bijvoorbeeld te Schiedam, Vuren, Dokkum en Son) eerst voorgereinigd tot zogenaamde "destructievetten". Ook te Dodewaard werd er in de jaren vijftig een beendervetten bedrijf opgericht, dat circa 20 jaar geleden gesloten is.

Wie herinnert zich niet de afschuwelijke stank van de vrachtwagens met dierlijk vet (talg), als die langs kwamen op weg naar vermoedelijk Dodewaard.

De vetten werden in zogenaamde splitskuipen "gesplitst" door ze langdurig te koken met zwavelzuur, water en een "versneller" (katalysator), bijvoorbeeld Claviton.

Men kreeg dan een mengsel van vetzuur, plus nog niet gesplitst vet, dat er bovenop kwam drijven, en glycerine/zuur/water.

Het laatste mengsel werd geneutraliseerd met kalk, de zouten er afgefilterd, en vervolgens ingedampt. Zo werd circa 80% technisch-zuivere glycerine/water verkregen, dat voornamelijk aan textiel fabrieken werd verkocht.

Het in de vetzuren nog aanwezig vet werd verder gesplitst door het procédé te herhalen tot een splitsingsgraad van circa 94% bereikt was; na wassing en verwijdering van zuur werden de ruwe vetzuren veredeld door vacuumdestillatie (circa 200°C, 4-5 mm Hg), waarna de vetzuren deels direkt werden verkocht als grondstof voor een groot aantal chemische produkten.

De destillatie vond plaats in het hoge torengebouw, waar zich een puntketel met daaronder twee kuipen bevond, waar nog het laatste aanwezige uitgezakte water vóór destillatie kon worden verwijderd.

Deels werd het gedestilleerde vetzuur met loog behandeld, waardoor men "zeep" verkreeg.

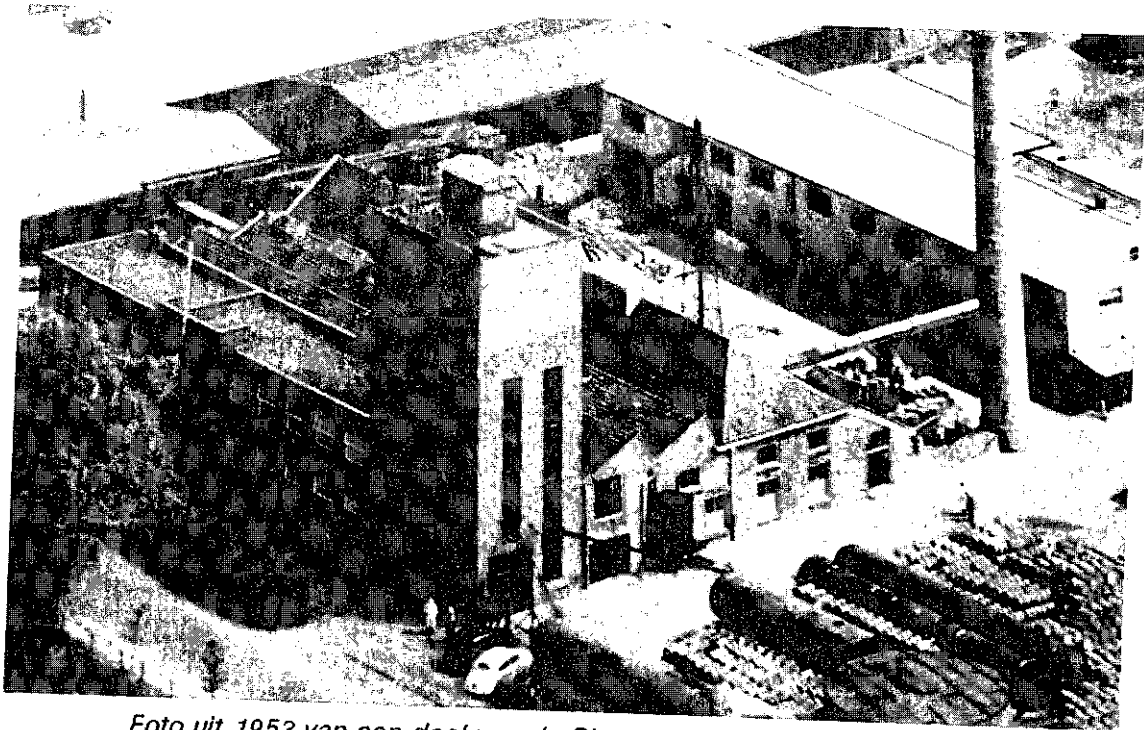


Foto uit 1953 van een deel van de Rhenus; bovenaan de rij "splitskuipen" en daar schuin rechtsonder de (zwarte) verbinding tussen de twee fabriekshallen horend bij de glycerine indamping. Op de schoorsteen "1917", het stichtingsjaar van de voormalige Zuivelfabriek Rhenus. (Foto P.B.J.A. Nijdam).

De "Rhenus" in oorlogstijd

Deze periode is zeer interessant geschiedkundig gezien.

Allereerst waren er natuurlijk de gevechten op en rond de Grebbeberg, die niet aan de "Rhenus" voorbijgingen. Zo zaten er Duitsers boven in het laboratorium van de fabriek. In dit laboratorium stonden flesjes met sterk ruikende aromaten, die bij verkoudheid konden worden opgesnoven om de ademhaling te verlichten en te verruimen ("Griepantser"). Dit was een van die diversificatieproducten bedacht door Nijdam.

Aan de overkant in het station zaten Nederlandse marechaussees, die op deze Duitsers aan het schieten waren, met als gevolg dat er nogal wat flesjes sneuvelden.

De stank in de ruimte werd voor de daar aanwezige Duitsers dusdanig, dat ze al spoedig de witte vlag naar buiten staken en zich overgaven.

Vrij snel was de "Rhenus" weer in productie, omdat het bedrijf belangrijke grondstoffen produceerde voor de eerste levensbehoeften.

Medio 1942 dreigde een groot aantal bedrijven in Nederland stilgelegd te worden.

Nijdam probeert alles om het bedrijf draaiende te houden en schrijft in een brief d.d. 4 mei 1942 aan de burgemeester van Rhenen het volgende:

"Edelachtbare Heer Burgemeester,

In verband met de destijds gepubliceerde mededeelingen, dat het nodig zou kunnen blijken, dat een deel der Nederlandsche Nijverheid tijdelijk zou worden stilgelegd, hebt U zich bezorgd getoond over de gevolgen voor het geteisterde gebied, waaronder Rhenen, indien ook de industrie ter plaatse zou stilgelegd worden.

U verzocht ons heden om concrete gegevens betreffende de gevolgen voor Uwe gemeente, indien onze industrie niet zou kunnen doorwerken.

Allereerst zij het ons vergund U mede te delen, dat wij heden een circulaire ontvingen van het Rijksbureau Sectie Zeep, waarin ons mededeeling gedaan wordt, dat wij behoren tot het vijftiental zeepfabrieken, dat voorloopig, volgens een per 1 juni a.s. in werking tredend concentratieplan voor de zeepindustrie, zal blijven ingeschakeld.

Na 31 Mei zullen derhalve verreweg de meeste zeepfabrieken in Nederland niet meer werken, doch mogen wij blijkbaar voorloopig nog doorwerken.

Onder verwijzing naar het rapport van den Heer Mr. Cramer betreffende de economisch-sociale toestanden en verhoudingen in Rhenen en omgeving, maken wij U erop attent, dat onze onderneming aan ruim tachtig personen arbeid en direct levensonderhoud verschaft.

Aan loonen en salarissen wordt ruim acht duizend gulden per maand, dat is dus circa honderd duizend gulden per jaar, door ons uitgekeerd.

Indien wij te eeniger tijd tot de stilgelegde ondernemingen zouden gaan behooren, zou dus niet alleen direct, door de derving van deze loonen door onze werkenden, maar veel meer nog indirect groote druk ontstaan in Uwe Gemeente, daar de middenstand een belangrijk jaarbedrag van een ton, blijkens het tevoren aangehaalde rapport Cramer, niet missen kan zonder in nieuwe moeilijkheden te geraken.

Met groote waardering voor de door U betoonde zorg voor Uw zoo zwaar getroffen Gemeente, hopen wij, dat het U moege gelukken voor de ondernemingen in Rhenen te bereiken, dat zij ook bij eventueel nog verder beperkte productiemogelijkheid zullen kunnen blijven ingeschakeld, daar stoplegging voor het geteisterde gebied, onevenredig zware gevolgen met zich mee zou kunnen sleepen.

Tot het geven van verder nog verlangde inlichtingen zijn wij natuurlijk steeds bereid.

Intusschen verblijven wij,
met de meeste hoogachting,
N.V. Chemische Fabriek "RHENUS"
Directeur."

Ondanks gebrek aan arbeidskrachten en materialen hebben een aantal Rhenense industrieën gedurende de oorlogsjaren in mindere of meerdere mate nog door kunnen werken. In veel gevallen werden meer mensen in dienst gehouden dan strikt noodzakelijk was, maar dit gebeurde om te trachten hen daardoor buiten de Arbeidsdienst te houden. Hoewel er voor een deel ten behoeve van Nederlandse bedrijven en particulieren werd gewerkt, hebben er ook leveringen aan Duitsland of Duitse instanties in Nederland plaats gevonden. Er was geen andere keuze, sluiting van het bedrijf was het enige alternatief.

Uit een verplichte opgave aan de Duitsers blijkt onder meer hoe de plaatselijke industrie zich na de verwoesting van de stad weer had weten te herstellen. Zo stond in een opgave van 1943 als te Rhenen vermeld:

meubelfabrieken: "de Specht", J.D. Busch, A.J. Koekoek & Zn., Groen en Ter Haar; steenfabrieken: "Vogelenzang" en "Over-Betuwe"; timmerfabrieken: "De Grebbe" en de "Stoomhamer"; sigarenfabrieken: "Roderia" en "Cunera"; meelfabrieken: Fa. Schut, A.W. Rutgers & Zn, W.F.J. Wagtho en J.J. v.d. Born; tapijtfabrieken: Fa. van Wijngaarden en "Artexil"; drukkerij "De Banier"; ijzerfabriek "Bouma"; tramremise N.B.M.; landbouwcoöperatie Rhenen; Chemische Fabriek "Rhenus".

De Rhenus produceerde zaken die belangrijk waren voor het dagelijkse levensbehoefden.

Het is niet verwonderlijk, dat er nogal wat correspondentie te vinden was met betrekking tot distributie van voedingsmiddelen, in de Crisisjaren, vlak voor, in en na de oorlog.

De Distributie werd in ons land reeds in 1939 ingevoerd, waarbij iedereen een distributiestamkaart kreeg uitgereikt. Op deze kaarten waren gedurende de bezetting vele artikelen verkrijgbaar (of niet). De toewijzing van levensmiddelen geschiedde door het Centraal Distributiekantoor.



Afbeeldingen van de verpakking van "Rhenox" zeepoeder met bleekmiddel en "Vaatwasch"; de aanduiding "Bonvrij" herinnert aan de Distributieperiode.

De "Rhenus" heeft doorgeproduceerd in de oorlog, maar de produktie moest worden gestopt per 22 oktober 1944 tot na de bevrijding in mei 1945, vanwege het feit dat Rhenen in die periode geëvacueerd was en verlaten. We vinden dat ook terug in de nog bewaard gebleven kasboeken, waarin de salarissen vermeld staan.

In oktober, november en december 1944 betaalde men het personeel grotendeels salaris uit, echter na januari betrof dit nog slechts enkele functionarissen.

Pas in juni 1945 zien we dat vrijwel het voltallige personeel weer wordt uitbetaald.

Volgens de loonstaten werkten in 1943 de volgende personen op de Chemische Fabriek "Rhenus":

C. Albers, Domineesbergweg 33, Rhenen
E.H. Baanders, Gouverneurkade 168 III, Amsterdam
G. van Baaren, Cuneralaan 45, Rhenen
L. van Baaren, Rijnstraat 4, Rhenen
G. Baars, Oude Dijkschestraat, Rhenen
G.J. van Beek, Nieuwe Veenendaalscheweg 174, Rhenen
J.H. v.d. Berg, Heerenstraat 10, Rhenen
A. v.d. Brink, Franscheweg 80, Elst (Rhenen)
J. v.d. Broek, Heerenstraat 103A, Rhenen
R. v.d. Burg, Cuneraweg 161, Achterberg
E. v.d. Bijl, Nw. Veenendaalscheweg 172, Rhenen
J. van Daalen, Achterbergschestraatweg 57, Rhenen
G.A. van Dinter, Klaas Katerplein 17, Wageningen
Fr. van Drimmelen, Paardenveld 8, Rhenen
H. Drost, Dijkstraat 5, Wageningen
J.G. Drost, Platanenlaan 7, Rhenen
G. van Druten, Cuneralaan 49, Rhenen
D. Duis, Rijnstraat 51, Rhenen
F.D. van Dijk, Drift C 115, Amerongen
H. van Ewijk, Vreewijkplein 3, Rhenen
J.H. ter Haar, Vreewijkplein 37, Rhenen
D.W. Harteman, 't Gelderland M 43, Lienden
J.G. Hendriks, Nw. Veenendaalscheweg 130, Rhenen
W. Henzen, Driftweg 29a, Elst (Rhenen)

M.W.A. Hoefakker, Rijksstraatweg 8, Elst (Rhenen)
H. van Hoevelaken, Schoolstraat 42, Rhenen
Chr. Hovestad, Cuneralaan 16, Rhenen
E. Hovestad, Servetsteeg 9, Rhenen
H.J. Hovestad, Bantuinweg 23, Rhenen
H. van Ingen, Boschlandweg 60, Achterberg
A. Jansen, Batterijen K 11, Kesteren
G. Jansen, Rijnstraat 45, Rhenen
H.F. Klok, Lindenlaan 27, Wageningen
C.F.A. Knegjens, R.U.A. 210, Elst (Utr.)
J. van Kooten, Rijksstraatweg 233, Elst (Utr.)
J. van Kreel, Dijk 38, Achterberg
J. Langhenkel, K. 112, Kesteren
A. van Leijen, Parallelweg 2, Rhenen
C. van Leyen, Parallelweg 2, Rhenen
Mevr. J.J. van Leyen-Rosbach, Parallelweg 2, Rhenen
M. v.d. Linden, Servetsteeg 13, Rhenen
G. Lodder, Hofsteeg 14, Rhenen
J. Lodder, Hofsteeg 14, Rhenen
L. Lodder, Hofsteeg 14, Rhenen
R. Nachtegaal, Heerenstraat 112, Wageningen
E. van Ommeren, Hofsteeg 10, Rhenen
G.G. van Oort, Bruine Ingscheweg 44, Rhenen
H. v.d. Oosterkamp, Platanenlaan 4, Rhenen
St. v.d. Oosterkamp, Achterbergschestraatweg 30, Rhenen
G. Opperman, Visscherstraat 10, Rhenen
L. Pluigers, Torenstraat 10, Rhenen
H.H. Remerie, Schoolstraat 44, Rhenen
Joh. van Schaik, Rijksstraatweg 135, Rhenen
A.J. v.d. Scheur, Dijk 18, Achterberg
E. van Setten, Rijnstraat 30, Rhenen
C.W. Slagmolen, Boerscheland 5, Veenendaal
A. Tollenaar, Zandheuvel 13, Rhenen
J. Tollenaar, Bandtuinweg 16, Rhenen
J. Tollenaar, Stokweg 115, Rhenen
M. Tollenaar, Utrechtschestraatweg 52, Rhenen
J. v.d. Vendel, Veenendaalschestraat 2, Elst (Utr.)

W.J. Verhaar, Heerenstraat 110, Rhenen
H. Verwoert, Stokweg 140, Rhenen
S. Verwoert, van Deventerstraat 1, Rhenen
C.C. Vrij, Torenstraat 14, Rhenen
J. v.d. Weetering, Luitjesweg 2, Rhenen
R.H. v.d. Weetering, Bovenweg 51, Achterberg
A. Willemsen, Drift C 96, Amerongen
J. Zaaijer, Utrechtschestraatweg 139, Rhenen
N. van Zetten, Kerkstraat 5, Rhenen



Afbeelding van een pakje "Rheno" wasmiddel en "Rhenus lingeriezeep". Het laatste produkt bestond uit "zeepnaaldjes", waarvoor Nijdam een proces had ontwikkeld, hetgeen een belangrijke basis was voor stichting van de zeepfabriek "Rhenus". (Foto J.Th.M. Mom).

Dit waren de weekloners; de maandloners waren in een apart kasboek ondergebracht.

In 1943 stonden de volgende maandloners vermeld in het kasboek:

Heer Nijdam	van Leeuwen	v. Schooten
Alferink	Livingstone	Spaan
Blaas	Meyer	Spies
Bovenkamp	Meyerman	Stevens
Braakman	Müller	Stob
Dieben	N. Nijdam	v. Thuyt
v.d. Grinten	P. Nijdam	Toors
v. Hernen	T. Nijdam	Ruyvers
Mentin(g)k	v. Pol	Vedder
Heysman	Post	Wasmann
Hollerman	Schenk	Wildschut
v.d. Hulst	Juffr. Smit	v. Wolderen



Bernardus Anthonius Johannes Nijdam (1892-1968), stichter van de Chemische Fabriek Rhenus. (Foto P.J.B.A. Nijdam).



Personeelsuitje van de Rhenus naar Schiphol circa 1948. In het midden achteraan met hoed de later directeur S.A.M. Stevens. (Foto H. v.d. Broek).

De hierboven genoemde Alferink was een kloosterzuster uit Wageningen, die vlak voor en in de oorlog als maatschappelijk werkster te Rhenen werkte. Bij de "Rhenus" had ze een betaalde baan; ze werkte daar onder andere in de proefwasserij en was zowel in het bedrijf als in Rhenen actief met sociaal werk.

De terugvoering van de Nederlandse militairen in krijgsgevangenschap, waaraan velen zich door onderduiken hadden onttrokken, leidde tot een staking in het voorjaar van 1943, die in Rhenen op 30 april 1943 heeft plaatsgevonden. Uit een overzicht dat het plaatselijk hoofd van de politie, de burgemeester, moest aanleveren aan de Commissaris Generaal voor de Openbare Veiligheid, blijkt dat er bij de Chemische Fabriek Rhenus 40 medewerkers aan de staking hadden deelgenomen.

Er kwam nogal wat schaarste aan allerlei produkten. De "Rhenus" verwerkte natuurlijk nogal wat zaken, als oliën en vetten, die "interessant" waren; het is dan ook niet verwonderlijk dat directeur Nijdam in zijn kerstoespraak van 1943 het probleem van diefstal van goederen door het personeel als nijpend probleem aan de orde stelde.

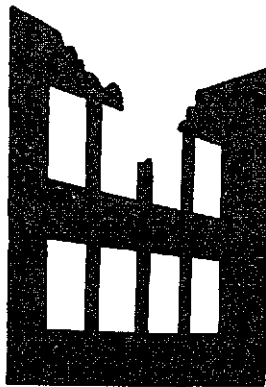
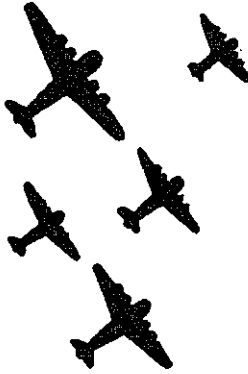
Tot zover de "Rhenus" gedurende de oorlogstijd.

Na de Bevrijding werd in de fabriek "Rhenus" een ware ravage aangetroffen. De Duitsers hadden alles van waarde meegenomen; machines en bekabeling waren bij de betonnen vloer afgezaagd.

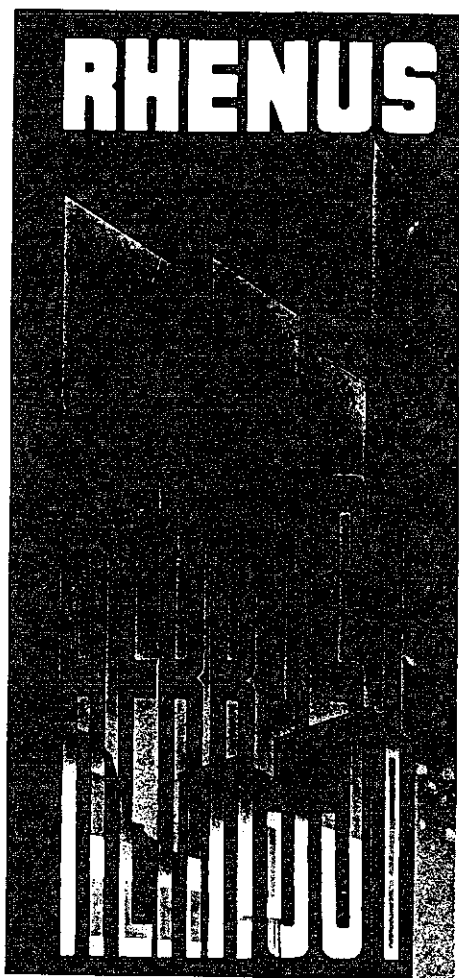
Voorraden vetten waren afgevoerd naar zoals later bleek konkurrent de Persilfabriek in Jutphaas, dat onderdeel uitmaakte van het Duitse chemieconcern Henkel.

Vaten van de Rhenus werden inderdaad daar aangetroffen; Nijdam kreeg deze gestolen voorraden echter niet zomaar terug. Hij moest ze eerst kopen van de Nederlandse Staat en kreeg pas later een percentage van het betaalde geld terug bij het claimen van de oorlogsschade.

Zo lezen we in een verzoek aan de Minister van Financiën Prof. Mr. P. Lieftinck, d.d. 26 november 1951, met betrekking tot oologsschade het volgende:



Afdruk van een cliché gevonden in het archief van de "Rhenus", symboliserend de ravage aan de fabriek, aangericht in de oorlog.



*Afdruk van een cliché van vlak na de oorlog met
"RHENUS HERRIJST".*

"Aan den Minister Persoonlijk

Excellentie,

Door de evacuatie van October 1944, beschieting vanuit de Betuwe, plundering en ontwrichting, vond ik mijn onderneming, de Chemische Fabrik "Rhenus" te Rhenen, in Juni 1945 zwaargehavend leeggestolen en ontredderd terug, in een evenzeer zwaargehavende en geplunderde omgeving, waarin het wonen en leven een zware last was.

Op 14 Februari 1946 diende ik bij de Schade-Enquête Commissie te Wageningen aangifte in terzake geleden schade aan bedrijfsuitrusting en bedrijfs- en handelsvoorraden.....etc."

Nijdam kreeg uiteindelijk f. 212.220,-- schadevergoeding, echter moest later de helft terugbetalen (strafkorting van 50%) omdat hij onjuiste aangifte zou hebben gedaan.

Dit had hij te danken aan zijn vroegere directie-secretaris Wasmann, chef van de commerciële en administratieve afdeling, die hij na de bevrijding had ontslagen, mede omdat deze vóór de evacuatie reeds Rhenen was uitgevlucht, en niet zoals enkele andere personeelsleden, nog hielp met wat er nog te redden viel. Wat deze werkzaamheden nog inhielden is niet duidelijk, maar deze getrouwen kregen in ieder geval nog salaris door Nijdam doorbetaald. De fabriek was echter stilgelegd in de laatste evacuatieperiode.

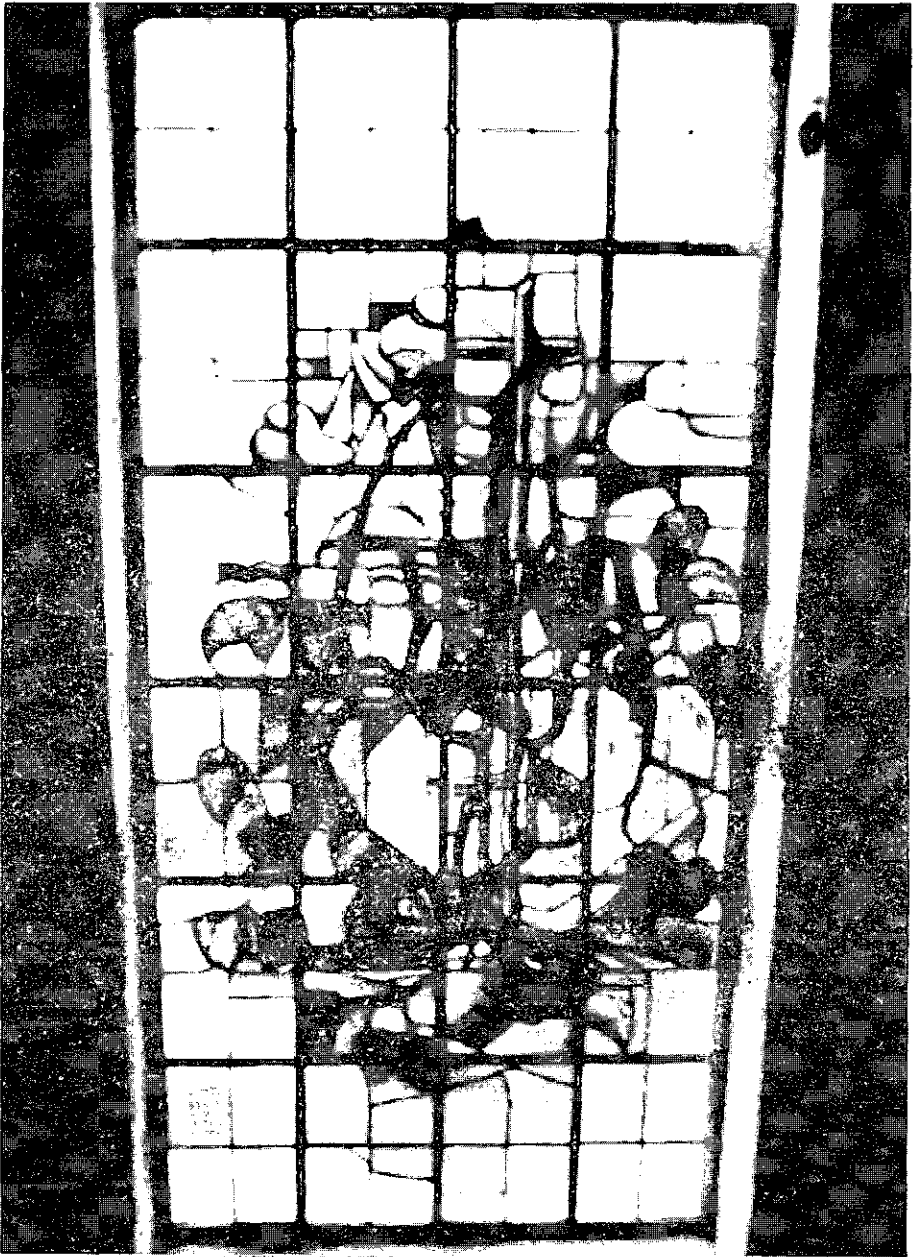
De behandeling van de schadeclaim met betrekking tot de oorlogsschade heeft zich nog jarenlang voortgesleept. Op 19 november 1951 bracht het accountants kantoor Elles & Hamelberg te Amsterdam een finaal rapport uit. Nijdam werd in het gelijk gesteld en de terugvordering met boete werden ingetrokken.

In kerkelijk opzicht was de oorlogperiode voor Rooms-Katholiek Rhenen in verband met de "Rhenus" interessant.

R.K. Rhenen had geen eigen kerk en viel kerkelijk onder Wageningen.

Voor de oorlog hield men eens per 5 jaar te Rhenen een zogenaamde opfrissingskursus voor gelovigen, waarbij paters in 1 week alle R.K. gezinnen afgingen, zo ook circa 1936/7.

Nijdam als rechtgeaarde katholiek vond het maar niets dat er te Rhenen niet tenminste een kapel bestond.



Afbeelding van het fraaie glas-in-lood raam dat zich in de Rhenus heeft bevonden en na de sloop bewaard is gebleven.

Hij moest inmiddels het kantoor en laboratorium uitbreiden en bedacht dat hij daar wel eens tevens een kapel in zou kunnen bouwen. Zo gebeurde het ook; er kwam in 1937 een kapel, met in het gebouw een fraai gebrandschilderd raam. Thema van de afbeelding op het raam (het bedrijf bestond toen inmiddels ook 15 jaar) was een toespeeling op de eerste regels van een pauselijke encycliek, die handelde over kerk en maatschappij. In 1891 was er eerder een pauselijke encycliek geweest, "Rerum Novarum"; nu werd hier door een encycliek van Paus Pius X, circa 40 jaar later, aan gerefereerd met de eerste woorden: Quadragesimo Anno. De "Q" en de "A" vinden we terug in het gebrandschilderde raam. Voorts treffen we de wortels van de wijnstok aan, plus de fabriek als symbool van de plek waar in de geest van de encycliek wordt gewerkt.

Iedere zondag kwam er een pastoor of kapelaan, bijvoorbeeld A. van Bekkum, en werd er een klokje geluid, dat op het dak van de destillatietoren hing. Het klokje was afkomstig van de sloop Frank Rijdsdijk, die het uit het zeeschip de "Cromer" had gehaald.

Men hoefde dus niet meer in Wageningen te kerken.

De eerste pastoor was leger aalmoezenier majoor R.H.M. Verhoeven (later monseigneur); deze was waarschijnlijk na de mobilisatie in 1940 te Rhenen gebleven. Hij was door de bisschop aanvankelijk als waarnemend pastoor benoemd. Officieel was hij pastoor in de periode 18.5.1943 tot 7.9.1945. Na de bevrijding werd hij spoedig weer benoemd tot legeraalmoezenier en bereikt in het leger een hoge positie. Tijdens zijn pastoraat in Rhenen woonde hij in bij een schoolmeester aan de Kastanjelaan.

Tijdens de mobilisatieperiode in 1939, kwamen er ook veel katholieke militairen, die in de omgeving van Rhenen bivakkeerden, naar de kapel.

In het voorjaar en in de zomer kwamen daar de dagjesmensen bij, die met de trein vanuit Amersfoort naar Rhenen kwamen voor kersen, een bezoek aan Ouwehands Dierenpark of de Militaire Begraafplaats.

Voorts kwamen er naar de kapel in de oorlog katholieke jongens, die in de Arbeidsdienstkampen zaten te Elst, een voormalig kamp van de Opbouwdienst, de huidige Jeugdherberg "Eikelkamp" en te Rhenen op de hoek van de Nieuwe Veenendaalseweg en de Bergweg. Op deze manier hoorde men ook nog "eens wat anders dan de indoctrinatie over de zegeningen van het Derde Rijk".

De H. Mis begon om 10 uur; wilde men wat zien of horen, dat moest men zorgen binnen te zijn vóór kwart voor 10, omdat dan de trein uit richting Amersfoort aankwam.



K.J.M. (Katholieke Jonge Meisjes) - koor met leidsters uit Wageningen voor de ingang van de zeepfabriek Rhenus, waar vanaf 1937 voor de Rhenense katholieken in een zaaltje een kerkgelegenheid was. De meisjes uit Wageningen verzorgden de gezangen. Vierde van links is kapelaan A. van Bekkum, die van 1937 - 1942 de verantwoording had voor R.K. Rhenen vanuit Wageningen. (Foto A.G. Steenbergen).

Men moest dan in de hal of op de trap staan. Bij goed weer werd daarom de H. Mis ook wel opgedragen in de open lucht op het terrein ernaast van "Houthandel en Timmerfabriek De Stoomhamer".

In de kapel stonden lange banken en een altaar. Achter de banken stond het (mannen)koor rond het harmonium.

Al gauw werd het kerkje dus te klein; bovendien had Nijdam de ruimte weer nodig voor laboratoriumruimte. Via een fiscale constructie, een "uitkoopconstructie" eigenlijk, die zowel voor Nijdam als de kerk voordelig was, kwam er geld beschikbaar voor de bouw van een aparte kerk.

Zo kwam er bij de oude begraafplaats aan de Herenstraat te Rhenen, waar nu makelaar Van Brandwijk kantoor heeft, een houten kerkgebouw, waarin ook bovengenoemd klokje een plaats vond. Een deel van het benodigde materiaal hiervoor, onder andere de legerloods, werd vermoedelijk met hulp van aalmoezenier Verhoeven "geritseld" van het vliegveld Soesterberg.

Officieel, bekrachtigd door de Aartsbisschop van Utrecht Dr. J. de Jong, werd R.K. Rhenen per 6 oktober 1943 een zelfstandige parochie, de H. Cunera Parochie. Men kwam los van Wageningen en werd er een pastoor van Rhenen benoemd. Hoe het verder ging voordat er einde 50-er jaren de fraaie huidige Gedachteniskerk (architect Jules Kirch te Leiden) kwam, het volgende.

In 1954 was er een mandement van de Nederlandse bisschoppen, waarbij het katholieken afgeraden werd om op de Partij van de Arbeid te stemmen. Of er een oorzakelijk verband bestond weet men niet, maar het was wel toevallig dat na de afkondiging diezelfde avond de houten R.K. kerk te Rhenen afbrandde.

Men heeft vervolgens, tot in 1958 de Gedachteniskerk betrokken kon worden, gekerkt in het repetitielokaal van Muziekvereniging "Ons Genoegen" in de Muntstraat.

Bij de brand viel het kerkklokje naar beneden en Stevens de procuratiehouder (later directeur) had het ergens in het magazijn gelegd, waar Nijdam jr. het later vond en schoonmaakte. Inmiddels heeft het klokje een plaats gevonden bij de voordeur van zijn huis in Wageningen.

De rol en persoon van B.J.A. Nijdam

B.J.A. Nijdam is vooral bekend om zijn strijd tegen het grote Unilever, hetgeen geholpen heeft bij het tot stand komen van anti-trust wetten. Hij kende ministers en politici persoonlijk, zoals Dr. L.G. Kortenhorst. en Prof. Lieftinck.

We vernemen wat meer over zijn persoon in zijn resumé dat hij in 1938 stuurt aan de Minister van Economische zaken, waarmee hij in april van dat jaar probeert een onderhoud te krijgen.

Zo schrijft hij:

Inleiding

"Vanaf 1912-1922 was ik werkzaam bij Jurgens. Begonnen als laborant op het lab, opgeklommen tot bedrijfsleider, lid der Bedrijfsdirectie te Zwijndrecht en Purfleet Engeland (Margarine-Oliën- Vetten). In 1912 Olieveredelingswerk nog primitief. Tijdens en na den oorlog tezamen met Dr. Anton Jurgens Jr., Ir v.d. Want, Dr. v.d. Schoot e.a. dit vak zeer verbeterd, grotendeels "opgebouwd" en gereorganiseerd. Technisch heel veel geperfectioniseerd. Opgeklommen tot rechterhand en vriend van Dr. A. Jurgens Jr, algemeen technisch leider. Octrooi op zeepgebied gevonden. Octrooi aan fa. Jurgens aangeboden kosteloos, maar geen interesse. Na eigen verzoek verlof gekregen dit zelf te gaan exploiteren (1922). Eerste daad der aan Jurgens onderworpen "ZEFA" (Mij tot Expl. van Zeepf) na mijnzelfstandig begin, octrooi te bestrijden, tot in hoogste instantie. Duur uitputtingsproces. Ik win."

Gang van zaken

"1925 naast zeepfabriek ook afdeling raffinage oliën en vetten opgericht. 1926 extractie-bedrijf begonnen o.a. voor cacao boterfabricage. 1931 begonnen met verkoop aan particulieren, hotels, kloosters, van spijsvetten en oliën, getracht ook voor grootafnemers oliën en vetten te raffineren. 1929-1930 Ruïneuze verliezen extractiebedrijf. Tot 1934 uiterste concurrentie onder spijsolie en vetfabrieken zoodat men voordeliger geraffineerde olie kan koopen dan zelf raffineren. Spijsolie voor den verkoop gekocht.

In November 1934 lukt het mij flink contract geraffineerde olie te verkopen aan HAKA te Rotterdam, mede door protectie."

In de dertiger jaren werd Unilever steeds aktiever op het gebied van de wasmiddelenindustrie. Men kocht kleinere bedrijven op, zoals Viruly te Gouda, en men maakte het bedrijven als de "Rhenus" zeer moeilijk bij het zakendoen.

B.J.A. Nijdam besloot met andere kleinere producenten een vuist te maken tegen het steeds sterker wordende Unilever, dat een monopolist dreigde te worden, en zich schuldig leek te maken aan dumpingpraktijken. Door met gratis service en afbraakprijzen te komen probeerde men de kleinere zeepproducenten uit de markt te dringen.

Zo werd de club van "Trustvrije Zeepfabrikanten" opgericht, die op 16 november 1938 bijeenkwam in het gebouw van de Industriële Club te Amsterdam.

Vertegenwoordigd hierin waren de Firma Jan Dekker te Wormerveer, N.V. Chemische Fabriek "Rhenus" te Rhenen, N.V. v/h de Haas & van Brero te Apeldoorn, N.V. J.C. Boldoot te Amsterdam, N.V. Het Klaverblad, Haarlemsche Stoomzeepfabriek te Haarlem, N.V. Sanders & Co. te Leiden, E. Ostermann & Co's Handelmij. N.V. te Amsterdam, N.V. Zeepfabriek De Klok te Heerde, N.V. Zeep en Parf. fabriek v/h C.J.E. Redelé te Eindhoven, N.V. Dobbelman's Zeepfabrieken te Nijmegen en de zeepfabriek Victoria te Zaandam.

De heer Nijdam wordt direkt als voorzitter gekozen.

Hun "vuist" tegen Unilever richt zich vooral op de gebieden "Zachte zeep, Huishoudzeep en Zelfwerkend waschmiddel, Detailzeepoeders, Toiletzeep, Vloeibare zeep, Vlokkenzeep, Scheerzeep, Industrie Waschmiddelen, Diversen en eventueel ook Vetzuren".

Op 1 december 1938 verscheen er een "Rapport Nijdam" dat op gedegen wijze de aard van de industrietak beschreef. Interessant is hierin de beschrijving van de stand van de techniek van oliën en vetten en hoe Unilever was ontstaan.

De "Rhenus" had het meeste last van Unileverdochter "Viruly" te Gouda in de in de industriële wasmiddelen sektor (de grote wasserijen) en geraffineerde oliën.

We vervolgen Nijdam in zijn aanval op Unilever c.s.:

1° Grief

"In December '34 of Januari 1935 verneem ik van de C.Z.C. (N.B. Crisis Zuivel Centrale) dat geraffineerde olie in gesloten ring gefabriceerd wordt onder leiding der C.Z.C. Krijg geen verlof tot leveren.

In 1933 was Unilever met nieuw merk slaolie "SALADINE" gekomen. Met groote reclame omzet gemaakt. Bij tot standkoming der "conventie" prijsstelling van geraffineerde olie direct zoodanig dat Saladine reclame er spoedig uit kwam. Op de C.Z.C. bleek men in Dec. '1934 niet te weten dat wij raffineerden. Maar in 1932 was ons door de overheid, Min. Binn. Zaken afd. volksgezondheid, geweigerd Amerikaansch varkensvet te ontvangen omdat we raffineerden. Slechts door interventie Kortenhorst-Franses van Departement Financiën (toen Mr. Dr. van Rhijn) toestemming gekregen onder bepaalde toezichtsvoorwaarden technisch varkensvet te verwerken op zeep. Op bureau C.Z.C. werd mij medegedeeld dat men niet wist dat ik raffineerde, omdat men niet bij de Kamer van Koophandel en andere lichamen der overheid, maar aan de Unilever had gevraagd wie raffineerden."

1° Conclusie

"Nadat men dus eerst door felle concurrentie de winst uit de raffinage had weggewerkt, verdeelen de grooten die waren overgebleven en die van de komst der regeling vooruit geweten hebben, de omzet met uitsluiting van bona fide kleine vakgenooten, onder gelijktijdig zeer belangrijk verhoogde prijzen, zoodat hun "strijdkosten" thans onder sanctie der C.Z.C. weer met interest terugvloeien."

2° Grief

" Unilever voert momenteel op zeepgebied ongebreidelde concurrentie, onderbiedt speciaal bij industrie (b.v. wasscherijen) en speciaal bij klanten van anderen à tout prix. Belet en verbiedt de bekende grossiers zeepoeders van anderen te verkoopen. Dringt de menschen gratis op, service van haar ingenieurs en experts. Geeft gratis wateronderzoek en onderzoek op slijtage door Rijksvezeldienst Delft. Dwingt ons dus ook daartoe. Kosten per onderzoek fl. 18.-- Kosten ingenieursbezoeken natuurlijk nog veel hooger daar per dag slechts 1 à 2 Service bezoeken mogelijk zijn. Geeft gratis, kostbaar wasscherij Maandblad uit, (vermoedelijk in 1000 exemplaren) over wasscherijtechniek, waarin mannen als Prof. Roels, Dir. Textielschool en Nijverheidsdienst enz. schrijven. (Dit kunnen we niet betalen, dus doen wij niet na, zelfs ondanks noodweer). Houdt lezingen en "praatavonden" voor en met wasscherij-patrooms. Dwingt ons dus ook daartoe. Verknoeit alle prijzen. Levert b.v. in balen franco à fl.12.-- per 100 KG. waarin voor fl. 10.-- grondstof zit.

Tracht aldus anderen onmogelijk te maken omzet te behouden en legt er ongetwijfeld geld, waarschijnlijk veel geld bij.

Onlangs lekte uit dat ook op zeepgebied Unilever onder leiding C.Z.C. sluiting van het bedrijf met quotaregeling nastreeft en dat zulks reeds in vergevorderd stadium verkeert. Nu wordt de andere onbegrijpelijke gedragslijn duidelijk.

Vragenlijsten Zwanenberg passen geheel in dit kader. Daarin worden alle vak en bedrijfsgeheimen ontfoetseld met dreigement van uitsluiting. Van alle artikelen die men maakt wordt haarfijn alles nagevraagd. Accountants zullen komen nazien.

Eerst tracht men de omzet te ontnemen door prijsbederf en kostbare "service". Dan volgt Quotaverdeeling en prijsverhooging, waardoor men de aan de veroverde omzet bestede gelden door C.Z.C. sanctie weer met interest zal terugontvangen. Zoo worden de kleinen "gesterilliseerd".

In den oorlog heb ik als rechterhand van Dr. Jurgens meegemaakt hoe men Crisis ambtenaren hier en in Engeland gunstig stemde. Na den oorlog gaf men hun hoge posten. (In Engeland b.v. aan Sir Alfred Monsfield, Mr. J.W. Burrows) (In Nederland Ludgard? Hoofd distributie Oliën en Vetten).

Thans moet de Heer Zwanenberg alles van de bedrijven weten. Hoeveel oud employés van Jurgens en v.d. Berg, Margarine Unie en Unilever enz. zitten er op de C.Z.C.? Bij bosjes zegt men! En die menschen bestudeerden alle gegevens der concurreerende fabrieken. Invulling der zoozeer gespecificeerde gegevens, veel meer "uitgerafeld" dan men voor eigen leiding benoodigt, maar zeer nuttig voor derden die zich op de hoogte willen stellen, brengen noodelooze zeer hoge accountantskosten mee.

Ik vecht voor ordening en propageer die, houd er ook lezingen voor. Maar dan ordening! Geen curateele van Concurrentie-trusts onder C.Z.C. dwang."

Hoofdgrief

"Gevoel van onveiligheid voor de toekomst omdat niet een instantie voortgekomen uit vertrouwen der vakgenooten, of belangeloos college, "ordering" gaat brengen, rekening houdend met de rechtvaardigheid zooals die in elk geval zal blijken te bestaan en zekerheid geven dat ieder der

bedrijfsgenooten een bestaan houdt; maar 'regeling" door een lichaam, onder leiding van oud vakgenoot, die zijn spijsvet en zeepzaken aan de trust overdroeg, welk lichaam in allernauwst contact met die trust werkt en waardoor de trust, al of niet bemerkbaar voor de "regelaars", haar belangen kan doen domineeren. Op kosten jagen van "kleineren" door zoodanig gespecificeerde en alle bedrijfsgeheimen blootleggende gegevens, dat hoge accountantskosten worden beloopt, die alweer de veerkracht verminderen.

Opening van zaken tot in alle finesses zonder waarborg dat die finesses niet in handen van wereldtrust komen.

Verlies van bedrijfsgeheimen omtrent fabricage en kosten van producten die in eigen bedrijf werden uitgevonden, waarbij er ook een is dat de trust jarenlang getracht heeft na te maken, zonder voldoende resultaat en waarbij er verder zijn die de belangstelling der trust zullen trekken als ze verneemt dat daar nog iets aan te verdienen is."

Tot zover het relaas van B.J.A. Nijdam in zijn strijd tegen het grote opkomende Unilever, dat gaandeweg de markt in Nederland ging domineren. Het toont iets van de vechter en doorzetter Nijdam. Iemand die vastberaden door het leven ging. Opmerkelijk veel oog voor en betrokkenheid bij de R.K. kerk, vooral het kerkelijk gebeuren zoals zich dat te Rhenen afspeelde.

Werd hem onrecht aangedaan of liep men hem voor de voeten, dan kon hij hard zijn of hield als een terrier vol tot zijn doel bereikt was of onrecht ongedaan gemaakt was.

Een creatieve vasthoudende entrepreneur. Niet altijd vond hij begrip voor zijn zakelijke aanpak bij het kreëren van financiële middelen om de R.K. parochie in Rhenen te helpen. Zijn akties waren altijd binnen de wet en zakelijk, maar het kerkbestuur overzag of begreep dit niet altijd, of was niet bereid hem in alles te volgen.

Nijdam schudde hierover nog wel eens het hoofd; immers hij gaf veel aan de kerk, maar probeerde tevens als zakenman, handelend binnen de wet, "het maximum tegen minimale kosten" er uit te halen.

Een aardig voorbeeld van zijn zakelijke slimheid was het volgende.

Hierboven meldde hij dat hij ook nog activiteiten had in de cacao extractie. Vlak na zijn terugkomst in Nederland verwierf hij cacaoboter-fabrieken in Zaandam, de "Saenredam", en samen met iemand anders te Den Hulst (Nieuwleusen) bij Dedemsvaart, de "Theresia".

De "Saenredam" verkocht hij in de crisisjaren 1929/30.



**GEEN
BESLAGEN
MEER...**



RUITEN FLITSER

**ONMISBAAR VOOR
AUTORIJERS EN
IN BADHUIZEN, WINKELS ENZ.**

PRODUCT DER N.V. CHEM. FABRIEK „RHENUS“ - RHENEN

"Ruitenflitser", een middel tegen beslagen ruiten, een diversificatieproduct van Rhenus.

THERESIA
N.V. CACAOPOTTERIJFABRIEK
RIJNBOVEN

De "Theresia" werd stilgelegd, de machines en de fabriek later in 1946 verkocht, maar bleef als rechtspersoon voortbestaan tot in 1955.

Er kwamen na de oorlog nieuwe wetten op het gebied van vermogenswinst belasting. Nijdam had de N.V. Rhenus in de oorlog omgezet in een eenmanszaak. Om nog van een voor hem voordelige regeling te kunnen profiteren moest hij van de "Rhenus" echter weer een N.V. maken, maar dat duurde te lang in de ambtelijke molen, en er waren wetten op komst per 1 januari 1956, waardoor hij naast het net zou gaan vissen.

Door een constructie met de "Theresia" kon hij echter, geheel binnen de wet opererend, de opgebouwde vermogenswinst in de "Rhenus" gebruiken als basis voor de opbouw van een pensioenkapitaal. Een zaak die tot in de Hoge Raad werd bevochten en door hem werd gewonnen.

Bij dit soort zaken werd Nijdam bijgestaan door de fiscaal deskundige Prof. Russel. Zo werd de "Rhenus" voordat de nieuwe statuten er kwamen nog even gekoppeld aan de cacaoboterfabriek te Nieuwleusen bij Dedemsvaart.

Zoals duidelijk moge zijn heeft B.J.A. Nijdam veel betekend voor het opzetten van een eigen R.K. parochie te Rhenen. Voor zijn verdiensten voor de R.K. kerk ontving hij op zijn verjaardag op 27 augustus 1959 de onderscheiding "Ridder in de Orde van St. Gregorius de Grote".

Aktiviteiten in latere jaren

In de periode 1946-1948 werkten er ongeveer 50 mensen, plus vrouwen voor het (met de hand) dichtplakken van de zeepdozen.

Na de distributieperiode werd de pakzolder ook wel gebruikt voor het houden van tafeltennistoernooien.

Circa 1958/59 was men begonnen met de opstart van een destillatiefaciliteit, waarmee oplosmiddelen uit de lak en vernisindustrie konden worden gereinigd.

Alles was goedgekeurd door de Arbeidsinspectie, maar na enkele proefproductieruns was er een enorme explosie, vermoedelijk als gevolg van de aanwezigheid van nitrocellulose. Men had namelijk een bruine wolk van vermoedelijk nitreuze dampen vlak voor de explosie waargenomen. Gelukkig waren er geen bijzondere ongelukken. Er werd een nieuwe ketel met breekplaat aangebracht en er kon verder veilig worden geproduceerd. Tot 1980 heeft men zich met deze activiteit bezig gehouden.

Men analyseerde goed of er nitro-verbindingen in de te destilleren producten zaten.



"Waschmittel Rheno"; de verpakking suggereert een produkt uit de 20-er jaren. Het was echter een produkt uit de latere "hippietijd", toen men nog al eens op de nostalgische toer ging.

Tevens maakte men gebruik van de afloop van de vetzuur destillatie als een bodem in de destillatieketel, zodat het destillatieresidu niet oververhit kon raken.

De uit plantaardige oliën, zoals lijnolie, verkregen vetzuren bevatten veel "onverzadigdheid", waardoor ze aan de lucht makkelijk "verharsen". Enige jaren voor de sluiting werd deze lijnolie met behulp van lucht of pure zuurstof "ingedikt" en opgemengd met "white spirit" als grondstof voor verf. Nadeel was dat dit nogal wat stank gaf.

Op verzoek van de V.O.F. werkte men tot in de 80-er jaren aan luchtdroging van lijnolie; hiervoor had men 3 reaktieketels.

Bekende produkten van de Rhenus waren "Meerschium", de zogenaamde garagezeep, waarbij zeep met zilverzand werd gemengd; Rheno, een huishoudwasmiddel; Rhenomatic, een allround waspoeder voor trommelwasmachines en wasserettes, voorafgegaan door de in deze kringen alom bekende "Vermicellizeep".

De naam van deze zeep hield verband met het procedé; vetzuur en loog werden gemengd in een soort "gehaktmolen" en de aldus verkregen zeep werd door een zeefplaat geperst tot vermicelli-achtige sliertjes of zelfs naaldjes, die in een koude luchtstroom werden gedroogd.

De samenstelling van Rhenomatic lijkt nog veel op het gelijknamige produkt dat Sensora thans in Deventer op de markt brengt. Het produkt was ontwikkeld in 1961.

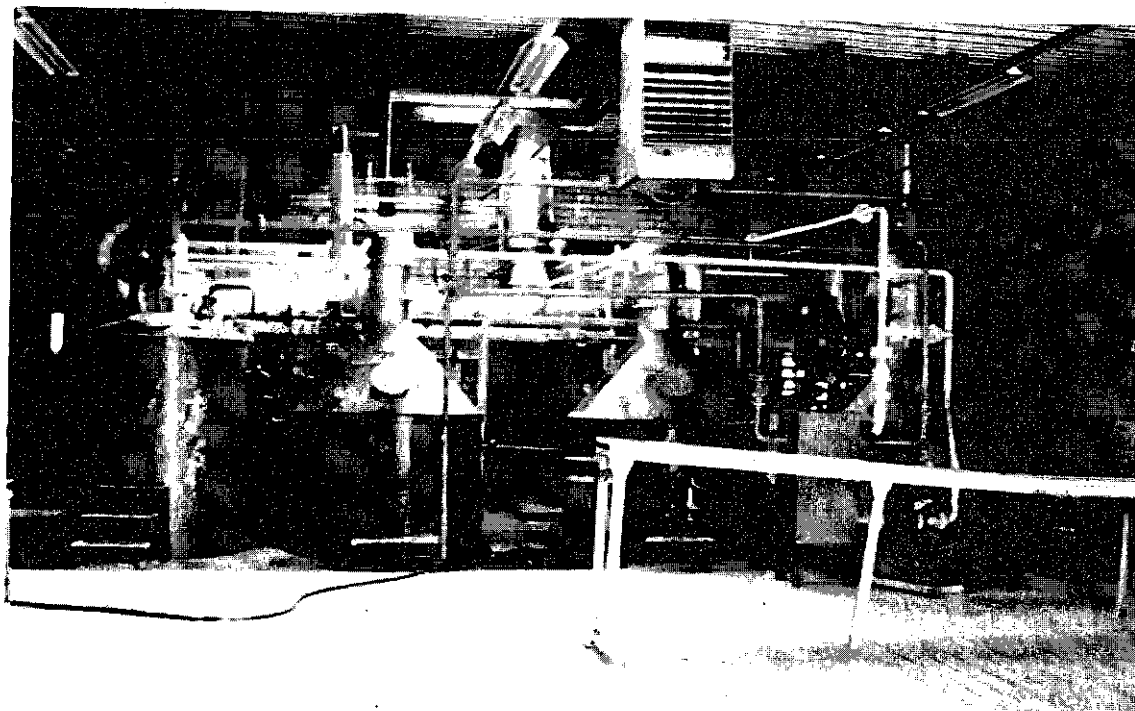
Men had een eigen kwaliteitslaboratorium, waar ook nog de echtgenote van onze voorzitter de heer Deys, tevens apotheker te Rhenen, een bepaalde periode de leiding heeft gehad.

B.J.A. Nijdam leidde het bedrijf officieel tot 31 december 1956. Circa 1950 was zijn zoon P.J.B.A. Nijdam, die na de oorlog chemie in Utrecht had gestudeerd, naar Rhenen gekomen en werd adjunctdirecteur.

Zijn vader was voor diens vertrek echter al wat teruggetreden en reisde veel, o.a. naar Rome, Spanje, Midden- en Noord Amerika, Australië, Nieuw Zeeland etc.

In 1954 had zijn zoon eigenlijk al de leiding van het totale bedrijf overgenomen, formeel werd dat per 1 januari 1957. In 1970 vertrok deze naar Apeldoorn, waar hij zijn zieke broer ging vervangen als directeur van zijn bedrijf in metaalwaren aldaar.

Fabrieksdirecteuren na de Nijdams waren achtereenvolgens, Stevens (1971-1978), Buisman (1978-1984) en Spierenburg (1983 tot de sluiting).



Overzichtsfoto, genomen einde 80-er jaren, van het fabrieksgedeelte waar lijnolie werd "ingedikt" met behulp van lucht of pure zuurstof.

Bekende medewerkers, die jarenlang in het bedrijf hebben gewerkt zijn: Müller (adjunct directeur), v.d. Broek (expeditie en produktie), van Beek (expeditie), Leenen (verkoop leider), Livingstone (chef technische dienst), v.d. Heyden (bedrijfsleider), v.d. Grinten (vertegenwoordiger), van Pol (procuratiehouder), Juffr. Wildschut (directie secretaresse), Hent van Ingen (chef fabriekspersoneel), Henk Spies, Notermans (ingenieur produktie) Landzaat (laborant/ wasdeskundige), en Arissen (kwaliteitslaboratorium).

Vele bovengenoemde personen komen voor op een foto van het personeel genomen op een personeelsuitje naar Schiphol circa 1946.

Belangrijke relatie naast Unilever was later de handelelaar in oliën en vetten en uiteindelijk eigenaar de Verenigde Olie Fabrieken (V.O.F.) te Rotterdam. De "Rhenus" werd in 1983 overgenomen door de V.O.F, met als eigenaar de heer Spierenburg, die gelijktijdig, naast Ir. Buisman, ook directeur van de fabriek de "Rhenus" werd.

Tussen S.A.M. Stevens en J.P. Spierenburg was Ir. G. Buisman directeur. Deze kwam van buiten het bedrijf en had voedseltechniek gestudeerd te Wageningen. Hij ging later voor Lever Industrial in Maarssen werken.

V.O.F. leverde de lijnolie, die "Rhenus" indikte en naar wens van V.O.F. afdunde en verpakte. Men deed wat aan "mengen en roeren", intrekken, kwaliteitsonderzoek en verzenden. Kortom de tekenen waren er dat het "een wat aflopende zaak werd".

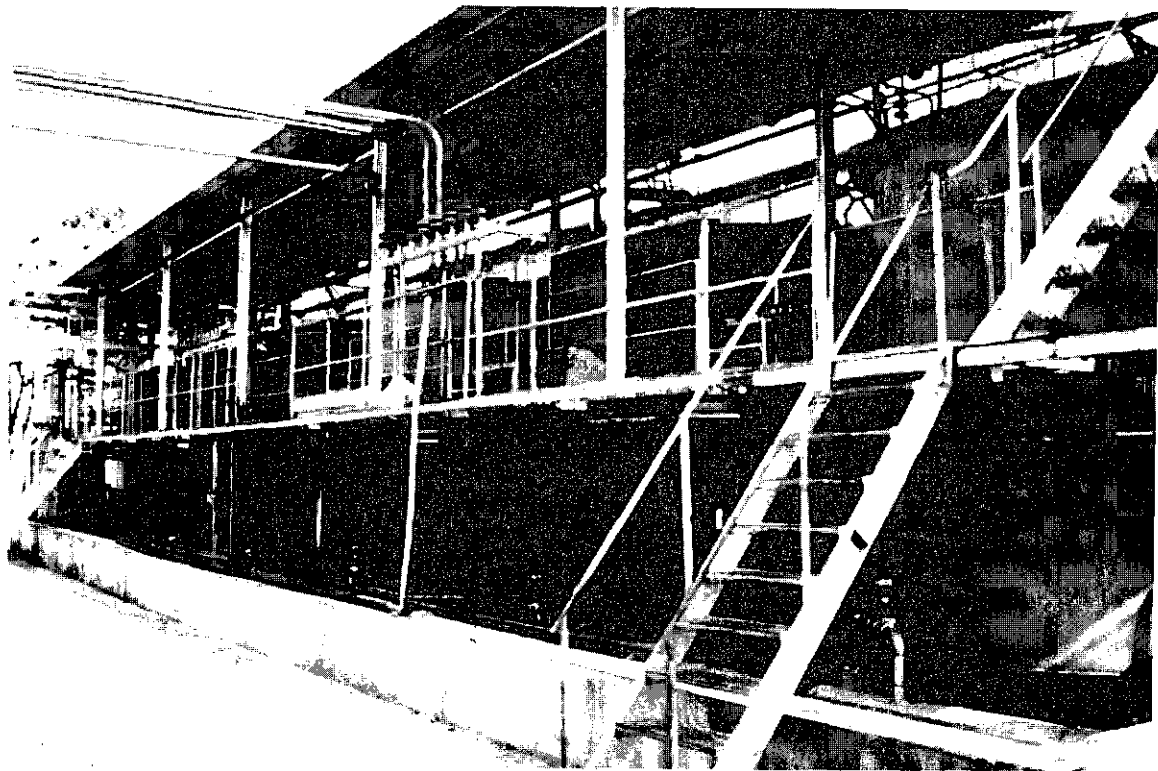
Uiteindelijk werd de Rhenus eind 80-er jaren gesloten.

Inmiddels is het gehele fabriekscomplex gesloopt om plaats te gaan maken voor nieuwbouw.

Mede door inzet van de Historische Vereniging en het gemeentemuseum "Het Rondeel" en medewerking van de Gemeente Rhenen is het fraaie glas in lood raam bewaard gebleven en zal hiervoor een passende plaats worden gevonden.

Voorts kon nog het meest interessante archiefmateriaal, zoals de eerste kasboeken, belangrijke aktes, reclame artikelen, oude verpakkingen, een grote foto van de fabriek, worden gered. Deze zaken werden aan het gemeente museum geschonken door de laatste directeur van de Rhenus de heer J.P. Spierenburg.

Tenslotte is vermeldenswaard in verband met de Zeepfabriek "Rhenus", dat deze de zeepkistenraces sponsorde, die begin 50-er jaren gehouden werden op de Thijmse Hught te Rhenen.



Overzicht van de "splitskuipen" einde 80-er jaren; hierin werden vetten "verzeept" tot vetzuren en glycerine.

De eerste Nederlandse Zeepkistenrace werd op 2de Pinksterdag in 1950 georganiseerd door de Motor en Auto Club Rhenen & Omstreken, de "M.A.C.R.O.", die in dat jaar, op 1 september, 5 jaar bestond.

Vermoedelijk was Henk Spies de aktivator van de race en de sponsoring door de "Rhenus".

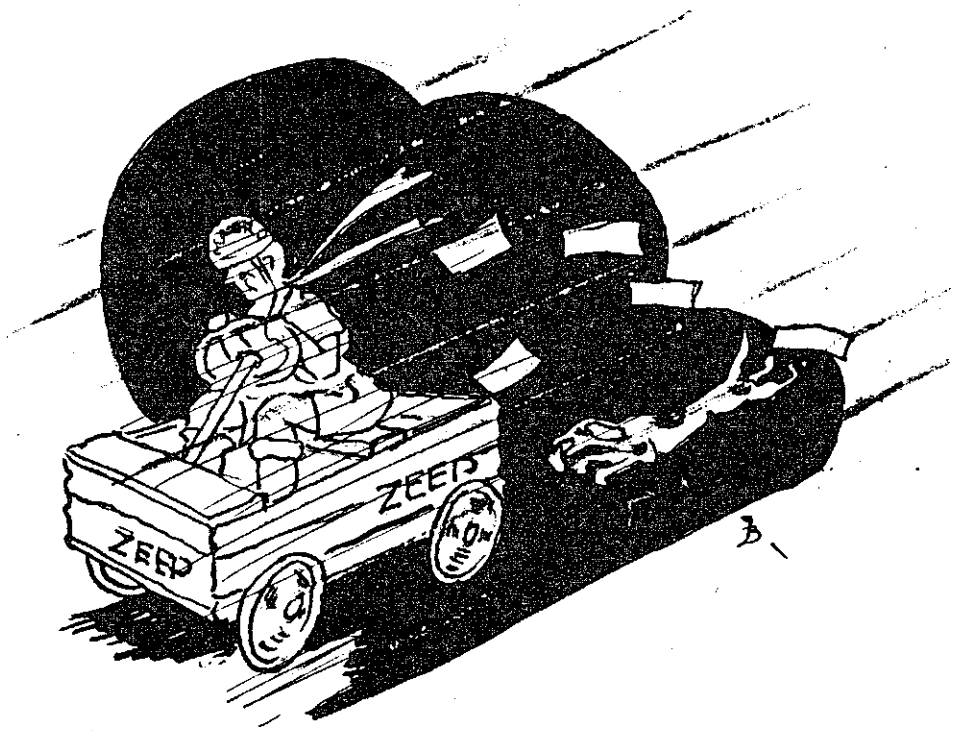
In de archieven van de "Rhenus" werd nog het origineel van een cliché-tekening, vermoedelijk van de hand van M.A.C.R.O. secretaris D.J. Bovenschen, gevonden. De afbeelding, een zeepkistenracer zou het vignet van de de jaarlijkse zeepkistenraces gaan worden.

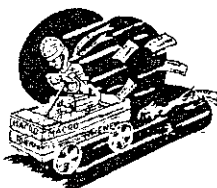
Omdat dit jaar 1995 de "MACRO" 50 jaar bestaat en er een oude relatie met de Zeepfabriek is, is genoemde tekening hieronder afgebeeld.

Voorts is er ook een voetbalvereniging "Rhenus" geweest; niet onderzocht is of deze mogelijk voortgekomen is uit de bedrijfsvoetbalclub "Rhenus".

Bronnen

1. Gegevens en foto's verstrekt door de heer P.J.B.A. Nijdam te Wageningen, zoon van de oprichter van Chemische Fabriek "Rhenus".
2. Gegevens en foto's verstrekt door de heer H. v.d. Broek uit Veendaal, die veertig jaar in de produktie en expeditie van Chem. Fabr. "Rhenus" heeft gewerkt.
3. Archiefmateriaal van Chemische Fabriek "Rhenus", verzameld door Dr. A.J. de Jong, dat aan het gemeentemuseum "Het Rondeel" te Rhenen, of het gemeente archief aldaar zal worden afgestaan.
4. Bouw en Hinderwetvergunningen m.b.t. Chem. Fabr. "Rhenus", gevonden door Dr. H.P. Deys in het gemeente archief te Rhenen.
5. Jubileumuitgave (1943-1993) St. Cunera Parochie te Rhenen.
6. Dr. H.P. Deys, "Rhenen tijdens de bezetting"; hoofdstuk in het boek: "Rhenen 'Bedreigd, Bezet, Bevrijd' - 1940/1945 (Rhenen, mei 1995).





M. A. C. R. O.

Motor - Auto Club Rhenen en Omstreken - Secretariaat: Torenstraat 1, Telefoon 319

Rhenen, 21 Juli 1950.

betr.: ZEEPKISTRENNEN.

Aan de Directie van de Chem.Fabriek Rhenus,

Zwarteweg,

R h e n e n .

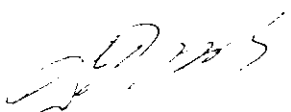
Geachte Directie,

In het raam van de afwikkeling der j.l.2de Pinksterdag door ons op de Thijmse Hught georganiseerde Zeepkistrace, die qua evenement een groot succes werd, brengen wij U langs deze weg de hartelijke dank over van Bestuur en leden van de MACRO voor de materiele medewerking en hulp die wij van Uw zijde mochten ondervinden, en de spontane wijze waarop dit geschiedde. Wij zijn er van overtuigd dat U daarmede een groot deel hebt bijgedragen aan de behaalde resultaten, en kunnen niet anders dan onze lof en waardering daarvoor uitspreken.

Namens het Bestuur,

MACRO RHENEN,

de Secretaris,



(D.J.Bovenschen)

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP IN OPRICHTING

Ton van Drunen

Op 19 april 1995 is het voornemen tot oprichting van een werkgroep archeologie tijdens de bestuursvergadering van onze historische vereniging met waardering begroet.

Voorlopig bestaat de groep uit Peter Boone, Ton van Drunen en Edwin van Hagen. Deze drie amateur-archeologen zijn lid van zowel de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken, als van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (A.W.N.).

De oprichters hebben tijdens een eerste bijeenkomst vastgesteld dat er landelijk, maar ook plaatselijk een groeiende belangstelling is voor het verleden. De enorme verkoop van de jongste uitgave van de Historische Vereniging tijdens de Oranjemarkt spreekt boekdelen voor wat betreft de recente historie.

Maar ook de interesse voor wat ver achter ons ligt en dus tevens voor de archeologie, neemt hand over hand toe. Voor wie het aantal publicaties op archeologisch gebied in de landelijke dagbladers bijhoudt, is dit geen nieuws. Maar ook de regionale kranten zullen geen mogelijkheid voorbij laten gaan om de aandacht te vestigen op toevallige vondsten of gerichte opgravingen in de naaste omgeving.

Nu is het de meeste inwoners van Rhenen niet onbekend, dat juist het grondgebied van onze gemeente vanaf een zeer ver verleden altijd bewoond geweest is. De gunstige ligging op de zuidhellingen van de Utrechtse Heuvelrug en de nabijheid van een grote rivier was hier niet vreemd aan.

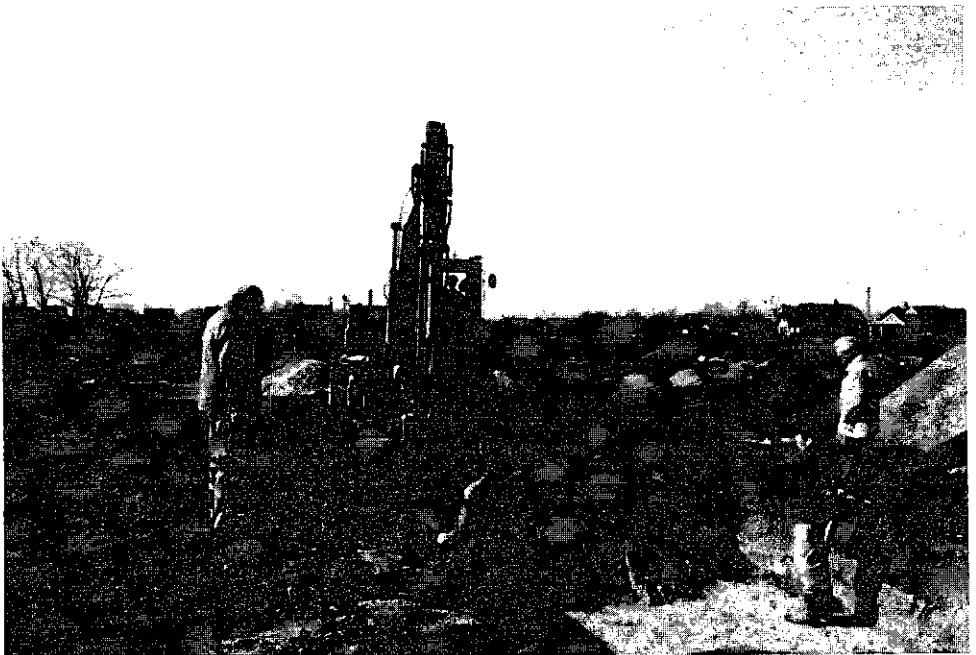
Ook in onze tijd bestaat bij velen de wens om woonruimte in dit gebied van uitgestrekte bossen en wijdse vergezichten te verwerven. Met nieuwbouw wil de gemeente aan dit verlangen tegemoetkomen. Dit houdt echter tevens het gevaar in dat bij de uitvoering van een bouwplan talrijke bodemsporen voorgoed zullen verdwijnen.

Het is de werkgroep opgevallen, dat ook bij het gemeentebestuur hieromtrent zorgen bestaan. In toenemende mate wordt advies gevraagd aan de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), voordat een bouwproject van start gaat.

Het staat voor de werkgroep archeologie dan ook als een paal boven water, dat er in de naaste toekomst werk aan de winkel is. De officiële instanties hebben wegens bezuinigingen en veranderde taakstellingen een schreeuwend tekort aan menskracht. Serieuze vrijwilligers zullen in toenemende mate een belangrijk aandeel krijgen in het tijdig signaleren van



Opgravingen te Elst voorjaar 1995.



mogelijke, vaak ongewilde verstoringen en het verlenen van hand- en spandiensten bij (nood)opgravingen.

Overigens wil de Werkgroep Archeologie Rhenen niet stoppen bij de gemeentegrenzen. Als er een beroep op onze mensen gedaan wordt ergens op of dichtbij het zuidoostelijke deel van de heuvelrug, dan overwegen we graag een positief antwoord, waarbij we voorop stellen dat dit de goede verhouding met naburige verenigingen of stichtingen op historisch/archeologisch gebied niet mag verstoren.

De werkgroep is zich ervan bewust dat voorgangers in de loop der jaren al kistenvol archeologica verzameld hebben. De verwerking, determinatie en beschrijving van dit materiaal is niet compleet. Ook hier ligt een taak voor ons. Een gepaste werkruimte staat dus hoog op de prioriteitenlijst. Is zo'n werkruimte gevonden, dan zal gepoogd worden een vast dagdeel per week zich samen aan de zich voordoende werkzaamheden te wijden of komende projecten te bespreken.

Een bekend kinderspelletje luidt: Drie is teveel. Dit gaat voor onze werkgroep bepaald niet op. Drie is duidelijk te weinig. Als er mensen zijn die zich door het bovenstaande aangesproken voelen, dan staan wij, het drietal van het eerste uur, ze graag telefonisch te woord op de volgende nummers:

Peter Boone	-	08376 - 15991
Ton van Drunen	-	08376 - 17038
Edwin van Hagen	-	020 - 6341475

DE STRATEN- EN WEGENNAMEN VAN RHENEN

Dr. H.P. Deys

Volgend nummer van Oud Rhenen komt dit onderwerp weer aan de orde. We waren verbleven bij de straat- en wegnamen die beginnen met de letter 'H'. Daarom hierbij alvast een afbeelding van de Herenstraat begin deze eeuw.



O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Veertiende jaargang

September 1995

No. 3

INHOUDSOPGAVE

De Straten- en wegnamen van Rhenen	103
Melkfabrieken in Rhenen	115
Een vakantietocht in 1783	127
Graven in Germanië	133
Hoe Rhenen Veenendaal kwijt raakte	139
Nieuw boek over genealogie en heraldiek te Rhenen	151

DE STRATEN- EN WEGENNAMEN VAN RHENEN

H.P. Deys

Deel III: H-K

H.

Haarwal (Achterberg)

In 1953 werd een nieuwe Verordening tot Vaststelling van de namen van straten, wegen etc. door de Rhenense gemeenteraad vastgesteld. Besloten werd onder meer de nieuwe naam Haarwal in te voeren. Toch werd de naam niet opgenomen in de officiële Verordening. Wel wordt de Haarwal vermeld op de Topografische kaart van 1985, en wel voor de weg, die volgens de Rhenense Verordening Zijdvang heet, de weg die vanaf de Maatsteeg (ca. 50 meter na de brug over de Grift) tot aan de Nude loopt. Op een gemeentelijke kaart van rond 1960 wordt de weg Haarwallen genoemd, evenals het gedeelte langs de Wageningse vaart. Op oude kaarten, o.m. uit 1634, de Weteringse Wal genoemd. De naam Haarwal houdt verband met de Haar, een tot Wageningen behorend stuk land, ten oosten van de Zijdvang gelegen.

Heerenstraat (verouderd)

Oude benaming voor de Herenstraat.

Heideweg (Elst)

Raadsbesluit 6-6-1972. *Er is enige discussie geweest over deze naamgeving, omdat er in Rhenen, ten westen van de stadsbossen, reeds een Heiweg is.*

Heimersteinse Laan (De Grebbe)

Deze laan loopt vanaf de Grebbeweg (ten oosten van Ouwehand's Dierenpark) achtereenvolgens in ongeveer noordelijke en algemeen oostelijke richting (898 m) naar de Cuneraweg, tegenover het landgoed Heimerstein. De naam Heimerstein of Heymerstein is vermoedelijk afkomstig van het legendarische Haymostein, waar koning Radboud uit de Cunera-legenda gewoond zou hebben. Het Huis Heimerstein wordt al in de veertiende eeuw vermeld, maar het heeft in de loop der tijden veel



RHENEN

Huize „Heimerstein“ — Grebbe

Het oude vóóroorlogse Heimerstein. Ten tijde van de foto was het nog de woning van de burgemeester, Jhr. Schimmelpenninck

veranderingen ondergaan. Het werd tegen het einde van de tweede wereldoorlog door de Duitsers in brand gestoken. Na de oorlog kwam er een modern instituut voor in de plaats.

Heiweg (verouderd) (Achterberg)

Een doodlopende weg in het Remmersteinse Bos ten zuiden van Kwintelooyen.

Herenstraat

In 1369 werd deze straat Overstraat genoemd (Archief Duitse Orde). Later sprak men over de Heyrstraat.

Op 3 juni 1570 werd bepaald dat 'alle die borgeren wonende aende Lange Heerestraet hoer gebroecken straten voor heurluijden huijsen repareren ofte doen maken sullen'. Tot vóór de oorlog sprak men in de oude spelling over de Heerenstraat.

Het woord Heren- heeft niets met heren te maken. De naam is afgeleid van heerstrate of heerwech, dat wel verbasterd werd tot 's heren wegen. Een heerweg was een legerweg of heerbaan, een brede, grote, meestal doorgaande weg door een dorp of stad.

Het Bosje (Elst)

Raadsbesluit 6-6-1972. Een weg in het bestemmingsplan Elst, fase het Bosje. Een weg vanaf de geprojecteerde Tabaksweg in noordelijke richting tot de geprojecteerde Larekamp. De naam houdt historisch verband met de streek.

Het Hof (verouderd)

Oude benaming voor de Frederik van de Paltshof.

Hofstraat

Raadsbesluit 31-3-1953. Bij raadsbesluit van 28-6-1955 was de oorspronkelijke benaming Hofsteeg vastgesteld, maar deze werd in 1955 op verzoek van de bewoners hernoemd in Hofstraat, zie bij Kloosterstraat. In 1788 wordt de Hofsteeg in een opgave van het lantaarngeld vermeld. De naam houdt verband met het feit dat deze steeg/straat op de Hof uitkomt.

Hoge Steeg (Achterberg)

De naam Hooge steech komt reeds op een Rhenense kaart uit 1602 voor. Het noordoostelijk deel van de Hogesteeg werd pas na de oorlog doorgetrokken naar de Weteringsteeg. Dit 450 m. lange gedeelte werd in 1952 als 'openbare weg' gekenmerkt. Het westelijk gedeelte van de Hogesteeg vertakt zich in twee gedeeltes, die beide op de Cuneraweg uitkomen.

Hoge Weteringsteeg (verouderd) (Achterberg)

Oude benaming voor een gedeelte van de Weteringsteeg, welke nog tot in de oorlog in gebruik was.

De Hollentoren

Raadsbesluit 25-8-1987. Naam van een van de oude muurtorens aan de middeleeuwse stadsmuur. Zie bij Koerheuvel.

Holleweg (verouderd) (Achterberg)

In de dertiger jaren, tot ca. 1940, was dit de naam voor het laatste gedeelte van de Dijk, namelijk tot aan de Weteringsteeg. Het verlengde ervan, gelegen tussen de Weteringsteeg en de Maatsteeg, heette toen de Obdijk.

De Horst (Achterberg)

Raadsbesluit 25-10-1988. In het bestemmingsplan Achterberg I is een weg, die vanaf de Molenweg in zuidelijke richting loopt en daarna eerst in noordoostelijke richting afbuigt om tenslotte aansluiting te vinden op de Noordseweg. Uitgaande van de gedachte dat het wenselijk was de naam van het vroegere, ongeveer 500 meter in oostelijke richting gelegen bisschoppelijk kasteel te bewaren in een straatnaam, werd voor de naam De Horst gekozen. Het zuidelijk van de Dijk gelegen kasteel De Horst werd in de 12e eeuw gebouwd door bisschop Godfried van Reenen en in 1527 door Karel van Gelre verwoest. In de grond zijn nog enkele restanten terug te vinden.

Horsthofje (verouderd)

Een op de toenmalige Horststraat (de tegenwoordige Grutterstraat) uitkomend hofje, waaraan vroeger enkele huizen stonden.

Horststraat (verouderd)

Reeds in 1681 wordt over de Horststraat geschreven, maar dit straatje zelf zal wel ouder zijn. Rond 1800 is de naam om onbekende redenen veranderd in Grutterstraat. Van Iterson veronderstelde dat de Horststraat de huidige Molenstraat zou zijn geweest, omdat er via de Molenstraat vroeger een weg naar de Horst zou hebben gelopen. Er is echter een duidelijke aanwijzing dat de huidige Grutterstraat vóór 1800 Horstraat heette.

Houweg (Elst)

De betekenis en de ouderdom van de naam is mij niet bekend. De weg wordt genoemd in 1929. De Houweg is de op één na meest westelijke weg van Elst, lopend vanaf de Rijksstraatweg (tegenover de Opslag) in noordelijke richting naar de Franse weg.

Hutlaan (verouderd) (Achterberg)

Oude benaming (1900) voor de oprit naar het huidige Huis Remmerstein, en het verlengde van deze weg. Het Huis stond toen nog niet op de huidige lokatie, maar tegenover de Zuidelijke Meentsteeg bij de Duiventoren.

I.

Industrieweg (Remmerden)

In 1953 werd een nieuwe verordening tot vaststelling van de namen van straten etc. door de Rhenense gemeenteraad vastgesteld. In 1952 kreeg het gedeelte ter lengte van 350 m, lopende vanaf de Autoweg in oostelijke richting evenwijdig aan de Provinciale weg, de bestemming 'openbare weg'. Besloten werd onder meer de volgende nieuwe naam in te voeren: Industrieweg.

Ingense Veerweg (Elst)

In 1953 werd een nieuwe verordening tot vaststelling van de namen van straten etc. door de Rhenense gemeenteraad vastgesteld.

Eén van de nieuw ingevoerde namen was: Ingense-veerweg of Ingense-veerweg.

Irenestraat (Elst)

Raadsbesluit 2-10-1956. In dat jaar werd besloten een aantal nieuwe straten naar leden van het Koninklijk Huis te vernoemen.

Izaaczijde (verouderd)

In 1881 werden door Martinus Wilhelmus van de Waal, een Rhenense notabele in die dagen, een aantal arbeiderswoningen neergezet op een stukje grond achter het huidige gemeentekantoor. Dit kantoor was toen het woonhuis van Van de Waal. Het werden drie straatjes, steegjes eigenlijk, die de namen kregen van: Isaaczijde (met 20 woninkjes) in het noordelijke steegje, Roelofzijde (10 woninkjes) in het zuidelijke steegje en daar tussenin, loodrecht hierop en uitkomend op de Nieuwe Veenendaalseweg, de Martinus Wilhelmus van de Waalstraat met 9 huisjes en een café. Isaac en Roelof waren kleinzonen van Martinus Wilhelmus. De huisjes werden in de zeventiger jaren afgebroken, alleen het nog bestaande Café-biljard 'De Driehoek' herinnert nog aan dit nabije verleden. De Martinus Wilhelmus van de Waalstraat bestaat nog steeds: het is de toegangsweg van de Nieuwe Veenendaalseweg tot de parkeerplaatsen achter gemeentekantoor en bij Albert Heijn.

J.

Jasmijnplantsoen

Raadsbesluit 8-9-1959. Zie bij Bloemenwijk.

Julianastraat

Op de raadsvergadering van 25-5-1948 besloten de nieuwe weg ten noorden van de Wilhelminastraat te noemen Julianastraat. Deze straat zou een verbinding vormen tussen de Nieuwe Veenendaalseweg en Achterbergsestraatweg.

In 1966 is er een voorstel uit de burgerij gekomen om de naam te veranderen in Koningin Julianastraat. De plechtige omdoping zou dan kunnen plaatsvinden bij de feestelijke terugkomst uit Veenendaal van de rusthuisbewoners, na de eerste verbouwing van de Tollekamp. Het verzoek werd afgewezen.



Gezicht op de Izaaczijde vanuit Rhenen. Geheel links staat de toenmalige Waag, later als kantoor voor Sociale Zaken in gebruik. Links daarchter is het dak van de villa 'Bellavista' te zien, de burgemeesterswoning die ten oosten van het huidige gemeentekantoor heeft gestaan. Oorspronkelijk is deze villa door Martinus Wilhelmus van de Waal gebouwd

In de gemeente zijn verschillende straten genoemd naar leden van het Koninklijk Huis, bijv. Julianastraat, Emmalaan, Beatrixstraat, Irenestraat, Margrietstraat, Prins Bernhardstraat, Wilhelminastraat. Op het moment dat deze straatnamen werden gegeven was de toenmalige vorstin reeds koningin. Men vond het toen overbodig en ongewenst de titels van Koningin en Prinses aan de straatnamen toe te voegen. Immers de personen (vorsten en vorstinnen) volgen elkaar op en men zou logischerwijze in de toekomst een verzoek tegemoet kunnen zien van de bewoners van de Beatrixstraat om wijziging van die naam. Iedereen wist als men het over de Julianastraat heeft naar wie deze straat genoemd is, terwijl bovendien het onnodig langer maken van een straatnaam in de praktijk niet gewenst was. Voor de Prins Bernhardstraat is op deze regel een uitzondering gemaakt, daar de gemaal van de koningin te allen tijde prins blijft. Bovendien zijn er vele financiële consequenties aan naamsverandering verbonden. Alle persoons-, woning-, dienstplichtkaarten enz. zouden moeten worden gewijzigd. Nieuwe straatnaamborden, nieuwe ponskaarten van alle bewoners enzovoorts zouden het gevolg zijn. B en W waren wel bereid mee te werken om de Rhenense bejaarden feestelijk in te halen, door bij te dragen in de helft van de kosten verbonden aan de plaatsing van een kroon boven de straatnaam. De beide straatnaambordjes van de Julianastraat werden aan de bovenzijde versierd met een gekleurde wimpel en het woord 'REGINA'. Burg. Bosch van Rosenthal heeft op 5 mei 1967 de omlijsting van het straatnaambord feestelijk onthuld. Bij de renovatie in 1985 zijn deze versieringen om onbekende redenen weer verwijderd.

K.

Kamperfoeliesteeg (verouderd)

Vroeger ook wel Zeekersteeg geheten, of Strontsteeg. De westelijke verbinding tussen Weverstraat en Zuidwal. Zie ook Puttersteeg.

Kampjesweg (Veeneind)

De naam houdt verband met een oude toponiem of veldnaam. De streek tegenover de uitkomst van de Noordelijke Meentsteeg op de Veenweg heet sinds mensenheugenis De Kampjes, evenals de boerderij, hierop gelegen. Het is onduidelijk waarom de Kampjesweg niet zelf uitkomt bij



De Julianastraat in 1960. Midden achter staat het voormalige Rusthuis. Thans bevindt zich op deze plaats het bejaardencentrum 'De Tollekamp'

De Kampjes. In 1955 werd de weg verhard. De naam Kampjes staat waarschijnlijk in verband met het veel grotere 'De Kampen', het vrijwel vierkante gebied tussen de Cuneraweg, Zuidelijke Meentsteeg, Weteringsteeg en Friese Steeg.

Kastanjelaan

Vroeger heette de Kastanjelaan Julianalaan en de Julianaboom werd hier omstreeks 1926 door de Rhenense schooljeugd geplant. Deze is er nog steeds: het is de rode beuk die midden in het plantsoentje staat.

Na de oorlog werd besloten de naam te veranderen in Kastanjelaan. In een brief van mei 1946 schreef de gemeente-opzichter echter dat de naam Kastanjelaan thuishoort op nieuw Vreewijk in de zogenaamde bomenbuurt. De schakel tussen Wilhelminastraat en Julianalaan, zijnde de Bruine Engsegweg, kon het beste Prins Bernhardlaan heten, te meer daar de naam Bruine Engsegweg zeer vreemd aan zou doen. B en W vonden echter onvoldoende redenen de naam te wijzigen (7-5-1946).

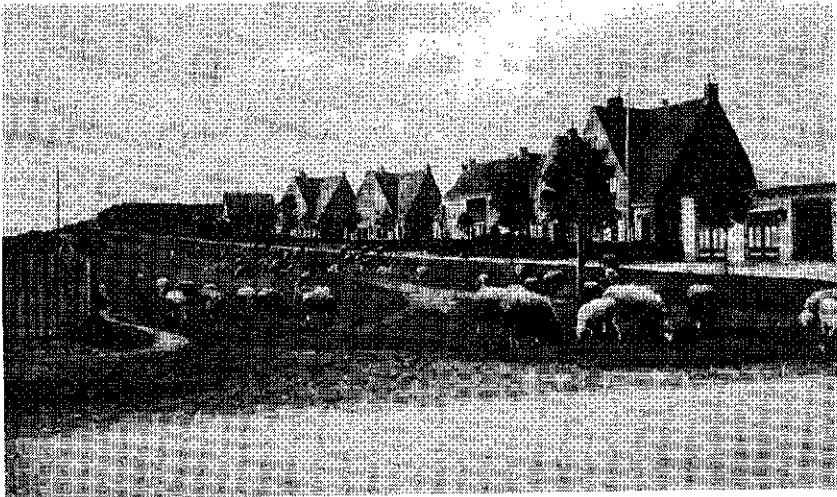
Keldermanspad

In 1949 werd, nog in het kader van het Wederopbouwplan 1940, het Keldermanspad aangelegd, waarbij tevens een deel van de oude walmuren in het kader van de wederopbouw werd gerestaureerd. Dit betrof zo'n 500 meter klinkerpad en 76 meter stadsmuur. Deze restauratie geschiedde in overleg met een vestingbouwkundige en een kunsthistoricus. Plannen om in het plaveisel de plattegronden van de voormalige Westpoort en Bergpoort tot uitdrukking te brengen zijn helaas niet tot ontwikkeling gekomen.

In 1953 werd een nieuwe verordening tot vaststelling van de namen van straten etc. door de Rhenense gemeenteraad vastgesteld. Besloten werd de volgende nieuwe namen in te voeren: Keldermanspad. Reeds in januari 1942 was op advies van Ir. C. Pouderoyen, de leidinggevend architect bij de wederopbouw van Rhenen, de aanvankelijk voorgestelde naam Simon Stevinpad vervangen door Keldermanspad. Rombout(?) Keldermans heeft rond 1540 plannen uitgewerkt voor verbetering van de muren en wallen van Rhenen.

Kerkenweg (verouderd) (Veeneind)

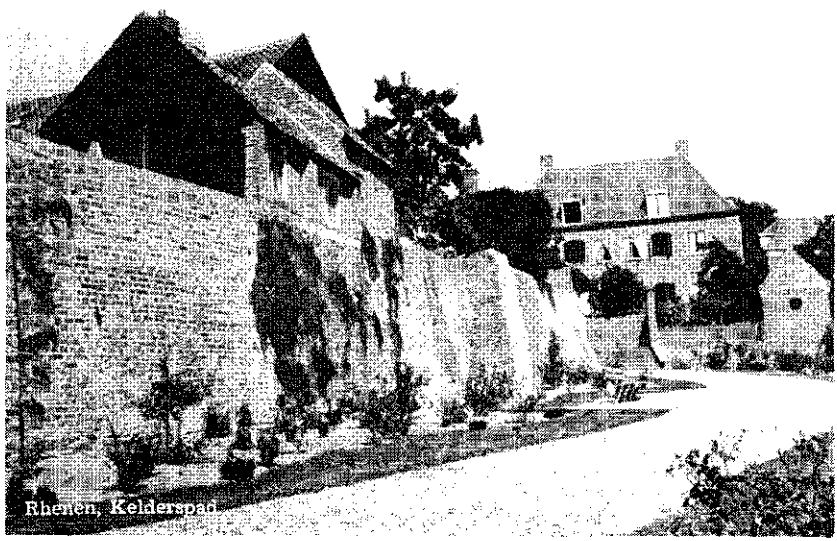
Oude benaming op de Kadastrale Kaart van 1830 voor de huidige Kerkewijk.



Groot-uit-Rhemen.

Julianalaan.

De Kastanjelaan, toen deze nog Julianalaan heette. Waar toen de schapen weidden, staat thans het café 'Het Viaduct'



Rhemen, Kelderspad

Het Keldermanspad, hier het gedeelte langs de oostelijke stadsmuur

Kerkewijk (Veeneind)

Een klein gedeelte van deze weg (ongeveer 200 m) ligt op Rhenens grondgebied. De weg loopt van de Rondweg-west/Cuneraweg in noord-oostelijke richting tot de grens met de gemeente Veenendaal.

Kerkplein

De ouderdom van de naam is niet te bepalen. Zolang er hier een kerk heeft gestaan, en dat moet vanaf het begin van bewoning van Rhenen geweest zijn, heeft er een kerkhof omheen gelegen. In 1417 is er sprake van een huis aan het 'Nijenkerkhof' (Archief Duitse Orde).

Er is ook een tijd geweest, (1940 etc.) dat er onderscheid werd gemaakt tussen het Hoge en Lage Kerkplein.

Kerkstraat

Ook voor de Kerkstraat geldt, dat niet te zeggen is wanneer de naam ontstond. Het is zeer waarschijnlijk dat dit reeds vanaf de bouw van de Rhenense kerk geweest moet zijn.

Kerkweg (verouderd) (Achterberg)

Dit is een oude naam van het stukje Boslandweg bij de 'Klompkerk', uitlopend op de Cuneraweg.

Klaassenweg (Achterberg)

De grond waarop dit, aanvankelijk naamloze weggetje zich bevond, was in het bezit van Klaas Hardeman, die het rond 1900 via huwelijk met Daatje Hootsen in eigendom had gekregen. Dit weggetje was dus 'Klaas z'n weg', waaruit de naam Klaassenweg is ontstaan. Loopt vanaf de Lijnweg in zuidzuidwestelijke richting 163 m.

Klaproosstraat

Raadsbesluit 31-10-1967. De weg lopende vanaf de Papaverstraat in noordelijke richting naar het Akeleiplantsoen evenwijdig aan de Anjerlaan had tijdens de aanleg nog geen officiële naam. Aansluitend bij bloemennamen voor de wegen in de omgeving werd dit de klaproos. In bouwtekeningen en vergunningen was echter reeds voor deze naam gekozen.

MELKFABRIEKEN IN RHENEN

H.Dekker

De bereiding van zuivelprodukten was vroeger op veel boerderijen een alledaagse bezigheid. Met de handkarn werd uit de room boter gemaakt. Deze was voor eigen gebruik maar had men te veel, dan werd dit in de direkte omgeving uitgevent of via winkels of op de markt verkocht. Omstreeks 1880 kwam hierin verandering. Na uitvinding van de centrifuge, die diende om het vet van de melk te scheiden, werden in het gehele land tal van melkfabrieken gesticht. Voor aandrijving werd al snel overgeschakeld van handkracht op stoom. Fabrieken konden grotere hoeveelheden leveren van hoge kwaliteit tegen een lagere prijs. In Rhenen en omgeving was rond de eeuwwisseling vrij veel veeteelt. Geen wonder dat toen ook hier tot machinale vervaardiging van zuivelprodukten werd overgegaan. Maar wie had gedacht dat er maar liefst vier melkfabrieken gesticht zouden worden?

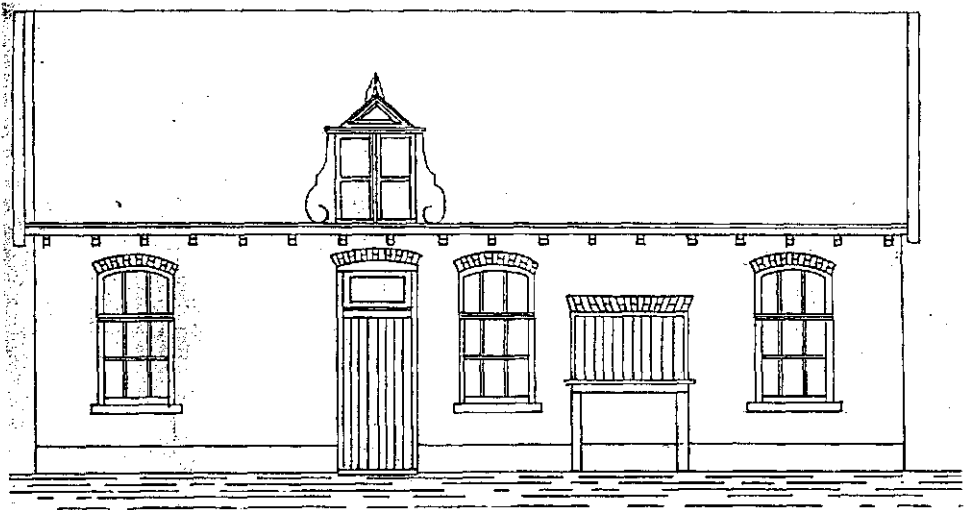


Op de plaats op het midden van deze foto stond eens de "Eendracht"

Een melkfabriek in Achterberg

"Zuivelfabriek De Eendracht" staat er naast een stip op een militaire kaart uit 1906. De plaats is de Cuneraweg in Achterberg, komend vanaf de Grebbe een paar honderd meter voor het witte kerkje. Tot voor kort graasden daar koeien en niets wees op het bestaan van een fabriek. Onlangs heeft de fam. J.Rauw juist op die plaats een woonhuis laten bouwen. Meer dan wat scherven van blauwe botervaten zijn er niet

Plan van een Roomboterfabriek, de Eendracht



Schaal 1 à 50

Vorgevel

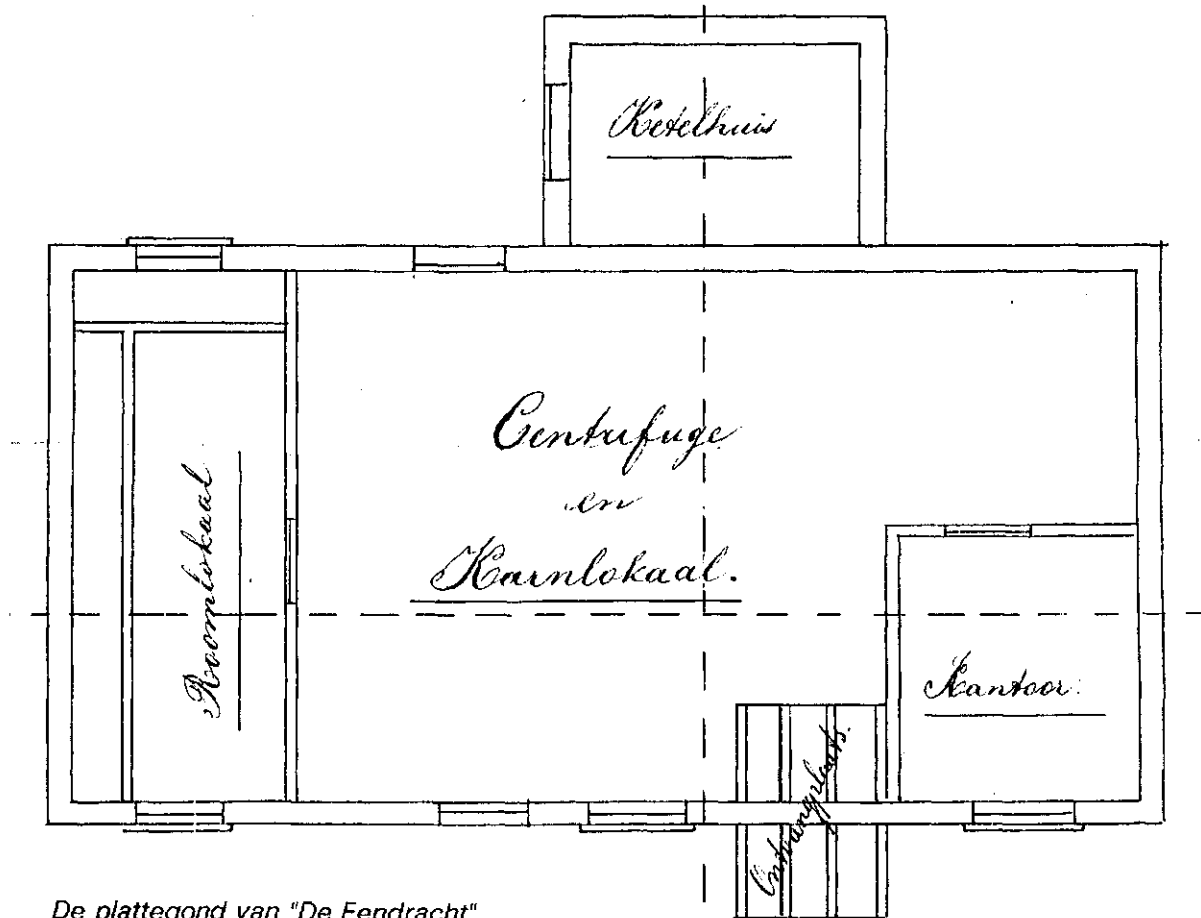
Maart 1903

A. F. Duin,

Perwiskundig

Tekening van roomboterfabriek "De Eendracht"

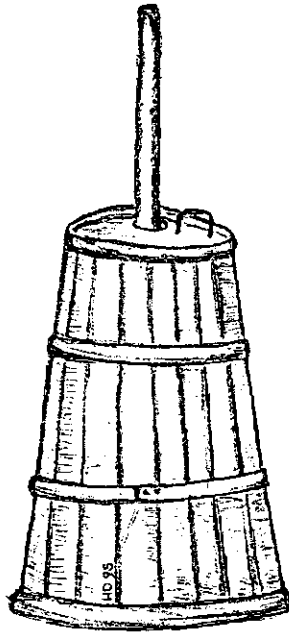
Hoe kwam Achterberg aan een melkfabriek? In 1903 kreeg botermaker Jan Kerkstra uit Oldelamer (Friesland) vergunning tot het oprichten van een roomboterfabriek. Hij kocht een stuk land van Jacob van Laar waarop een stenen gebouw, afgedekt met pannen, gezet werd. Electriciteit was daar nog niet aanwezig. De Haas had al wel in 1901 de electriciteitscentrale in Rhenen opgericht. De verlichting en luchttoevoer ge



De plattegrond van "De Eendracht"

schiedde door openschuifbare ramen. Kerkstra ging wonen in het blok huizen even verder richting het dorp, door oude Achterbergers ook wel "De Lange Jammer" genoemd. Hij kreeg als compagnon Wouter Stellaard, die het vak geleerd had op de Concordia in Wageningen. Stellaard had al eerder op kleine schaal in Rhenen-stad boter gemaakt.

Hoe ging men in die tijd te werk? De meeste boeren bezaten toendertijd niet meer dan twee tot tien koeien. Had je er meer, dan was je "een grote". De melk werd in koperen of in vertind ijzeren melkbussen met karren en paard-en-wagens naar de fabriek gebracht en bij inname op een bascule gewogen. Later werd ook het vetgehalte bepaald. Op basis van deze gegevens kon met de boeren afgerekend worden. Ondermelk, verkregen na het centrifugeren, en zuivelprodukten werden door de boeren mee retour genomen.

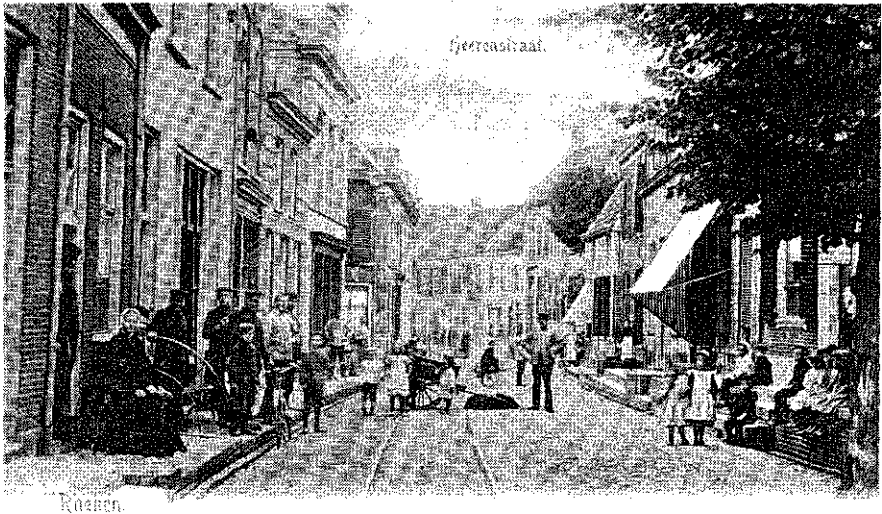


Een ouderwetse karnton

Bij de ingang van de fabriek was een perron dat diende om het tillen van de zware melkbussen te beperken. De melk werd door middel van stoom of warm water op 40 graden gebracht en gecentrifugeerd. De afgescheiden room werd in bakken in het roomlokaal aangezuurd met een bacte-

riecultuur en gekoeld met opgepompt bronwater van ca. elf graden. Daarna vond het karnen plaats. De verkregen boter moest nog van het overvloedige vocht ontdaan worden door de massa te kneden.

Boter, karnemelk en eventuele andere produkten zoals karnemelkse pap, gortepap en havermout konden in de koele kelder bewaard worden. Melkventers en handelaren haalden één en ander op en verkochten het aan de consumenten. De kleinschaligheid komt tot uitdrukking op onderstaande foto. Melkslijters hadden zelden een paard en wagen maar maakten gebruik van jukken, handkarren, kruiwagens, transport- of bakfietsen en hondekarren.

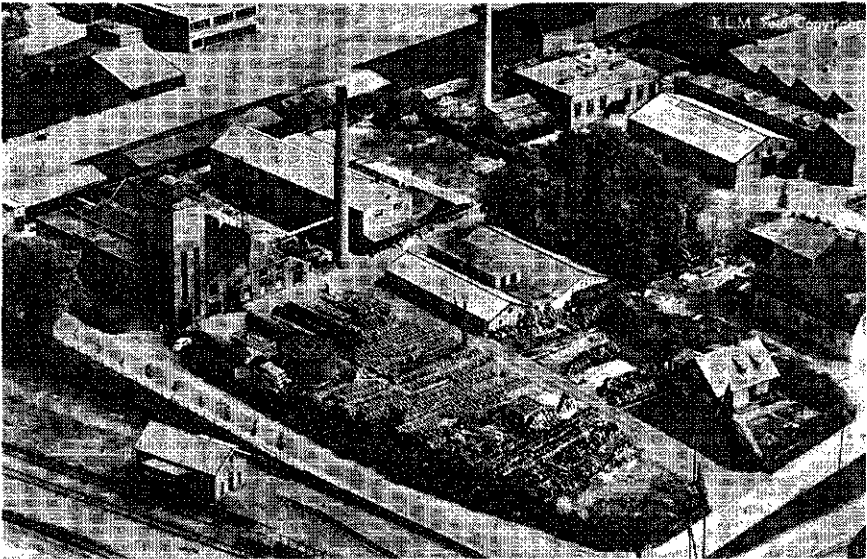


Historisch Foto Stadsarchief Rhenen

Een hondekar met daarop een melkbus in hartje Rhenen

Kerkstra runde de fabriek met slechts twee knechten. Een turfgestookte stoomketel leverde de energie voor aandrijving van pompen, centrifuge en karner. De stoom werd tevens gebruikt voor verhitting van melk en

kookpotten en voor desinfectie. Dat hij omstreeks 1918 gestopt is en boer geworden is, had waarschijnlijk veel te maken met concurrentie van grotere melkfabrieken in de omliggende plaatsen. Het gebouwtje werd als woonhuis in gebruik genomen door ene Kees Voorwalt. Na zijn overlijden werd het inmiddels sterk verwaarloosde gebouw in de dertiger jaren afgebroken.



*De "Rhenus" met op de schoorsteen het stichtingsjaar 1917.
De toren werd later bijgebouwd*

"De Rhenus"

De geschiedenis van de zeepfabriek is in het vorige nummer van Oud Rhenen al aan de orde geweest. De "Rhenus" werd in 1917 door W. de Vries uit Weerselo gesticht. De oorspronkelijk als zuivelfabriek opgezette onderneming had een veel grotere capaciteit dan "De Eendracht". De "Rhenus" was o.a. uitgerust met een droogtrommel voor het maken van melkpoeder en een op basis van een ammoniakcompressor werkend koelsysteem. Stoom bleef nodig voor verhitting van ondermeer een

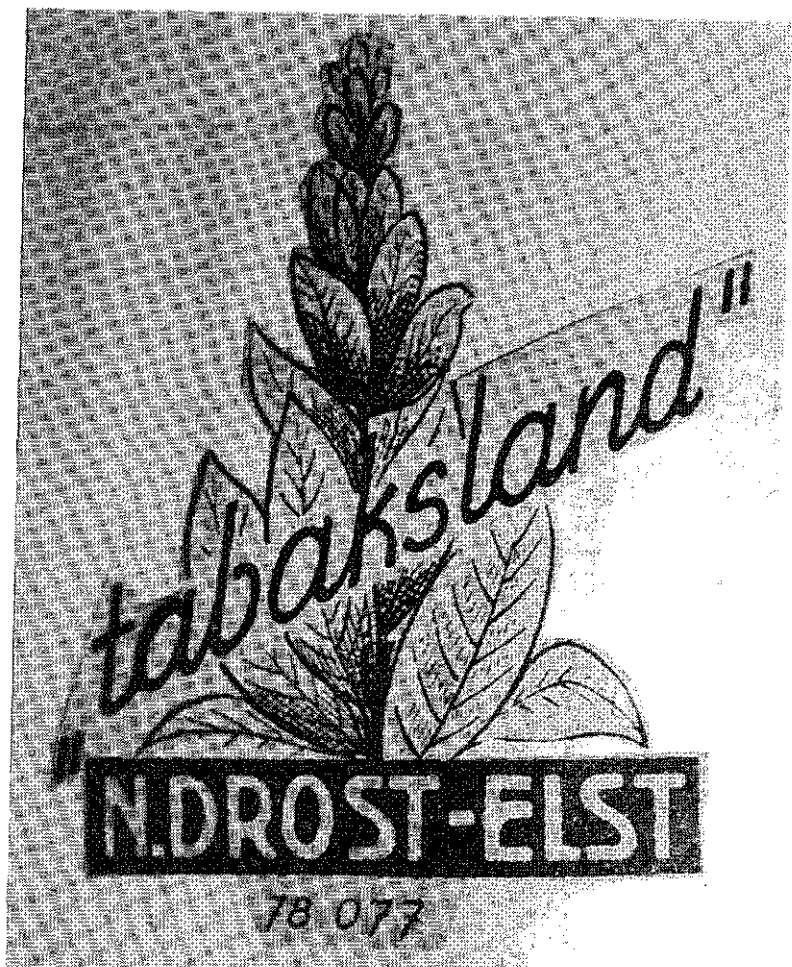
melkpasteur, maar voor aandrijving gebruikte men electro-motoren. Gezien de apparatuur zullen er minstens een man of tien gewerkt hebben. De fabriek ging binnen vijf jaar ter ziele, eveneens vanwege de grote concurrentie. De boeren hadden keuze genoeg om hun melk kwijt te raken; hierdoor was de kostprijs (te) hoog en de verkoopprijs werd gedrukt door de grote aanvoer naar markten en beurzen.



Elst (U) 1939. De melkwagen van Drost voor de "EEMI". U ziet van rechts naar links Gert-Jan v.d.Brink, Kees Drost, een contoleur, Wulf van Laar, Niek Drost en Henk Klomp.

De "Eerste Elstersche Melk Inrichting"

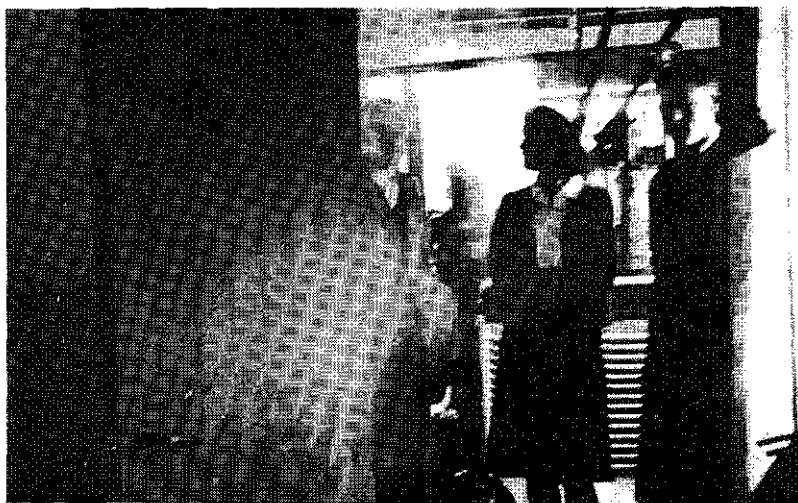
Het was de eerste en waarschijnlijk ook de laatste. In 1936 stichtte Niek Drost aan de Franseweg in Elst een melkfabriek en noemde deze de "EEMI". Hij ontwierp ook een logo "Het Tabaksland", genoemd naar de vestigingsplaats maar het is niet zeker dat hij dat voor de door hem gemaakte produkten gebruikt heeft. Het gebouwtje staat er nog, maar heeft na modernisering een andere functie gekregen. Nu is er de snack-bar "Het Wapen van Elst" gevestigd.



Het logo van Niek Drost

De stoomketel werd met kolen gestookt; verder was er ten opzichte van eerder genoemde fabrieken niet veel veranderd. De melk verkreeg men van boeren uit de Betuwe en van de Amerongse dijk waar de melk door winkelier in textiel en overbuurman G.v.d.Brink met paard en wagen opgehaald werd. De melk werd na weging en monsterneming in een bak gestort. Na pasteurisatie werd de room en ook het vuil in een centrifuge van de melk gescheiden en daarna gekoeld. De consumptiemelk werd "gestandaardiseerd", dat wil zeggen dat het vetgehalte naar 2,5% ge-

bracht werd. De CCD (Centrale Controle Dienst) hield steekproeven bij de fabrieken om gesjoemel te voorkomen. Een Butyrometer was aanwezig om het vetgehalte van de monsters van de volle melk en van de consumptiemelk vast te stellen. Bepaalde percentages methylalcohol en zwavelzuur werden aan de monsters van 11 cc toegevoegd waarna verwarming van de flesjes in een bad van 40 graden en vervolgens centrifuge plaatsvond. De inhoud werd daarna in de Butyrometer, een soort maatglas, overgegoten en het vetgehalte kon dan afgelezen worden. Op basis hiervan werd tapmelk of room aan de te standaardiseren melk toegevoegd. Deze werd in tanks opgeslagen om later aan de melkslijters verkocht te worden. Alleen Lard van de Berg had een ponywagen; de andere melkboeren zoals Tijs van Geffen, Piet Viegen, Henk Viegen en Henk Vonk moesten het doen met een transportfiets met daarop een melkbus en litermaat. Zij ventten ook de in wikkels verpakte boter uit. Een kilo kostte minder dan een gulden. Arie Bos was er enige tijd bedrijfsleider. Verder werkten er Gerrit van Capellen, Jan van Ingen



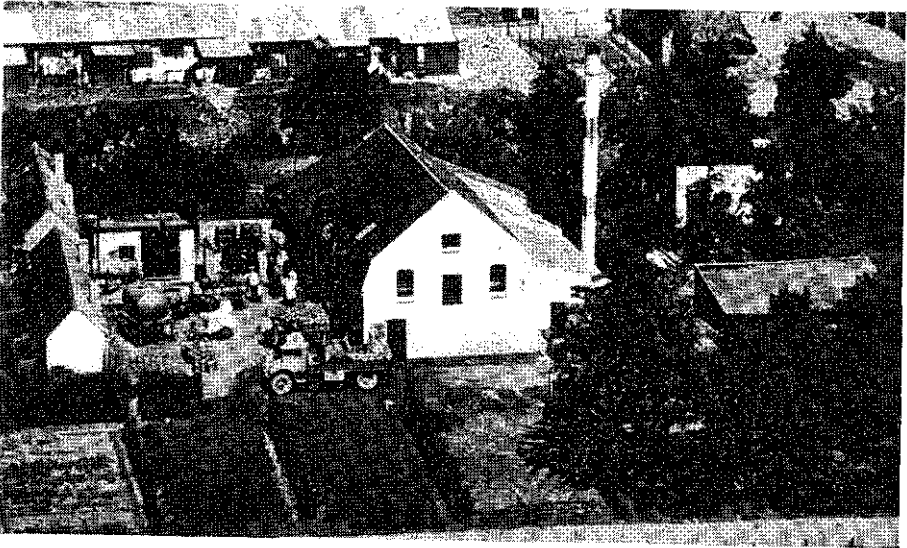
Niek Drost (links) en Arie Bos met een gaste bij de ingang van de fabriek

en in het begin van de oorlog vier gebroeders Drost, die daardoor dienst voor de vijand konden ontlopen. Men verdiende met hard werken hoog-

stens vijftwintig gulden per week. Onder het gebouw was een kleine kelder waarin de boter in vaten van vijftwintig kilo bewaard werd. Er was geen ruimte voor uitbreiding en daarom besloot Drost in 1942 om z'n bedrijf naar Rhenen te verplaatsen.

De "RMI" in Rhenen

Van Schuilenburg werd een terrein aan de Rijnpoortsteeg nr. 1 met daarop een veeschuur gehuurd. Deze werd verbouwd tot melkfabriek. De ruimte werd van binnen betegeld; van buiten is het gebouw, zoals uit de foto's blijkt, nog nauwelijks veranderd. De fabriek kreeg de naam "Rhenensche Melk Inrichting", afgekort "RMI". Drost had tien tot twaalf man in dienst.



De "RMI" met een deel van het personeel. Deze foto is van na de oorlog

De "RMI" was weer wat moderner dan z'n voorgangers. In het kleine schuurtje was behalve het kantoor waar de dochter van Drost, Willy en boekhouder Jan van Ingen werkten, een heus laboratorium ingericht waar het vetgehalte bepaald werd. In 1948 werd met ijsproductie



De "RMI" aan de Buitennomme, augustus 1995

gestart. Ijscoboeren traptten hun karren naar de klanten in de wijde omgeving; het ijs werd ook aan restaurants geleverd. Een klein legertje melkboeren zorgden voor distributie van de andere zuivelprodukten. Enige bekende namen uit die tijd zijn Dirk Spies, Schuilenburg, Hennie Van Nieuw Amerongen, Van Doorn, Wim Bender, Van Kreel, Kees de Jong en Wim van Dalen. Hield men melk over dan werd dit naar een melkfabriek in Hoogland gebracht. Na de oorlog kreeg men de beschikking over een tot vrachtauto omgebouwd legervoertuig. Hannes van Maurik haalde hiermee de melk op. De werkweek was lang, vooral 's zomers als er 's avonds en op Zaterdag doorgewerkt werd. Men kreeg daarvoor minder dan 35 gulden in het loonzakje. In 1950 gaf Drost de pijp aan Maarten. Hij deed z'n fabriek over aan de Concordia in Wageningen. Wel heeft hij nog enige tijd een uitgiftestation van zuivelprodukten in het witte huis met het poortje aan de Kuilweg gehad.



Deze foto werd voor het kantoor/laboratorium genomen. U ziet van rechts naar links Sam de Jong met Canadese baret, Henk Huussen de bedrijfsleider, Wim van Rotterdam, Bertus Schipper, Johan Roelofsen, Joop Silfhout en de ouders van Huussen met zijn dochtertje.

Naast genoemde fabrieken hebben enige eigenaren van zuivelwinkels machinaal boter bereid o.a. Ries Bijl, op de Nieuwe Veenendaalse weg, waar nu de groentenwinkel van de heer Onderstal is en B.Sieperda aan de Van Deventerstraat. Best veel ondernemersgeest op zuivelgebied in onze kleine gemeente, niet waar? Een successtory is er echter niet bij. Terugblikkend heeft "de Eendracht" het langste bestaan gekend.

Is alle boterbereiding uit Rhenen verdwenen? Nee, op De Dijk nr. 65 in Achterberg wordt door de heer en mevrouw Legemaat, weliswaar op kleine schaal maar met professionele apparatuur, boter en karnemelk gemaakt. Het is nog de echte ouderwetse karnemelk: "overblijvend vocht van de uitgekarnde room". De grote fabrieken maken karnemelk door aan de afgeroomde melk melkzuurbacteriën toe te voegen en dat heet dan ook karnemelk. U moet het verschil maar eens proeven!

Met dank aan:

A.Bos te Amerongen, J. van Laar te Achterberg, J.Silfhout te Achterberg, J.Schuilenburg te Rhenen, Mevr. W. Sijders-Drost te Rhenen, W.Stellaard te Wageningen, R. van Rotterdam te Rhenen, K.C. de Wit te Gorsse!

EEN VAKANTIETOCHT IN 1783

aangevuld met aantekeningen over Rhenen uit 1624-1630

Willem H. Strous

Onlangs kreeg ik een reisverslag in handen van twee Zeeuwse echtparen uit het vierde kwart van de achttiende eeuw. In het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem werd de laatste hand gelegd aan de ontsluiting van "Ruurlo", één van de in het archief bewaarde huis- en familiearchieven¹. Het inventarisnummer 763 omvat twee schriftjes waarin verslag gedaan wordt van een rondreis door de toenmalige Republiek.

Het is niet zozeer een opzienbarende vondst als wel een aardig ingrediënt om een aspect van het leven in de achttiende eeuw een gezicht te geven. Tegelijk mag het een aansporing zijn om zulke rijke archieven als dit particuliere archief vaker te raadplegen. Archieven zijn vrij toegankelijk; medewerkers hebben er plezier in U de weg te wijzen maar doen niet het onderzoek voor U. Dat doet U zelf, en degenen die U zijn voorgegaan kunnen U vertellen welk een plezierige tijdsbesteding het is. Bovendien kijkt de redactie van Uw blad Oud Rhenen met spanning uit naar Uw artikel.

Het reisverslag dat ik heb gevonden is te lang om in zijn geheel over te nemen. Maar ook zal de beschrijving van grote delen van de Republiek U niet direct interesseren. Het einde zal U echter boeien omdat de reizigers op de laatste dag van hun reis bij de Grebbesluis hun reis onderbreken voor het middagmaal en later op de dag door Rhenen komen. En bij een einde hoort ook een begin, vandaar dat ik de eerste regels van het verslag eveneens heb overgenomen. De spelling is van de schrijver zelf, de interpunctie heb ik aangepast aan de huidige schrijfwijze.

Journal

Van een reijsje door een gedeelte van de Generaliteit², Holland, Friesland, Groningen, Overijssel, Cleefslan³, Gelderland na Utrecht
door

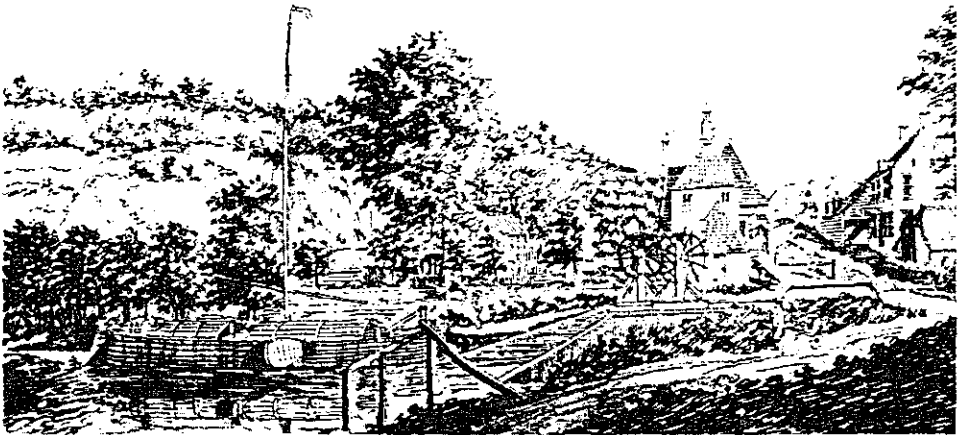
de heer en mevrouw Huijssen van Kattendijke en
de heer en mevrouw Van de Perre de Weskappellen
in den jaare 1783

18. Meij

Den 18 Meij vertrokken wij met twee rijtuigen (laatende onse bagage met een boerewaagen brengen) on seeven uren des morgens uit Middelburg na Veere, waar wij een poon⁴ te vooren hadden afgehuurt, en met welken wij om 8 uren de reijs na Bergen op Zoom aannaamen. Het was seer mooiij weer en eenen vrij voorspoedige wind, soo dat wij de meesten tijd konden booven sitten en reeds om half twee binnen de haven dier stad aankwaamen, wanneer wij met veel smaak in onsen poon een seer goed diné deden, en daarna eene wandeling door de stad.

... en zo bezichtigen zij, na hun opwachting te hebben gemaakt bij de gouverneur van de stad, met twee sergeants als gidsen, de vestingwallen.

Dag na dag worden zo de reis met alles wat er voorvalt en de bezochte bezienswaardigheden beschreven totdat op de ...



Fotokopie van afbeelding 181 uit Achter Berg en Rijn, Rhenen 1981. (J.de Beijer(?). "Gesigt Aan d. Grebbe. d. 17 July. 1750 (Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv.nr. A 4154) Volgens Romers is dit geen De Beijer)

Doelt Brinck, zie verderop in dit artikel, met "hauen montes" soms op de twee grote spaakwielen op de sluis?

25. Junij

... passeerenden door Rencum, en het seer netten stadtie Wageningen, kwamen wij om 1/2 1. uren aan den Grep, meest halfwegs Arnhem en

Utrecht. Wij bestelden daar ten eersten het eten, en meenden eene wandeling de Tafelberg op te gaan doen, dog op het midden van dien warmen dag sijnde, wierd ons sulks door de groote hitte belet. Wij kwaamen dus weer spoedig aan den herberg daar al ras het eten gereed was, en wij een seer goed middagmaal, onder anderen met seer goede vis deeden. Na den eeten vervolgden wij weder langzaam onsen weg soodat wij reeds om 2 uren op het rijtuig saaten, passeerende het steedeke Rhenen, en het dorp Amerongen. Het sanderigste van den weg waaren wij hier gepasseert soo dat deselve wat meer begon te spoeden, dus wij al vrij v(r)oeg buijten Wijk te Duursteden aankwaamen.



*Fotokopie van afbeelding 172 uit *Achter Berg en Rijn*, Rhenen 1981. (Johannes Paulus Houtman, naar Jean Francois Michel (M.) Mourot. "De Tafelberg", steendruk 130x195mm, afkomstig uit "Gezichten van Buitenplaatsen en Gebouwen gelegen tusschen de Stad Utrecht en de Grebbe", 1830 (Coll.v.d.schrijver))*

's Avonds kwamen zij te Utrecht aan, bleven daar nog enkele weken bij kennissen of vrienden en gingen daarna langs de kortste weg terug naar Zeeland.

Het gezelschap had voor deze vakantie reis een bijzonder goede zomer uitgezocht met veel zon en warm weer. Ze vertrokken voor onze begrip-

pen met weinig bagage want in het begin van het verslag maken ze melding van twee rijtuigen met ieder twee paarden, één voor de twee echtparen en één voor de twee knechts en de ene kamenier met de bagage bestaande uit twee koffers, en een mantelzak voor de knechts; behalve het linnen hadden de dames geen kleding "*buiten het Amazone dat zij aanhadden*".

Als je de beschrijving van het oponthoud bij de uitspanning aan de Grebbesluit leest komen er vanzelf vragen op, zoals: hoe zag die herberg er uit; waar kwam de vis vandaan, uit de Grift of uit de Rijn; is de Tafelberg die zij noemden nu wat wij onder Klein Zwitserland verstaan; hoe zag de Tafelberg er uit want in een ander archiefstuk wordt "onze" berg beschreven als begroeid met eikenhakhout?

Vragen die wachten om beantwoord te worden.

Overigens is dit niet het enige, bekende reisverslag. Al uit circa 1624/1-630 is een verslag bewaard gebleven van een oponthoud aan de Grebbesluit waarna men de voettocht onder langs de berg voortzet⁵. Het zijn eigenlijk meer losse aantekeningen van allerhande aard, dus niet een doorlopend reisverslag zoals van onze Zeeuwse echtparen, gemaakt door dr Ernst Brinck (circa 1582-4 december 1649) die van 1620 tot aan zijn overlijden schepen en (of) burgemeester van Harderwijk was. Waar en wanneer hem iets bewonderens- en gedenkwaardigs opviel noteerde hij de bijzonderheid, zoals:

"Een halve uhre gaens van Rhenen nae Wagheningen toe is de Grebbe, die aldaer in den Rhijn loopt. Van daer passeert men de haulen montes. Est pons cum telonio super Grebbam".

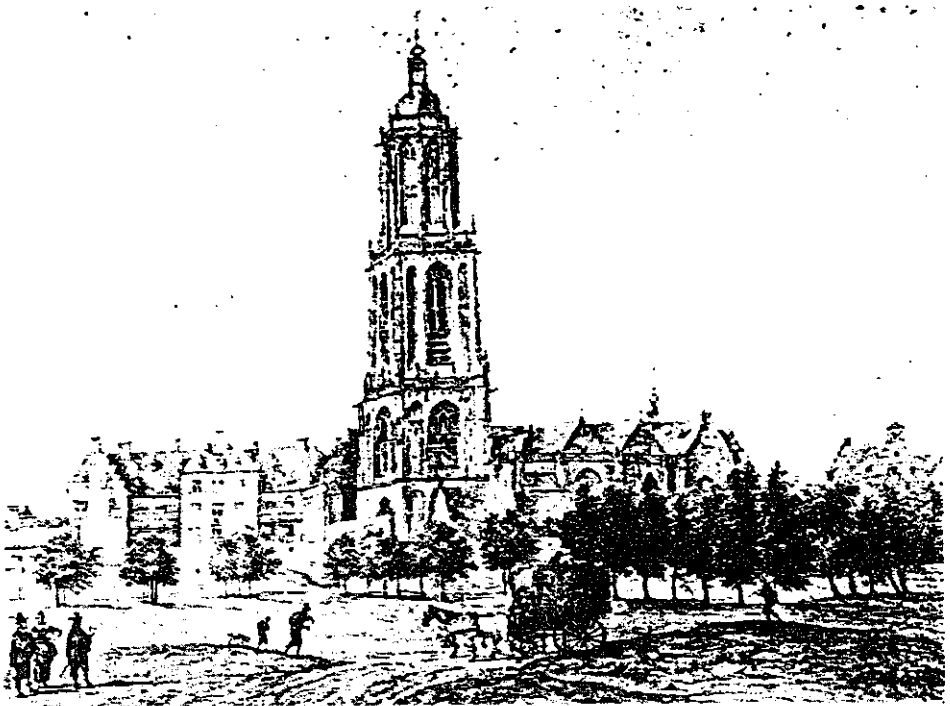
Wat bedoeld wordt met haulen montes (twee woorden in slecht leesbaar handschrift) is de bewerkers van de aantekeningen van Brinck (nog) niet duidelijk.

De in het latijn gestelde mededeling betekent: "Er is een tolbrug over de Grebbe".

Een tweede aantekening luidt:

"In oppido Rhenen meretur spectari palatium Frederici Paliatini, regis Bohemiae."

Ofwel: In de stad Rhenen moet men het paleis van Frederik van de Palts, koning van Bohemen, bezichtigen.



Fotokopie van afbeelding 45 uit Achter Berg en Rijn, Rhenen 1981. (P. Saenredam. "Exterieur van de St. Cunerakerk en van het Koningshuis, vanuit het Zuidwesten. (Teyler's Museum, Haarlem. cat. O 81))

Op de muur rechts van de bomen staat: "Pieter Saenredam dese gemaect den 27 ende 28 Junij int Jaer 1644".

Er is in de afgelopen decennia onduidelijkheid geweest over het juiste jaar van oplevering van het gebouw: genoemd werden o.a. 1621, 1625 en 1632. Momenteel wordt aangenomen dat het paleis in 1629/1630 gereed kwam. En Brinck schijnt binnen geweest te zijn want hij vervolgt: *"Heb aldaer gezien de seer schoone olde Pfaltzische tapeten van Adam ende Eva, ende meer andere."*

Om daar aan toe te voegen, terwijl het er niets mee te maken heeft: *"De Rhenensche toren heeft 3 ommegangen, is doorsichtich".*

Maar blijkbaar waren dit de twee zaken die hem binnen Rhenen opvielen en zoveel indruk op hem maakten dat hij ze opnam in zijn aantekeningen.

Via Wijck (Wijk bij Duurstede) keert hij terug naar Gelderland:

"In de Rheensche venen wort oeck een soorte van turf gegraven, die men "tjichelsteentorf" noemt, is root als backstenen".

In de Rheensche venen staen mijten van turven als bergen, seer fraij opeen gevlegen".

En via Huis Kernhem belandt hij in Ede.

Bekend is ook het bezoek van diverse bekende/beroemde schilders en tekenaars aan Rhenen. Het is dus niet zo dat vroeger niet gereisd werd. Het was gevaarlijk, de wegen waren slecht en het reizen was nog een avontuur. Maar er werd door bepaalde klassen veelvuldig, voor ontspanning, opvoeding en zaken, rondgetrokken, en sommigen deden daar, gelukkig, verslag van.

1. Rijksarchief in Gelderland, *Archief van het Huis Ruurlo, 1367-1982*, door K.W.J. Peeneman e.a., Arnhem 1994

2. Generaliteit, ook wel Generaliteitslanden, stond rechtstreeks onder de Staten-Generaal en miste de krachtens de Unie van Utrecht aan alle gewesten gewaarborgde zelfregering. De belangrijkste gebieden waren onder andere het huidige Noord-Brabant, Zeeuws-Vlaanderen.

3. Het gebied rond het huidige Duitse Kleef.

4. Vgls Van Dale 1984 is dit een vaartuig waarmee vroeger op de Hollandse en Zeeuwse binnenwateren werd gevaren: *de poon lijkt veel op de tjalk, maar is voor en achter minder hoog.*

5. Oud Archief Harderwijk, inv.nr. 2031, *"Historiae admirabiles et memorabiles nostri temporis"*

Met dank aan M. van Driel e.a. voor het mogen gebruiken van hun transcripties, vertalingen en noten

GRAVEN IN GERMANIE

Werkgroep Archeologie Rhenen

"Quintilius Varus, geef mij mijn legioenen terug!"

Deze wanhoopskreet van keizer Augustus tekent de verpletterende indruk die in 9 n. C. de nederlaag van de Romeinse legers tegen de Germanen, in de hoofdstad van het grootste rijk van de Oudheid maakte.

De keizer zelf was totaal van de kook. Tiberius, zijn (stief)zoon en gedoodverfde opvolger, kwam vanuit de Balkan in vliegende haast terug om de verdediging van Rome te organiseren.

Veteranen, vrijgelaten slaven, Romeinse burgers, allen die maar een wapen konden dragen, werden gemobiliseerd om de oprukkende Germanen tot staan te brengen.

De paniek bleek ongegrond: de Germanen bleven aan hun kant van de Rijn, de toenmalige natuurlijke grens van het Romeinse Rijk.

Wat was er gebeurd?

In 8 n.C. werd Publius Quintilius Varus tot stadhouder van Germanië benoemd. Tot aan de Elbe hadden zijn voorgangers in een reeks van veldtochten de Germanen op de knieën gedwongen.

Als gouverneur en legerleider had Varus de taak om een burgerlijk bestuur te vestigen en de Romeinse wetten in te voeren.

Varus ging wel wat overijld te werk.

Steden, waarin hij een machtscentrum zou kunnen vestigen, bestonden niet aan de rechterzijde van de Rijn. Een morsig boerendorp kon hij moeilijk tot hoofdstad uitroepen. Aan Romeinse wetgeving was allerm minst behoefte. De Germaanse stammen wilden de onder hen zeer populaire bloedwraak bepaald niet inleveren voor dat malle Romeinse systeem, waarbij je jezelf voor een rechtbank moest verantwoorden voor je stoutigheden.

Kortom, heimelijk gemor vanaf de Rijn tot aan de Elbe.

In de zomer van 9 n.C. besloot Varus tot een veldtocht om zijn ideeën kracht bij te zetten. Met 3 Romeinse legioenen en grote aantallen hulptroepen, tezamen ruim 20.000 man, trok hij door het hem onbekende gebied.

Hij kwam tot de Weser, verbleef daar enige tijd in een zogenoemd zomerkamp en besloot in verband met het naderende najaar zich weer terug te trekken achter de Rijnsgrens.

In zijn gevolg bevonden zich enkele in Romeinse dienst getreden officieren van Germaanse afkomst.



Een ijzeren gezichtsmasker dat oorspronkelijk met een laagje zilver bekleed was. Een van de belangrijkste vondsten op militair gebied. Het heeft eens behoord aan een hoge officier (Varus zelf?). Een dergelijk masker werd niet tijdens veldslagen gebruikt, doch alleen bij parades gedragen.

Arminius, een van deze Germaanse guiten en bovendien een slimmerik van ongewone afmetingen, zag kans om Varus van de voorgenomen route te doen afwijken. Hij spiegelde zijn opperbevelhebber een opstand in West-Germanië voor, die nog net voor het winterreces zonder veel moeite de kop ingedrukt zou kunnen worden.

Ondanks herhaalde waarschuwingen uit zijn directe omgeving trapte Varus met open ogen in deze val.

Welgemoed begaf hij zich op weg. Arminius en zijn trawanten namen met een geslaagde smoes minzaam afscheid van hun grote leider.

Al spoedig moest het leger, geteisterd door bulderende najaarsstormen en striemende regenvlagen, vloekend, tierend en struikelend de hoofdrichting vasthouden over glibberige bospaadjes en langs zompige moerassen.

In deze wildernis géén gebaande wegen, zoals de Romeinse genie wél had aangelegd op de trajecten die de legioenen meestal aflegden.

De legerafdelingen konden door de slechte terreinomstandigheden hun gebruikelijke marsorde niet handhaven. De centurio's moesten hun compagnieën in moeizame ganzepas voort laten strompelen.

Voor de Germanen, die wisten dat zij in het open veld tegen de goed gedrilde legioenen van de Romeinen geen schijn van kans maakten, hèt ogenblik om aan te vallen.

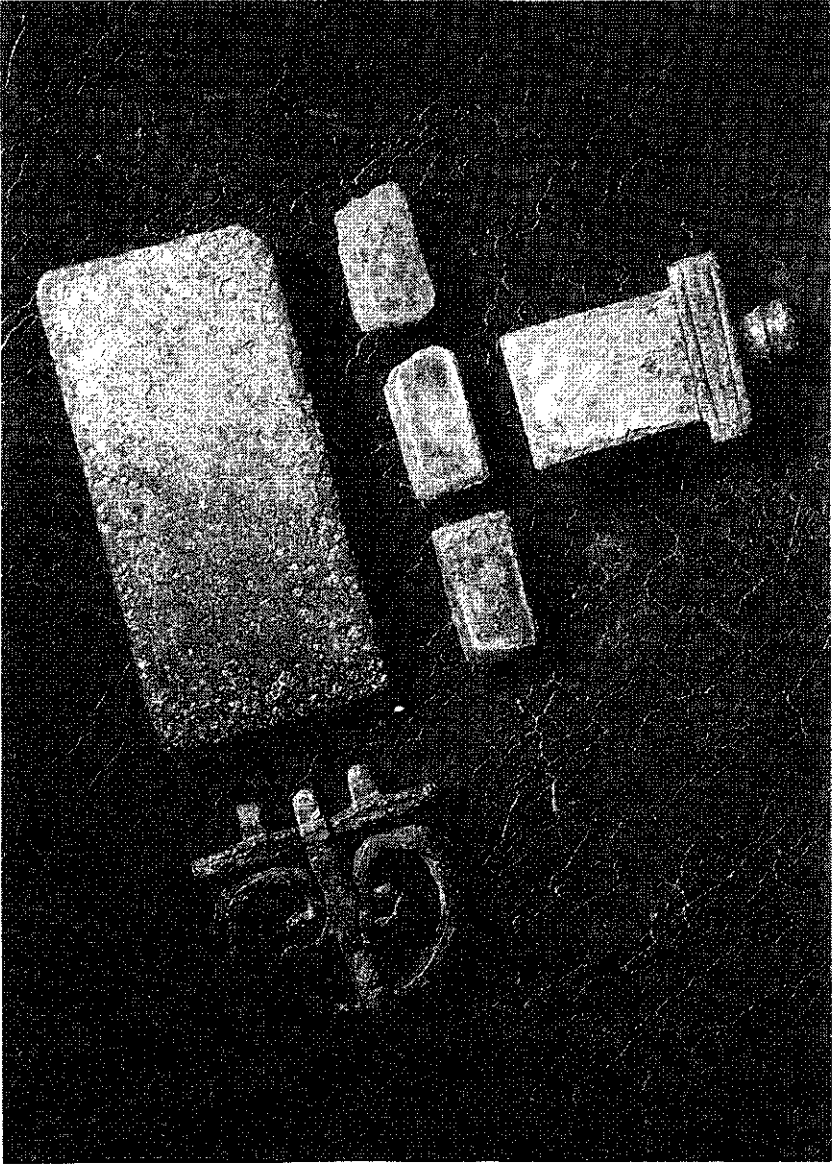
Onder leiding van Arminius stormden zij vanaf de berghellingen op de niets vermoedende Romeinen in. Een slachting van ongekende afmetingen volgde. Gered door de vroeg vallende schemering konden de overgebleven legioensoldaten zich binnen een inderhaast opgeworpen omwalling terugtrekken. De volgende morgen bleek hun ontsnappingspoging vruchteloos. De strijd ging voort en weer waren de Germanen in het voordeel.

Toen gedurende de derde dag Varus het hopeloze van de toestand inzag, wierp hij volgens goed Romeins gebruik zich in zijn zwaard.

De Germanen maakten korte metten met de totaal gedemoraliseerde rest van de Romeinen. Drie legioensvaandels, trots en symbool van de onoverwinnelijkheid van een Romeinse leger, werden veroverd en een grondige plundering volgde.

Hoe deze nederlaag kort daarna in Rome bekend werd, is hierboven al geschetst.

Deze ramp is door verschillende Romeinse geschiedschrijvers beschreven. Waar de slag precies plaatsvond was vanuit Rome echter moeilijk



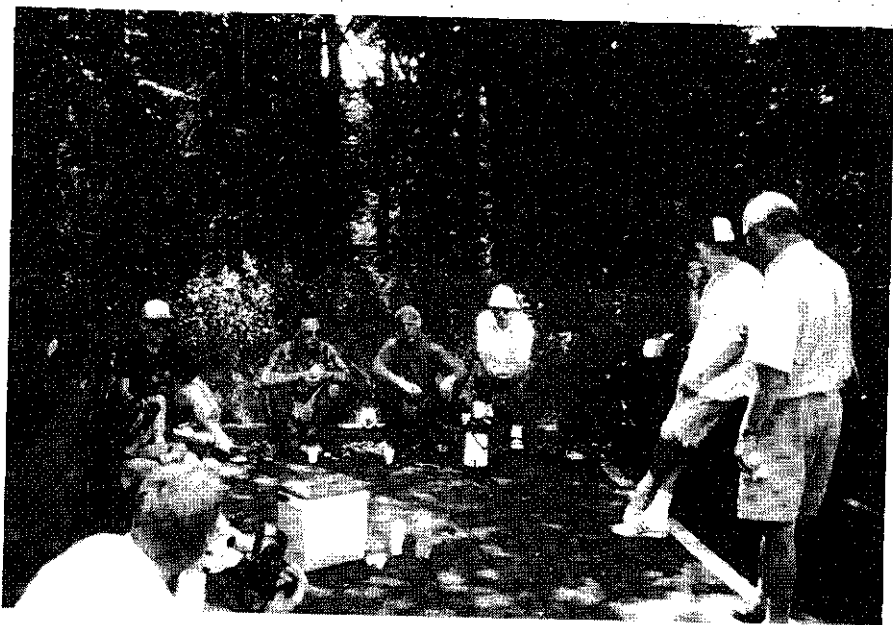
Gordelbeslag, onderdelen van een militaire uitrusting

te bepalen en het enige wat overgeleverd werd was, dat Varus in het Teutoburger Woud tenonder ging.

Gedurende bijna 2000 jaar hebben historici gegist en gezocht naar de juiste locatie. Letterlijk honderden theorieën zijn opgesteld, op talloze plaatsen is metterdaad gezocht.

Tijdens een van de meest nationalistische periodes in de Duitse geschiedenis is zelfs een gigantisch standbeeld van Arminius aan de rand van het Teutoburger Woud opgericht, het zogenaamde Hermannsdenkmal bij Detmold. (Hermann is de min of meer Duitse vertaling van Arminius.)

Nog geen tien jaar geleden kwamen er totaal nieuwe aanwijzingen betreffende de onheilsplek. De feiten waren zo overtuigend, dat onlangs in de buurt van Osnabrück een officiële archeologische opgraving van start ging.



De Nederlandse inbreng bij de opgraving van juli 1995

Door de juiste contacten te leggen konden ook twee Rhenense amateur-archeologen, beiden lid van de onlangs opgerichte Werkgroep Archeologie Rhenen, in de afgelopen zomer aan deze werkzaamheden deelnemen. Peter Boone en Ton van Drunen voegden in de maand juli enkele waardevolle vondsten toe aan de groeiende hoeveelheid bewijzen dat de Varrusschlacht, zoals men de Romeinse nederlaag in Duitsland noemt, niet in het Teutoburger woud, maar bij het tegenwoordige gehucht Kalkriese aan de voet van het Wiehengebirge plaatsvond.



Moeizame arbeid bij een temperatuur van boven de 30 graden

Een leuk resultaat voor de werkgroep, die tijdens het komende seizoen op een van de avonden van onze historische vereniging graag wat meer wil vertellen over deze opgraving.

HOE RHENEN VEENENDAAL KWIJT RAAKTE

H.P. Deys

Dit jaar is het 200 jaar geleden, dat Veenendaal zich afscheidde van Rhenen en daardoor een zelfstandige gemeente vormde. Deze gebeurtenis is voor Veenendaal van groot belang geweest en in dit artikel zal worden ingegaan op de Rhenense aspecten van deze gebeurtenis.

Tot aan 1795 behoorde Veenendaal tot de jurisdictie, het rechtsgebied van Rhenen, dat wil zeggen het gebied waarover het Rhenense stadsbestuur de directe macht had.

Aanvankelijk was Veenendaal, in die tijd het Reensche Veen of kortweg 't Veen geheten, een dun bevolkt veengebied waarin hoofdzakelijk turfgravers en turfstekers woonden. Langzamerhand groeide de buurtschap en kwam er een kerk en een school. Omdat het gebied zeer drassig was en doorsneden werd door vele kanalen en sloten die van groot belang waren voor de waterbeheersing en het transport van voornamelijk turf, bestond er reeds lang een soort waterschapsbestuur dat bekend stond onder de naam van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen. Het was een belangrijk en machtig lichaam dat langzamerhand meer macht naar zich toe trok. De bestuurlijke macht werd uitgeoefend door het stadsbestuur van Rhenen, welke bestond uit twee burgemeesters, zeven schepenen en acht raden. Aan het hoofd stond echter de schout of hoofdofficier die bijgestaan werd door de onderschout of substituut-schout. Deze laatste was speciaal verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken in het Rhenense Veen.

Hoewel er in het Rhenens Oud-archief geen mededelingen bekend zijn over ontevredenheid in Veenendaal over het Rhenens bestuur, is het een vaststaand feit dat tijdens de grote omwenteling die in Nederland in 1795 plaats vond, Veenendaal de kans greep om zich zelfstandig te maken. Deze omwenteling, die reeds een aantal jaren als een dreigende wolk boven het Nederlandse staatsbestel hing en allerlei gevestigde orden bedreigde, vond daadwerkelijk plaats na de inval van de Fransen onder generaal Charles Pichegru. In januari 1795 werd Utrecht door de Franse troepen bezet en binnen korte tijd was het gehele land onderworpen aan de Franse invloed. Door de Nederlandse Patriotten, die de Fransen met grote vreugde begroetten, werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. Vrijwel alle zittende bestuurders werden afgezet en door

nieuwe, Patriottisch gezinde, vervangen. De Provinciale Staten veranderden in de (Provisionele) Representanten en de stadsregeringen werden omgedoopt in de (Provisionele) Municipaliteiten, waarin vanzelfsprekend nieuwe bestuurders plaatsnamen. De Representanten droegen een 'lint met letteren' om hun hals. De Rhenense representanten Bronkhorst en Van Holst hebben deze linten uit eigen zak betaald.

Het wisselen van de wacht

Het Rhenense stadsbestuur bevond zich medio 1795 in een overgangsfase. Er was in die periode een tijdelijk 'gemeentebestuur', de Provisionele Municipaliteit. Op 30 mei werd door Arie Hovestad, Jacobus Achterberg, Johannes Schuurman en Roelof van den Berg medegedeeld dat zij door de burgerij waren aangesteld tot een Comité van Waakzaamheid. Zij hadden tot hun secretaris aangesteld de procureur Popp. Tevens werd besloten dat een commissie uit de Municipaliteit met de burgerij zou meewerkten om een vaste Regering te Rhenen aan te stellen. De municipalen Van Holst en Gaukes werden benoemd in een commissie, die zich aan een Reglement zou wijden. Onder de kop 'VRIJHEID, GELIJKHEID, BROEDERSCHAP' werd overal in de stad bekend gemaakt, dat op voorstel van het Comité van Waakzaamheid was besloten dat geacht werd dat burgers, die waren opgeroepen en niet waren verschenen, geacht werden te hebben ingestemd met handelingen of besluiten, waarover de burgerij gunstig had beslist. Op 1 juni werden aan het Comité toegevoegd namens de burgers van Elst Anthonij van Spanje en Cornelis Quint. Het was de bedoeling dat na het vaststellen van het nieuwe Reglement er een vaste stadsregering zou komen, die in de plaats zou moeten komen van de Provisionele, de tijdelijke Municipaliteit. De Municipaliteit van Rhenen heeft op verzoek van Arie Hovestad c.s., namens de Representanten 's Lands van Utrecht voor 9 juni alle Rhenense burgers ouder dan 20 jaar, en die langer dan een jaar binnen de stad of de stadsvrijheid woonden en die uitsluitend van hun arbeid of bezittingen leefden, in de kerk opgeroepen. Uitgezonderd werden 'innocenten, gealimenteerden, degenen die in binnen- of buitenlandse dienst waren, huispersoneel (domestiquen) die niet in de plaats gevestigd waren, alle criminelen, gesententieerden en bankroeten en diegenen, die in staat van beschuldiging waren gesteld. Op deze bijeenkomst zou uit de burgerij een commissie moeten worden gekozen, die een Concept-reglement van Bestuur voor de stad Rhenen moest formuleren.

Op 9 juni werd van deze bijeenkomst in de kerk, waar de burgerij was uitgenodigd, verslag uitgebracht. Daar waren gemachtigd de burgers H.H. v.d. Berg, N.H. van Kooten, Joost de Vrind en Willem van Daalen, om een Reglement voor het Regeringsbestuur van de stad te ontwerpen. Zij benoemden tot hun secretaris de burger C. van Holst. Op de bijeenkomst in de kerk waren velen aanwezig, die tegen de inhoud van de publikatie waren, voornamelijk militairen, vrouwen en kinderen, waardoor 'eerst een zeer groot geraas werd veroorzaakt, waarop tot drie herhaalde reizen aan deselven is verzocht de kerk uit te gaan, hetwelk door veele is geobedieerd, dog dat naderhand wederom in de kerk waaren gekomen eenige militaire officieren, welke satisfactie verzogten doordat deselve mede was gezegt de kerk te moeten verlaten, waarbij Gaukes zig vervoegde welke op die tijd mede in de kerk was gekomen, en die de officieren aansprekende haar heeft gezegt indien deselve getendeert waren zig moesten beklagen aan 't Landschapshuis te Utrecht'.

Op 17 juni 1795, het eerste jaar der Bataafse Republiek, werd door de burger Popp aan de Maire overgedragen het Reglement van Bestuur voor de stad Rhenen en Jurisdicctie van Rhenen. Dit reglement werd op diezelfde dag goedgekeurd en vastgesteld. In de inleiding staat onder meer: '... met de overwinnende intogt der Fransche Troepen binnen deze stad en provincie in de maand Januarij dezès jaars was koomen te vervallen, het bewind van hun die in weerwil des volks dezer Stad de Magistraat en andere daaraan verknogte en voortvloeiende Collegiën van Regeering en bestuur hadden uitgemaakt en als nu het bestuur eener vrije volks Maatschappij niet bestaan kan zonder een behoorlijk voorschrift en wettige bepaling der ingestelde magten'. Reeds in het Eerste Hoofdstuk van de Eerste Afdeling 'Den Aanleg en grond der Wijk vergaderingen en wie daar in stemgeregtigden zijn. De vergadering van het volk van Rheenen zal gehouden worden in twee wijken of vergaderplaatsen, onder de Eerste Wijk zal begrepen zijn de helft der stad, beneevens het Rheensche Veen, de tweede Wijk zal bestaan uit het ander gedeelte van de stad, beneevens Elst en Achterberg en hetgeen verder buiten het Rheensche Veen, onder de Jurisdicctie der stad behoort'. De vergaderingen moesten worden bijeengeroepen door de Wijkmeester, door de wijkbode huis aan huis aangezegd. Bovendien moesten aanplakbiljetten de vergaderingen en de agenda aankondigen.

Het Reglement was opgesteld en ondertekend door: A. Hoofestadt, J. (of T.) Schuurman, J. Agterberg, Roelof van den Bergh, Cornelis Quint,

A. van Spanje en G. van Holst en D.A. Gaukes als gecommiteerden uit de Provisionele Municipaliteit, en de secretaris van de commissie Philip Christiaan Popp. Omdat in het reglement onder meer werd bepaald, dat de vergaderingen van de Raad der Gemeente 'met opene deuren' moesten worden gehouden, werd besloten een hekje te laten maken voor de deur in de raadkamer.

Op 19 juni werd er, zoals door het nieuwe Reglement bepaald, een algemene verkiezing gehouden om een Algemene Aanklager, die tegelijk de Raad der Gemeente en in die kwaliteit als Maire of voorzitter zou optreden, alsmede van de overige 9 leden van de Raad der Gemeente te kiezen. Bij meerderheid van stemmen werd tot Algemeen Aanklager gekozen de burger Daniel Anthonij Gaukes met 216 stemmen.

Nieuwe Raad

Tot Raden der gemeente werden bij meerderheid van stemmen gekozen:

Huijbert Buddingh	210 stemmen
Hendrik van Noort	206
Jacobus Sandbrink	200
Kers van Eck	196
Jan Slok	195
Willem van den Berg	135
Christiaan Roghair	120
Helmert Lijster	119
Jan van Broekhoven	107

Christiaan Roghair bedankte voor de post, en werd vervangen door Joost de Vriend Wzn. Omdat er 'geen genoegzaam voorraad van bequame personen voorhanden zijn' werd voorgesteld de Secretaris te doen 'continueren'.

De Afscheiding

De vrijmaking van Veenendaal kwam intussen in Rhenen voor het eerst in het begin van juni officieel aan het licht. Vanuit Utrecht had de Rhenense Representant Frederik Hendrik Bronkhorst een brief aan de raad gezonden over een verzoek van enige Veense inwoners, gericht aan de Representanten. De brief was geadresseerd:

'Aan den President van de Municipaliteit Dirk Roelofs Meire Te Rheenen' en luidde:

' Geachte Mede burgers,

Hebbe de Eer UE hier mede te berigten als dat op hedenmorgen ter Tavel is gekomen een Request van Antonie de Bijl, J.A. Verburgh, W.van Ginkel waarin zij hoofdzakelijk versoekkende dat de Representante sLand van Utregh't de Requestrante speciaal te authoriseren tot het aanstelle van eene Munisipaliteit, bestaande in een schout, secretaris, scheepenen en Geregtsbode met zodanige autoriteit als bij andere Gereg'tte bezeten word. Mids allen overeenkomstig de waare geest der tegenwoordige omwentelingh voorstanders van Vrijheijd en Gelijkheijd goede en bekende Patriotte, deugsame en bekwame personen. En dat de Representante dienvolgende die van Rheenen zullen gelieven te indusseren en injurgeren geen verdere judicature over Venendaal zich aantemati-gen of uijtte oefnenen op fundament der oude en vervalle constitutie of zonder eenigge titulle of bewijs van eenigh natuurlijk of positief regt daar te kunnen aanwijssen. En dat de Representante daar in des noods zullen gelieven te verleenen zodanige assistentie en protectie als de requestrante en derselver committente zouwde mogen nodigh hebben om van hunne wettige regten en vrijheijd te kunnen jouisseren. En versogte dadelijk apointment.

Waarop ik tegen alle genomen conclusie ten nadeelen van mijn stadt protesteerde. De zaak wierd in omvraag gebragt, waar in die vant Platte Land adviseerde om met de requestrante gaaf te accorderen en de andere aant platteland.

Waarop de stemme staakte (ik zat met hart in de keel). En is door de concluderende stem van den president beslist het navolgend:

Om het rapport van Rheenen daar over te hooren aanstaande Dinsdag of Woensdag door eene commissie uijt de Munisipaliteit aant comitte vant Platte Land, om dan heden over 8 dagen een rapport daar over uijt te brengen.

Hebbe van mijn pligt geacht UwE dit ten eersten ter Uwer kennis te moeten brenge om UwE daar op te bekwame tegen voorseijde tijdt. En een paar Gekommitteerde te benoeme uijt de Munisipaliteit want ik staa tussen beijden om morgen naa sHage te gaan. En daarom zoo scrijف UwE dese.

Nog een request van Abraham Ambeek om een gort of grutmolen op te regten in Venendaal en oft octrooi nied uijt was, ziet dat ook eens naa

door wie hij Langevelt geëtrooieerd is door de State Slans van Utrecht of van de Stadt. Ik heb geprotesteert als dat hij dat bij ons moest versoeken. Is geen conclusie gevalle.

Het is nu quart voor agt uren en ik heb de requeste nog niet ontfangen die meer opt klerkke comtoir moette wesen. Ik bid UE om Gods wil bezorgt dezelve want ik lij last.

*Naa heijl en broederschap te hebben toegewenst ben ik Uw mede burger
F.H. Bronkhorst, Utrecht 5 juni 1795.*

Naar aanleiding van deze brief werden de municipalen Geurt Van Holst en Gerrit Jacob Roghair aangewezen om hierover met de Veense patriotten te spreken en zich des namiddags tezamen in commissie naar Utrecht te begeven.

Door het Rhenense stadsbestuur werd vastgesteld dat er in Stichts Veenendaal, zoals men stelde, enkele inwoners bezig waren om pogingen in het werk te stellen zich 'af te scheuren' van de stad Rhenen, ondanks het feit dat een groot aantal van de inwoners liever onder Rhenen zouden willen blijven. Besloten werd Gaukes, Van Kooten, Sandbrink en Moesveld, met de nodige assistentie van anderen te benoemen als afvaardiging om in 't Veen een onderzoek in te stellen, of men onder de stad wilde blijven of niet. Huis aan huis zou aan iedere inwoner naar de ware intentie worden gevraagd, waarna verzocht zou worden een stuk te ondertekenen, waarin zij moesten verklaren dat zij het niet toe zouden staan dat door een klein aantal inwoners actie tot afscheiding zou worden ondernomen, zolang de grote meerderheid er vóór bleef, als vanouds onder Rhenen te blijven.

In de vergadering van de Rhenense Municipaliteit van 'Luna 15 Junij 1795' werd door de hierbovengenoemde afgevaardigden verslag uitgebracht van hun bezoek aan 't Veen. Allereerst moest de secretaris de Verklaring voorlezen, die aan de inwoners van 't Veen in de kerk aldaar was 'voorgehouden'.

Uit het verslag blijkt dat de commissie zich diezelfde morgen naar 'Veenendaal' had doen transporteren, teneinde daar de stemmen op te nemen van de inwoners die zouden verkiesen als vanouds onder de jurisdictie van de stad Rhenen te blijven. Het was de commissieleden al dadelijk bij aankomst in 't Veen gebleken, dat de inwoners niet tijdig waren geïnformeerd over het doel van de stemming. Daarop werd

besloten 'de klok te doen trekken' en de Verklaring door de secretaris 'aan 't vergaderde volk in de kerk in 't Veen' te laten voorlezen. Na een korte toespraak van Gaukes werd meegedeeld, dat diegenen die zich niet wilden onttrekken, maar verlangden onder de jurisdictie van de stad te blijven, op een lijst konden tekenen, 'het welk aanstonds door een groote menigte geschiedde'.

Toen de namen der ondertekenaars werden voorgelezen, vroeg de municipaal W. van den Berg al bij de eerste opgelezen naam 'Wie is dat?', waarop de secretaris antwoordde al die lieden niet te kennen. De municipaal Gaukes heeft toen zonder verder verslag uit te brengen de vergadering verlaten. We zullen wel nooit te weten komen, waarom deze demonstratieve geste door Gaukes werd uitgehaald. In elk geval werden vervolgens alle namen der ondertekenaars voorgelezen.

Besloten werd twee leden te benoemen die verslag zouden doen aan de Representanten te Utrecht en het bedoelde ondertekende Declaratoir zouden overhandigen met het verzoek 'dat de volksstem van de inwoonders van 't voornoemde Stigtze Veen mag werden gehoord, en het verzoek door A.E. Bijll, Wulfert van Ginkel en Jan Andries Verburgh bij requeste aan de Representanten voornoemd gedaan, mag werden gewesen van de hand'. De municipaal Roghair werd gekozen om hier gevolg aan te geven.

Natuurlijk was deze gebeurtenis niet ontgaan aan de Representanten te Utrecht. Namens hen werd door de gedeputeerde S. Essenius op 17 juni een officiële brief van 5 kantjes aan Rhenen verzonden, waarin geconstateerd werd dat de 'Municipaliteit van Rhenen zich naer Stichtsch Venendaal begeeven, en aldaar gezogt hebben de ingesetenen over te haalen zich bij een gedeelte der burgerij van Rhenen te voegen'. Men vond dit zeer voorbarig en zelfs nadelig voor de Rhenense burgerij, omdat door de toetreding van die van Stichts Veenendaal de burgerij van Rhenen zou kunnen worden overstemd en besluiten zouden kunnen nemen tot nadeel van Rhenen. Bovendien wisten toch zowel de burgerij en zeker de Municipaliteit dat die van Veenendaal zèlf het 'onttrekken van de jurisdictie van Rhenen' had aangekaart en dat betreffende het voorstel bij de Representanten nog geen beslissing genomen was. Het druiste tegen alle goede orde in dat de Municipaliteit van Rhenen zonder voorafgaand medeweten van de Representanten te Utrecht had getracht de Veenendalers over te haalen zich met Rhenen te verenigen. Iemand die deze zaak met een onpartijdig oog zou bezien zou inzien dat het van de 'allergevaarlijkste gevolgen' zou zijn, wanneer een Municipaliteit zich zou

verstouten om ingezetenen van een andere plaats over te halen om zich onder hun gezag te plaatsen, te meer daar sommige ingezetenen zich hier reeds tegen verzet hadden en een tegenovergesteld verzoek aan de representatieve souverein hadden ingediend. Uit een dergelijk handelen zouden 'dadelijkheden' kunnen voortvloeien. Al met al redenen genoeg waarom de Representanten de Rhenense Municipaliteit verzochten zich te onthouden van handelingen waardoor de discussie over de 'al of niet onafhankelijkheid, en vereeniging van die van Stichtsch Veenendaal met de burgerij van Rhenen zoude worden bepaald'. Bovendien was er reeds een provinciale commissie bezig de resultaten van de stemopneming in Veenendaal door Rhenen, te onderzoeken. De brief besloot aldus: 'Wij vertrouwen, dat Gij niets, hetgeen eenigszins teegens deze onse gemanifesteerde intentie is aanlopende zult verrigten, of daarinne de hand leenen, maar integendeel U alleen tot de burgerij der stad Rhenen zult bepalen, zonder U met de handelingen van die van het Rheensche Veen direct of indirect in te laten, zullende zoo onverhoopt door Ulieden of op Uw aanraden des contrarie mogte gehandelt worden zoodanige middelen in het werk te stellen welke Wij tot behoud van een ijdere vrijheid, en ingevolgen de rechten van den mensch, en den burgeren tot handhaving van de zoo nodige rust en eensgezindheid zullen oordeelen te behoren'.

Rhenen liet hier geen gras over groeien en schreef terug, dat men de brief in een buitengewone vergadering had besproken en dat men met veel verontwaardiging de verkeerde en volstrekt bezijden de waarheid liggende aantijgingen had gelezen en dat de betrokken commissieleden van de Municipaliteit die in Veenendaal geweest waren zich ten sterkste 'geledeerd' voelden over hetgeen hen in indirecte wijze werd aangewreven. Zij meenden in alle opzichten zuiver en wel gehandeld te hebben waarbij zij goed in het oog hadden gehouden dat de inwoners van Veenendaal als vrije en gelijke burgers ook hun stem vrij en gelijk mochten uitbrengen. De Rhenense commissie zag zich genoodzaakt zich in het vervolg voor alle kwade aantijgingen te behoeden en de gehele gang van zaken aan 'de gantsche natie' in overweging te geven en hun mening over de gang van zaken te geven. Zij zouden niet alleen geen 130 inwoners benadelen, maar zelfs niet één inwoner op een indirecte wijze tegen haar belangen over trachten te halen. Men moest de 'quade aantijgingen' maar eerst bewijzen. Wanneer de commissie van de Representanten in Veenendaal de zaak zouden onderzoeken, moesten zij tevens maar de Rhenense commissieleden in hun eer herstellen, daar zij alles zodanig hadden uitgevoerd 'dat het voor God en het gantsche

mensdom kan verantwoord worden'. Men vroeg zich af of het gezien de huidige Constitutie redelijk kon worden genoemd dat 41 inwoners van Veenendaal zich stelden tegenover de grote meerderheid van het volk.

De kwestie was echter niet meer tegen te houden. De onvermijdelijke beslissing van de losmaking van Veenendaal werd genomen op 30 juni 1795. Rhenen ontving begin juli de volgende brief:

Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap.

Medeburgers!

De Municipaliteit van Stichts Veenendaal geeven bij deezen kennis datze aangesteld zijn tot uitoeffening van de Politie etc. alhier, gelijk bij publicatie door een commissie uit de Representanten 's Lands van Utrecht aan de burgers van Stichts Veenendaal hebben bekend gemaakt, waarvan copie hiernevens gaat.

Bedanke dus uit naam van onze stemgerechtigde burgers, den Maire en Municipaliteit der stad Rheenen voor verdere uitoeffening der Politie & Justitie etc. over Stichts Veenendaal voorsz., blijve na toewensching van Heil en Broederschap: Uwe toegedane medeburgers.

Uit naam van de Municipaliteit van Stichts Veenendaal. Actum Veenendaal uit onze vergadering den 2 Julij 1795, het eerste Jaar der bataafsche vrijheid. W:V:Ginkel secretaris

De bijgevoegde kopie luidt als volgt:

Copia

Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap.

De Commissie uit de Representanten 's Lands van Utrecht, als daartoe behoorlijk gequalificeerd, ingevolge de resolutie van 17 Junij laatsleeden van de Representanten voornoemt, maakt bij deezen aan den volke bekend: dat op de begeerte van de stemgerechtigde burgers deezer plaats van nu af aan Stichts Veenendaal van onder de judicatuure van Rheenen is ontslagen, en mitsdien verklaard word, gelijk dezelve ontslagen en verklaard word bij deezen, voor een vrije en onafhankelijke Maatschappij, uit welke hoofde de Stemgerechtigdens derzelve, tot Schout hebben verkooren, den burger Anthonij de Bijll, tot Municipaalen Jan Andries Verburg, Hendrik Volwensch, Albert van Wakeren, Frederik van Kessel, Willem de Fluijter en Jacobus Anbeek, tot secretaris Wulphert van Ginkel en tot bode Pieter Budding, tot mainteneering en instand-

houding der goede rust, ordre, Politie en Justitie: en worden bij deezen alle burgers en inwooners van Stichtsch Veenendaal voornoemd, op het ernstigste aangemaand en desnoods geordonneerd, omme de voorn: Schout, Municipaalen en Secretaris, als hunne wettige vertegenwoordigers te erkennen en met billijkheid en gepastheid die den regtgeerde burger kentekend, alle de resolutien en beveelen die zij voor den welvaard en het heil deezer plaats zullen noodig oordeelen te behooren, na behooren na te komen. Terwijl wij hun wel expresselijk verbieden eenig ander Gerecht of oppermagt te erkennen dan die der Representanten 's Lands van Utrecht, en voor zo veel justitiële aangaat der presiderende en andere raaden 's Hoovs Provinciaal van Utrecht. Alles op pane van bevonden wordende contrarie deeze onze publicatien gehandeld te hebben, als oproerige na bevind van zaaken te zullen worden gestraft. Aldus gedaan te Veenendaal den 30 Junij 1795. Het Eerste Jaar der bataafsche vrijheid.

was getek. R^d Sclerenberg

onderstond: Ter ordonnantie van welgemelte commissie der Representanten 's Lands van Utrecht

was get. W.J. van Nes

accordeerd met de orrigineele publicatie W:V:Ginkel secretaris

Hierna wordt er in het Rhenens Oud-archief verder met geen woord meer gerept over de afscheiding. Vermoedelijk heeft men er zich bij neergelegd, hetgeen in de toenmalige situatie ook wel het verstandigst zal zijn geweest. Het is merkwaardig dat de afwikkeling van deze losmaking, vooral in financieel opzicht, nergens terug te vinden is. Vermoedelijk werd er in Veenendaal al geruime tijd zelfstandig bestuurd en min of meer een eigen financieel beleid gevoerd. Dit zal nader onderzoek nog moeten uitwijzen.

Op grond van de beide bovenstaande brieven mogen we in elk geval concluderen dat 30 juni 1795 de datum was waarop Veenendaal een zelfstandige gemeente werd.

Wij kunnen ons thans, na 200 jaar, afvragen hoe het gekomen is dat Veenendaal zich losmaakte, en of het onvermijdelijk is geweest. We moeten constateren dat er in Veenendaal plaatselijk reeds vele jaren een soort schaduwbestuur aanwezig was, met de buur(t)meesters als een machtige factor. De geaardheid van de Veenendaler verschilde in grote mate met die van de Rhenenaar. Het zou in het kader van dit artikel te

ver voeren hier dieper op in te gaan. Maar ook vandaag de dag nog blijkt er een groot verschil in aanpak en opvattingen te bestaan tussen beide bevolkingsgroepen, en hun bestuurders. Hoewel er in beider belang een goede samenwerking moet zijn tussen de beide gemeentes, kunnen wij constateren dat er hier niet altijd in alle gevallen sprake van is. De specifieke belangen van elke gemeente spelen daarbij natuurlijk een grote rol. Waarschijnlijk zal ook het verleden van nu exact 200 jaar geleden nog wel in het onderbewustzijn een belangrijke rol spelen.

Vermoedelijk heeft Rhenen toen ook niet op een juiste wijze kunnen anticiperen op de gebeurtenissen in het Veen. Men had het, gezien de wisselingen van het stadsbestuur en andere perikelen, te druk met eigen zaken. Onder meer werd op verzoek van de Representanten 's Lands een eenvoudige volkstelling georganiseerd. Dit was de eerste landelijke volkstelling in ons land. Doel ervan was in eerste instantie het verkrijgen van een juiste samenstelling van de volksvertegenwoordiging. De tellingen in Rhenen werden binnen de stad verricht door de maire en de secretaris, in Achterberg door Sandbrink en van Eck, en in Elst en Remmert en Elst door De Vrind. Binnen 14 dagen moest de uitslag naar Utrecht worden verzonden. De volgende opgaaf is van augustus 1795:

Gemeente Rhenen	mannen	vrouwen	kinderen	knechten	meiden
Binnen de stad:	203	218	354	13	29
Achterberg:	166	137	283	52	19
<u>Remmert en Elst:</u>	<u>33</u>	<u>31</u>	<u>67</u>	<u>20</u>	<u>5</u>
totaal:	402	386	704	85	53

Het totaal aantal inwoners betrof dus 1630 personen.

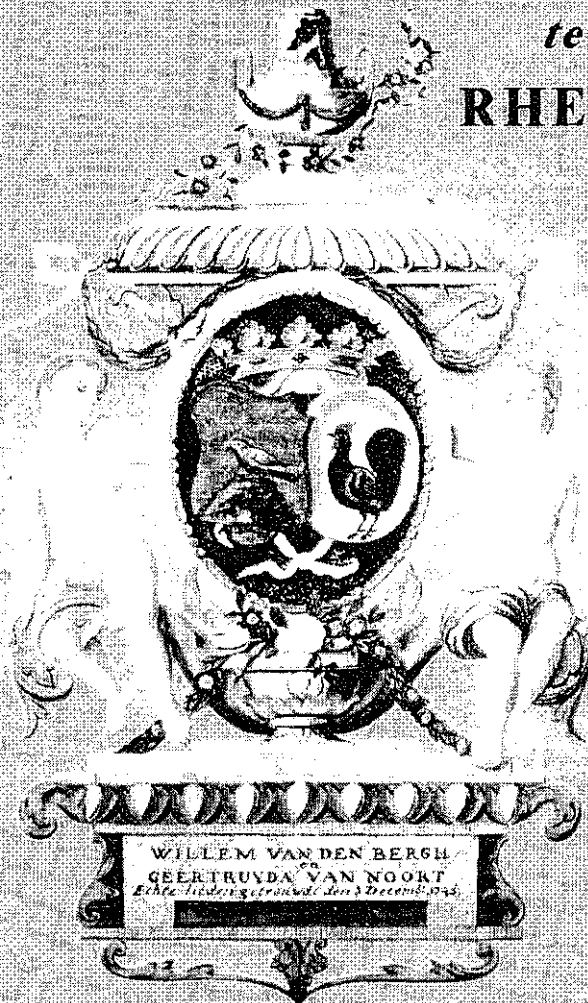
Intussen is het aantal inwoners van de gemeente Rhenen in de afgelopen twee eeuwen nagenoeg vertienvoudigd. Conclusies wil ik hier niet aan verbinden, maar je vraagt je wel, kan dit zo maar doorgaan?

De gegevens zijn alle afkomstig uit het Oud-archief van Rhenen.

Dit artikel werd in iets beknoptere vorm ook gepubliceerd in *Oud Veenendaal*, het tijdschrift van de Historische Vereniging Oud Veenendaal.

GENEALOGIE EN HERALDIEK

te
RHENEN



Dr. A.J. de Jong
C.L. van Otterlo



NIEUW BOEK OVER GENEALOGIE EN HERALDIEK TE RHENEN

Einde dit jaar hoopt onze vereniging als No. 9 van de Historische Heuvelrugreeks een boek uit te brengen getiteld "GENEALOGIE EN HERALDIEK TE RHENEN". De auteurs zijn onze verenigingsleden Dr. A.J. de Jong en C.L. van Otterlo die over een periode van circa 2 jaar aan dit boek gewerkt hebben.

U zult zich misschien wel eens afgevraagd hebben bij het zien van de familiewapens op de wapenborden in het oude raadhuis of op de grafzerken in de Cunerakerk: "Wat waren dat voor mensen?" Of als u met onderzoek naar uw voorouders (genealogie) te Rhenen bezig bent: "Dat is dezelfde naam als die van mij, misschien stam ik daar wel vanaf?". Wèl vaak maar niet altijd waren de wapendragers van adel. Ook mensen met bestuursfuncties, zoals raad of schepenen, die vaak ook niet van adel waren, konden een wapen voeren.

Na een korte algemene inleiding over heraldiek (wapenkunde) volgen een achttal hoofdstukken met als onderwerpen:

- * Ridderschap en ridderhofsteden in Utrecht
- * De ridderlijke Duitse Orde te Rhenen
- * Vorsten, kasteelheren en regenten te Rhenen
- * Wapenkaart van Utrechtse geslachten
- * Rouwborden in de Cunerakerk
- * Afstammelingen van de Rhenense familie Klerck in Zuid-Afrika
- * Grafzerken in de Cunerakerk
- * Wapenborden van de vroedschap van Rhenen
- * Fragmentgenealogieën van enkele Rhenense families

Het boek heeft ook een index op familienamen, hetgeen van groot belang is voor degenen die onderzoek doen naar hun voorgeslacht.

Van Otterlo publiceerde reeds samen met Ph.J. van Daal "Rhenense Geslachten" waarbij een groot aantal vroeger te Rhenen voorkomende families is beschreven. Het onderhavige boek probeert doublures hiermee zoveel mogelijk te vermijden. De beschreven families zijn voornamelijk gekoppeld aan de te Rhenen voorkomende familiewapens. Ook wordt ingegaan op familiewapens elders in de provincie Utrecht voorkomende. Dit maakt het boek ook buiten Rhenen interessant.

Het boek bestaat circa 400 pagina's A4 met circa 250 foto's en afbeeldingen, waaronder 12 kleurenpagina's.

Vóór de Franse revolutie kwam het vaak voor dat in geval men zich in de Cunerakerk liet begraven er naast het aanbrengen van een wapen of huismerk op de grafsteen, er tevens een wapenbord werd vervaardigd met het familiewapen, vaak omgeven met de wapens van de voorouders van de overledene. Einde 18e eeuw hing de Cunerakerk vol met deze rouwborden. In die tijd heeft de heraldicus Baron Hangest d'Yvoy de toen nog aanwezige wapenborden nagetekend en geschilderd. Al deze rouwborden en de wapendragers worden eveneens in het boek beschreven.

Een en ander raakt nauw aan de rijke geschiedenis van Rhenen vanaf de late middeleeuwen. Historische aspecten met betrekking tot Rhenen komen dan ook substantieel in het boek aan de orde, zoals de beschrijving van bewoners van Rhenense kastelen en buitens, zoals Remmerstein, Prattenburg, Levendaal, Stuivenest, Heimerstein en de Blauwe Kamer.

De prijs van het boek zal circa f 85,- gaan bedragen. Ten einde gevoel te krijgen voor de grootte van de oplage bestaat de mogelijkheid van te voren op het boek in te schrijven; de prijs bedraagt dan f 75,-.

U kunt uw voorinschrijving doorgeven aan Dr. A.J. de Jong, Vincent van Goghstraat 6, 3781 XN VOORTHUIZEN. Tel. 03429-1039.